תנ״ך · ראשונים · אבן עזרא · תורה

אבן עזרא על שמות; פירוש הקצר

רבנו אברהם אבן עזרא [הראב"ע]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

אבן עזרא על שמות: פירוש הקצר

רבנו אברהם אבן עזרא [הראב"ע]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אבן-עזרא-על-שמות-פירוש-הקצר/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 5
פרק ג 7
פרק ד 11
פרק ה 14
פרק ו 15
פרק ז 16
פרק ח 19
פרק ט 20
פרק י 23
פרק יא 25
פרק יב 27
פרק יג 32
פרק יד 35
פרק טו 38
פרק טז 42
פרק יז 46
פרק יח 47
פרק יט 50
פרק כ 54
פרק כא 60
פרק כב 70
פרק כג 74
פרק כד 81
פרק כה 85
פרק כו 92
פרק כז 94
פרק כח 96
פרק כט 100
פרק ל 104
פרק לא 108
פרק לב 110
פרק לג 115
פרק לד 118
פרק לה 124
פרק לו 127
פרק לח 127
פרק לט 129
פרק מ 129

פרק א

פסוק א
את יעקב. הזכיר בתחלה את יעקב, כי כל נפש יוצאי ירך יעקב היו שבעים עמו:

פסוק ז
וכתוב וישרצו. על ישראל, כאשר הוא כתוב לנח ובניו ושרצו בארץ (ברא' ח יז), והאומרים על מלך ישמעאל שמספר במאד מאד כשמו בגמטריא מה יעשו בזה שהוא כתוב על ישראל, וחלילה שידבר הנביא בגימטרון או ברמיזות:
ותמלא הארץ. כל ארץ מלכות מצרים:

פסוק ח
ויקם מלך חדש, פירושו כמשמעו בלי תוספת:

פסוק י
נתחכמה. נועץ עצת חכמה:
תקראנה. לשון נקבות, ומלחמה יחידה וככה רבים, או תחסר מלת וצרה והדומה לה,:
ועלה מן הארץ. אמר ר' יונה הספרדי, הוא המדקדק שטעם ועלה ועלינו מן הארץ, ולא פתחו פה לשטן והנכון בעיני שהוא כמשמעו:

פסוק יא
וישימו המצרים:
מסים. רבים (מן) מס, כמו עתים והם מפעלי הכפל:
מסכנות, אוצרות, וכמהו ותהי למלך סוכנת, לך בא אל הסוכן:
רעמסס. כבר פירשתיו ויאמר הגאון שהוא שם מקום וקרא עין השמש:

פסוק יב
וכאשר יענו אותו, אעפ"י שהיה בענוי כן ירבה:
ויקוצו. כמו הפוך בטעם והם שני שרשים וכן אשר אתה קץ (ישעי' ז טז):

פסוק יג
ואתמה מהאומרים בפיוטים פרוכים, וזה איננו נכון כלל:

פסוק טו
למילדות, שרות היו על כל המילדות:

פסוק טז
על האבנים. כמו עשה מלאכה באבנים:

פסוק יט
כי חיות הנה. יש להן כח חיים בלב:

פסוק כא
כטעם "כי בית יעשה לך ד'" והטעם שהרבה זרעם תגמול שכר שהחיו הן זרע ישראל ויאמר הגאון כי עשה להם בתים שהסתירם שם ולא נמצאו:

פסוק כב
הילוד, שם התואר כמו הגבור:

פרק ב

פסוק א
בת לוי. הוא לוי בן יעקב, כי כן כתוב אשר ילדה אותה ללוי (במד' כו נט), והנה היא אחות קהת, על כן אמר הכתוב "את יוכבד דודתו" (למטה י כ):

פסוק ב
ידענו כי אהרן גדול ממשה בשנים, ולא הזכירו הכתוב, כי לא אירע לו כלום כאשר אירע למשה בנעוריו, וכמהו על בת שבע שאמר הכתוב (ש"ב יב כה) "ויקרא את שמו ידידיה", והוא שלמה, וכבר נולד לה קודם שלמה שמוע ושובב ונתן (ש"ב ה יד, דה"א יד ד):

כי טוב הוא. שהיה יפה מראה:

שלשה ירחים, יש אומרים כי בחדש השביעי מתחלת ההריון נולד, גם זה דרש כי לא יוכלו המצרים לדעת מתי הרת האשה:

פסוק ג
הצפינו. דגשות הצדי"ק לדבר בה צחות, וכאשר נדגש הצדי"ק נרפה הפ"א שהיה ראוי להדגש והוא שם הפועל מהבנין הכבד הנוסף:

ותחמרה. מגזרת חמר:

בסוף. שם צמח ימצא סביב הנהרות:

פסוק ד
ותתצב, מלה זרה, וכבר הזכירה בעל הדקדוק:

ותתצב אחותו. יתכן להיות אחותו ממשפחתו:

פסוק ה
ותרד. כי לעולם מקום המים והים למטה הן:

ונערותיה. הן אמהותיה, שהיו משמשות אותה:
את אמתה. שלחה אחת מהן, כי אין מדרך הדקדוק להיות זרועה, כי המ"ם רפה, ומ"ם אמה ארכו (למטה ל ב) דגוש לעולם, גם אמה מדה היא, כי הזרוע לא תקרא מדה ועוד מה טעם להזכיר בתחלה "ונערותיה":

פסוק ו
ותראהו את הילד, הוסיף לבאר:

פסוק ט
היליכי, אמר הגאון היא שתי מלות, ולא דבר נכונה, רק היא מלה אחת על משקל והיניקהו לי והוא מהבנין הכבד הנוסף:
והינקהו. מן הפועלים השניים עלומי העי"ן:

פסוק י
ויהי לה לבן. כמו ילד בן לנעמי (רות ד יז) שם משה מתורגם מלשון מצרים, ובדרש ששבעה שמות היה לו למשה, ועוד הוסיפו לו שמעיה וטוביה ואחימלך והתימה כי השם מקרה הוא, כאשר אפרש בפ' הזאת בפ' ואמרו לי מה שמו (למטה ג יג) ואיך יאמר הכתוב אלה בני בתיה בת פרעה (דה"א ד יח) והוא אחד ודרך לשון הקדש לומר עשו הוא אדום (ברא' לו א) אברם הוא אברהם (דה"א א כז), כי אחר שיאמר פלוני ופלוני שנים הם, וכבר הבאתי ראיות גמורות, כי נחמי' איננו זרובבל, כי נחמי' עלה עמו, ואחר שהכתוב אומר, וכל ישראל בימי זרובבל ובימי נחמיה (נחמי' יב מז) לא יתכן להיותו אחד, גם שם פירשתי כל ימי כורש ודריוש וארתחשסתא (עזרא ד ה) שהם שלשה, גם בס' דניאל (דניאל א א) פירשתי כי יהואחז איננו יהוחנן ואף כי צדקיהו, כי לא יתכן שימות כשני מקומות, רק דרך הדרש שמענה, ואתה דע לך הסוד, ובדרש אשר לקח מרד (דה"א ד יח) שהוא כלב בן יפונה שמרד בעצת מרגלים גם זה תימה אם איננו על דרך סוד, שהכתוב אומר שזה מרד הוא מבני בניו של כלב ועוד יקרא כלב בשם גנאי, כי המרגלים היו המורדים שלא דברו אמת, ומי שהלך על דרך ישרה לא יקרא מורד, ואלו היה כן יקרא גם הנביא פושע בע"ז, וסוף דבר אמרו הגאונים על הדרש אין מקשין בו ולא ממנו:

פסוק יב
והאומרים כי ויִּ את המצרי שהזכיר עליו השם המפורש איננו נכון כאשר אפרש רק הכהו באבן או בחנית:

פסוק יג
נצים. דגשות הצדי"ק להתבלע נו"ן כי ינצו אנשים (למטה כא כב) ושניהם מבנין נפעל:
לרשע. מהם העושה חמס לחבירו:

פסוק יד
אתה אומר. בלבך כמו ואמרתי אני בלבי (קהלת כ א):
אכן. כמו אמת וי"א שטעמי כמו אם כן:

פסוק טו
על הבאר. הידועה ויתכן שלא היתה שם באר אחרת:

פסוק יז
מ"ם ויגרשום לנקבות שלא תתערב המלה עם הנו"ן הנוסף בעתיד כמו "נשי עמי תגרשון" (מיכה ב ט):
צאנם, במ"ם שלא להתחבר שני נוני"ן:

פסוק כ
קראן לו, מלה זרה בעבור שאין על משקלה:

פסוק כב
ויקרא את שמו. משה קראו, ומה שנכתב בדברי הימים של משה הבל הוא איננו מספרי הקדש, ולא מדברי קבלה:

פסוק כג
זה אות שקם אחריו מלך קשה מהראשון:

פסוק כה
וירא אלהים. וידע על דעת אנש שיקול הדעת הדעות שתים, דעת היש ודעת העתיד והקרב כי הכתוב ידבר על דרך בני אדם ובמקום אחר ואת צעקתם שמעתי, כי ידעתי (למטה ג ז), וי"א וירא העבודה שעבדו בהם בפרהסיא: **וידע אלהים**. עינוי הסתר:

פרק ג

פסוק א
ומשה היה רועה את צאן יתרו חותנו. לפי דעתי שהוא אחי צפורה, כאשר אפרש בפ' ויאמר משה לחובב (במד' י כט):
חרבה. הוא הר סיני, וכן כתוב ד' אלהינו דבר אלינו בחורב (דבר' א ו), זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב), גם יתכן שנקרא חורב שיש שם חורב רב, גם נקרא סיני בעבור הסנה:

פסוק ב

בלבת אש. י"א שהוא חסר ה"א וזה לא יתכן כי אין הה"א מאותיות המשך, כי לא ימצא נעלם כי אם בסוף, והנכון בעיני שהוא כמו לב, כי כן מצאנו "מה אמולה לבתך", ורובי המפרשים אמרו כי הסנה קוץ כאטד, וטעם הסנה בתוס' הה"א, מתוך הסנה שהיה שם, ויפרשו שוכני סנה ששכן בסנה, ומה טעם להזכיר זה בברכת יוסף, ועוד כי פירוש שוכני שהוא שוכן שם תמיד, על כן אמר הגאון, כי סנה יתחלק לשני חלקים, האחד קוץ והשני שמים ואחרים אמרו כי הסנה שמים, ואמרו כי טעם בוער באש כמו "וההר בוער באש" (דבר' ה כ), והנה שכחו איננו אֻכָּל, גם מדוע לא יבער הסנה (פ' ג) כי פירושו ישמר ויסור, מטעם כאשר יבער הגלל (מ"א יד י) על כן אין במלה זכר אש ואלו היה שם, היה הכתוב הופך את דברו ואני אומר לך הסוד ברמז בפרשה הזאת:

פסוק ד

והנה המלאך נראה אליו, והוא אלהים הקורא מתוך הסנה, וטעם וירא ד' כי סר לראות שצוה למלאך שיאמר לו אל תקרב הלום, וטעמו פה, כמו הבא עוד הלום (ש"א י כב):

פסוק ו

ויאמר אנכי אלהי אביך. כי השליח ידבר כדברי השולח:

פסוק ז

ויאמר ראה ראיתי. אלה דברי המלאך, תראה אמר יעקב "האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו" (ברא' מח טו) הוא המלאך כאשר אמר הכתוב השמר מפניו ושמע בקולו (למטה כג כא), והטעם כי מלאך השם היה עם האבות, והם הולכים אל המקום אשר יוליכם, כאשר היה עם בניהם, וטעם "הרועה אותי" (ברא' מח טו) הוא המוליכו ממקום למקום, ונותן לו צורכו, והושיעו מכל צרותיו, ואל תתמה איך יהיה המלאך רועה, כי הכל בצווי השם, ולמה לא תמחת על מלת "הגואל אותי מכל רע" (שם פ' טז) והשם הוא הגואל רק הוא כאשר אמר דוד "חנה מלאך ד' סביב ליראיו ויחלצם (תה' לר ה), ועוד אל תפחד איך יהיה מלאך אלהים נביא, כי הנה משה אלהים לאהרן ושניהם בני אדם ע"כ נקרא השם אלהי האלהים (דבר' י יז) וצוה השם על השם, ואמר בתחלה כל מקלל אלהיו ישא חטאו (ויקרא כד טו), והמפרש כי זה בסתר, לא היה ראוי שיאמר הכתוב ונשא חטאו, רק ונכרתה, כי הנה נוקב השם יסקל באבנים, ועתה שים לבך, כ גר שער אין אנחנו מצווין להכריחו על מצוה, רק ניתֵן לו הנבלות ויאכלם רק על דבר השבת נכריחנו בעבור שהוא ברשותנו, ואם הוא יחלל שבת לעינינו, לא נכנו נפש ואפילו מלקות לא ילקה רק נוציאהו מגבולנו, ואם הוא יקוב את השם נהרגנו מיד,:

פסוק יב

ויאמר כי אהיה עמך. אמרו גאונים וזה לך האות, שב למלת כי אהיה עמך, ואחרים אמרו כי הוא רמז לאש הסנה גם זה אות היה, אם היה המדבר עם משה בספק במחשבתו, והנכון בעיני כי אות יתחלק בלשון הקדש לטעמים רבים כדבר יהונתן "וזה לנו האות" (ש"א יד י) וכן "וזה לְךָ האות אכול השנה ספיח" (ישעי' לז ל) לאותות ולמופתים בישראל (ישעי' ח יה), והטעם וזה לך האות למה שלחתיך, להוציא את העם שתעבדו אותי על ההר הזה, וכן הכתוב אומר המוציא אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים (ויקרא כב לג) וכן אמר משה לפרעה "דרך שלשת ימים נלך במדבר" (למטה ה כג) כי ממצרים עד הר סיני ג' ימים, ואל תספור ממקום המדינה, כי הכל יקרא מצרים, כי במדבר ילכו שלשת ימים ואל יקשה עליך שהלכו מים סוף שלשה ימים ולא הגיעו אל הר סיני כי לא הלכו על דרך קרוב כאשר הוא כתוב, גם אין הליכת מחנה גדול' כמהלךְ ידוע, גם יתכן להיות פי' וזה לְךָ האות רמז לסנה כי זה מקום מובחר שתעבדוני שמה: **כי אהיה עמך**. תשובת מי אנכי:

פסוק יג

ואמרו לי מה שמו. הנה נא הואלתי להאריך כי לימוד מוסר אני צריך, כל יש עצם וצורה וגבול העצם שהוא עומד בעצמו והצורה הפך הדבר, על כן כל שנים הם אחד ואין כל אחד שנים, והנה כל יש והוא גוף הוא משולש כי יש לו אורך ורוחב ועומק, וכל אחד מאלה יעשה שתי פיאות וכל הדמיונות שהם עד אין חקר מורכבים הם מהשלשה, ואין מספר אחריו כי המרובע כאחד והנה שם כל נקרא עצם או תואר, והתואר על דרכים רבים, כאדם מאדמה, ואשה מאיש, והנה התואר נלקח משרשו ויש דרך אחרת על דבר מקרה כמו בריעה (דה"א ז כג) ואי כבוד (ש"א ד כא) ומשה ויש תאר כנגד אחרים כמו מלך וגם אלוה, ויש שהתואר בעצמו כמו חכם גבור וזקן וטעם כל שם רמז לנקרא והקורא הוא נושא כל שם בפה או במחשבה והנקרא לא ישתנה בעבור שינוי השמות, ע"כ האומרים כי בשם יעשו מעשים גדולים לא ידעו השם וחלילה מהאומרים כי השם היה חקוק על המטה ובו בקע הים, והראיה מהשלשה פסוקים שהם ויסע מלאך האלהים (למטה יד יט) ויבא (שם שם כ) ויט (שם שם כא) רק אלהינו ב"ה לבדו קרע את הים, ואני אגלה לך סוד הפסוקים הנזכרים, דע כי כל הנבראים מהארבעה שרשים לא יעמדו רגע אחד על מתכונת אחת, ותנועות המסבה משתנות כנגד המוצק, והאחד שהוא בלא צורה הוא העומד לבדו גם השנים האחד מעמידם, כי אין מעמדם בעצמם, והנה יש אחד, גם אחד בשנים, וכאשר תספור השנים תמצאם שבעה ע"כ היא השבועה, ואם תספור

השם הנכבד והנורא תמצאנו שנים ושבעים, ובעבור שאלה הג' פסוקים משבעים ושתים אותיות כל אחד, על כן אמרו הקדמונים שֶׁשָּׁם השם וכן נאמר בס' הרזים כל שואל שאלת חלום יקרא פסוק ויהי בשלשים שנה (יחז' א א) גם הוא משבעים ושתים גם אם תקח חצי השם במבטא יהיה ככל השם במספר, וזה השם ידעו אברהם אבינו, וכן כתוב "אני ד' אשר הוצאתיך מאור כשדים" (ברא' טו ז), והוא אומר "ד' אלהי השמים" (שם כד ז), וכן יעקב, כי כן כתוב "אני ד' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק" (שם כה יג) וכן בפרשה הזאת, ד' אלהי אבותיכם אלהי אברהם וגו', והטעם כי השם נראה לאברהם בשם, גם פעמים רבות באל שדי, על כן לא נדע זה השם דעת ברורה, עד שבא משה רבינו ע"ה, והוא הודיעו לכל העולם, וכן כתוב, וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי, ושמי ד' (למטה ו ג) ובי"ת באל שדי מושך עצמו ואחר עמו, וכן הוא ובשמי ד' לא נודעתי להם, ע"כ אמר אחריו "לכן אמור לבני ישראל אני ד'" (שם שם ו), וגם פרעה ידע כי יש אלהים, רק לא ידע זה השם, ע"כ לא תמצא זה השם במעשה בראשית, גם לא תמצאנו בס' קהלת, וזה השם הנכבד והנורא בעבור שהוא אחד עומד בעצמו ובעבור שימצא בשנים יְסֻמֵּךְ, ע"כ אמרו, ד' אלהים (ברא' ב ד) וכן ד' צבאות (ישעי' א ט), ואל תשים לבך אל דרש כי הוא אות בצבא שלו כי סוד יש לו וכן האומרים שהוא שם הלא תראה הכתוב אומר אלהי האלהים אלהי הצבאות (עמוס ג יג) ואל יקשה עליך פסוק, ד' אלהים צבאות השיבנו (תה' נט) כי הכתוב אחז דרך קצרה וכן הוא הטעם ד' אלהים אלהי צבאות, וכן והנבואה עודד הנביא (דה"ב סו) ויותר ממאה כמוהם במקרא, וטעם דברי יעקב והיה ד' לי לאלהים (ברא' כח כא) כי יש כח במשולש לקבל ואין צורך לשנים ע"כ יכול משה להראות אותות ומופתים שלא נבראו בכל הארץ כמוהם בכח השם, על כן אמר יתרו, עתה ידעתי כי גדול ד' מכל האלהים (למטה יח יא), וזה טעם כי מי בשחק יערוך לד' (תה' פט ז) כי לא יֵאָמר ליוצר אין בכלָיְךָ כמוך והנה כח השם מראה אותות ומחדש גופות כנגד המקבל והמבין סוד זה השם ודע נבואות וירא אליו ד' (ברא' יה א) גם ויאבק איש עמו (ברא' לב כה) גם פלא הסנה, ועל דעתי שהוא השני, ולא אוכל לפרש, והנה אין במקרא שם עצם כי אם זה לבדו, על כן לא נזכירהו בכל מקום כ"א בכנוי אדון או אלוד, ודרך קריאתו ידענה כל מבין בדקדוק הלשון כי קריאות כזה על שלש מאות ועשרים קריאות משתנות הם והמשכיל שידע סוד הנוע והנוח ידע דרך השם ואיך הוא במבטא, והנה מהשנים השמות נוכל לדעת דרךְ קריאתו גם אליהו הנביא יורה צדק, וזה סוד, וטעם אהיה, כאשר פירש שהוא אשר אהיה, כי כל יש לא יעמוד כי אם השם, או בשם, וכן "כי נשגב שמו לבדו" (תה' קמח יג):

פסוק יח
ושמעו לקולך. כי כן האמינו בו ישראל:
אלהי העבריים. הם השלשה אבות:
נקרה. נפגע, כמו נקרא נקריתי (ש"ב א ו), והטעם כאשר אמר משה פן יפגענו (למטה ח ג), ובתחלת ספר ויקרא אבאר זה הטעם:

פסוק כ
ידי מכתי כי המכה ביד היא:

פסוק כא
ונתתי את חן העם. בעת שישלח אתכם, כאשר הוא כתוב למעלה:

פסוק כב
ונצלתם. כמו "ויצל אלהים" (ברא' לא ט) הכל מטעם הצלה בעבור חמס שנעשה:

פרק ד

פסוק ה
וטעם למען יאמינו. עשה כן במטה:

פסוק ח
ידענו כי השם ידע כל העתידות, רק הדבור כנגד משה, אחר שאמר השם "ושמעו לקולך", אמר משה אפחד אני שלא ישמעו כולם לקולי:
ואם לא יאמינו. טעמו אם תאמר שלא יאמינו, וכן והיה אם לא יאמינו (פ' ח):

פסוק י
בי ד'. כבר פירשתי בי:
לא איש דברים. לא אוכל לדבר צחות, כי ראוי לדבר לפני מלך בצחות, וכן הייתי מיום היותי:
גם מאז דברך. זה לנו האות כי כל הנבואה הזאת לא היתה ביום אחד:
כבד פה. בתולדות:
וכבד לשון. בלשון מצרים, בעבור שיש לו שנים רבות שלא דבר בה):

פסוק יא
מי שם פה לאדם. הוא המדבר וכנגדו אלם, ופקח כנגד עור, גם פקח הוא כנגד חרש, כי כן מצאנו בלשון הקדש, "לפקוח עינים עורות" "פקוח אזנים":

פסוק יג
וטעם **שלח נא ביד תשלח**. שלח נא ביד מי שתשלח אליהם בכל עת וזה אות כי אהרן קודם שיתנבא משה שלחו השם לישראל, גם כתוב בס' יחזקאל שהתנבאו נביאים על ישראל במצרים ומתשובת השם ידענו טעם שלח נא:

פסוק יד
וטעם הלוי. יתכן שהיו אנשים רבים בישראל נקראים בשם הזה:
כי דבר ידבר הוא. כי הוא יודע לדבר צחות וגם אצונו שיצא לקראתך, ואל תחשוב שיקנא בך בעבור שאתה שליח, רק וראך ושמח בלבו.:

פסוק טז
ודבר הוא לך אל העם. מזה הפסוק נלמד כי לא דבר משה עם ישראל רק על יד אהרן, ויתכן כאשר מת שהיה במקומו אלעזר בנו:

פסוק יז
ואת המטה הזה. הוא אשר נהפך לנחש, ואם השם נטע לך בלבך לב חכמה תדע דרך הסנה, והיד, והמים, גם המטה:

פסוק יח
יתר, הוא יתרו, שלמה הוא שלמון:

פסוק יט
במדין. אחר ימים רבים או חדשים שנראה המלאך בסנה:
כי מתו כל האנשים. זה פירוש "וימת מלך מצרים", הטעם כאשר מת מלך מצרים שברח משה מפניו, גם מתו עבדיו היודעים משה, כי כן כתוב כי מתו, וכבר נאנחו בני ישראל ויצעקו אל השם אז שלח משה והוא היה רועה:

פסוק כ
ויקח משה. ואל תתמה כי אין הנביא יודע הנסתרות, והנה דוד היה עם לבבו לבנות בית להשם, גם אמר לו נתן הנביא עשה וד' עמך, ואח"כ הוגד לנביא בדרך נבואה שלא יבנה דוד הבית, גם משה לקח אשתו ובניו להביאם אל מצרים, גם זאת לא היתה עצה נכונה, כי היו ישראל אומרים, איך בא להוציאנו והנה הוא בא עם ביתו לגור:
וירכיבם על החמור. אליעזר עם אמו, והוא בן שמונת ימים ואל תתמה על מ"ם וירכיבם, כי כן תנה את נשי ואת ילדי אשר עבדתי אותך בהן (ברא' ל כו) על נשי וכן בעמוד ענן (תה' צט ז) על משה ואהרן, כי פירוש שמרו עדותיו שהיו משה ואהרן שומרים בלבם

המצות והחקים שנתן להם השם, והיו אומרים אותם לישראל, גם זה טעם לאמר בכל מקום שימצא אחר וידבר:

פסוק כב

וטעם **בני בכורי**. זה הגוי הראשון שיעבדני כי עם אשור ומצרים יהיה ישראל שלישיה על דרך הפשט, ודרך התרגום כדרש הוא:

פסוק כג

והנה גלה השם למשה המכה שיצאו ישראל ממצרים בבואה על מצרים והיא סוף המכות:

וטעם **את בנך בכורך**. הוא "מבכור פרעה היושב על כסאו" (למטה יא ה):

פסוק כד

ויהי בדרך במלון ויפגשהו. י"א שהוא על אליעזר, ולא הזכירו הכתוב כי עוד לא נקרא וכן "ויהי בלדתה ויתן יד".

וזה הדבר עשה משה כי לא היה יכול להתאחר שלא ילך בשליחות ד', ובאותם הימים נולד אליעזר ובעבור סכנת הדרך לא מלהו, והיה ראוי שיעזבהו עם אמו וילך אל מצרים הוא לבדו, ולפי דעתי כי ויפגשהו הוא על משה, כי אלו היתה זאת הפגישה לַבֶן היה משה מל את בנו, אך יראה כי רעדה אחזה משה, ע"כ לא יכול למולו ומלתהו צפורה:

פסוק כה

צור. דבר חד, כמו חרבות צורים" "אף תשיב צור חרבו" הפוך, וזה וזה נכון, וחלילה להאמין כי משה הסכים עם צפורה כדבר יחיד שיהיה הבן האחד שלו וימול אותו, והשני לצפורה ולא ימול ונביא לא יעשה כן, ואף כי נביא הנביאים אכן שלח השם מלאכו להזכירו במצות מילה, וישיב אשתו ובניו ולא יוליכם אל מצרים, וכן מצאנו שיתרו הביאם אליו אל מדבר סיני וכן אמר הכתוב וישב ארצה מצרים ושב לספר מה שאירע בדרך, כמו "וילך חרנה" (ברא' כה י):

ותגע לרגליו. י"א לרגלי אליעזר, והקרוב אלי להיות רגלי משה, ובפסח מצרים ארמוז לך סוד, והמפרש שאמר ויפגשהו על אליעזר הוא יפרש כי חתן דמים אתה לי בעבור שהיה קרוב למיתה, והנשים קוראות לנער כאשר יכנס לברית חתן וכאשר סר החולי ממנו אז אמרה אין אתה חתן דמים כי אם דם המילה, ועל דעתי כי חתן דמים, פירושו שאמרה לבנה אתה חתן דמים שעל ידך ימות בעלי:

פסוק כו

וירף ממנו. ממשה:

אז אמרה. אתה עתה חתן דמי המולות, ולא חתן דמים:

פסוק ל

ויעש האתת לעיני העם. המטה, ואות היד, ולקח מים מהיאור והיו לדם ביבשת, כי פעם אחרת השליך אהרן את מטהו ויהי לתנין, והפך את מימי היאור לדם:

פרק ה

פסוק א

ויחגו. **ויזבחו לי**, כי כן פי' חג הפסח "אסרו חג בעבותים" וי"א שעל יום מ"ת רמז, וזה דרך דרש:

פסוק ב

וכבר הודעתיך, כי פרעה לא כחש כי אם זה השם שלא שמע, ופי' מי ד' שאלה היא, והעד התשובה שאמר משה כאשר שאל מי זה אלהי העברים נקרא עלינו:

פסוק ג

פן יפגענו בדבר או בחרב. ואנחנו במצרים ונמות כולנו גם אנחנו גם אתם:

פסוק ד

תפריעו. תְּשַׁנו וכן "באין חזון יפרע עם":

פסוק ה

וטעם הן רבים עתה עם הארץ תשובה על פן יפגענו, כאומר אילו היה דבריכם אמת שיבא דבר או חרב אינני חושש כי מספר רב הם הכל:

פסוק ז

ללבון. גזרת לבנים:

וקשׁשׁו. כאדם שהוא מלקט קש:

פסוק ט

ואל ישעו. ואל ירעו כמו "שעו מני" וי"א שהוא כמו "ישעה האדם על עושהו" (שם יז ז) כטעם יבטחו:

פסוק יב

ויפץ העם. פועל יוצא לשני פעולים והמפיץ הוא פרעה:

פסוק טז

וחטאת. פועל עתיד כמו וחטאה, ומשקלו "וקראת אתכם הרעה" כי יש עם לשון נקבה "העם אשר בקרבה יושבת לבטח" וזה דרך מוסר שלא אמרו לו וחטאת אתה:

פסוק יט
ויראו שוטרי בני ישראל אותם. פירושו נפשם ועצמם, וכן יביאו אותו אל פתח אוהל מועד "וירעו הרועים אותם":

פסוק כא
אשר הבאשתם את ריחנו בעיני פרעה. כבר הודעתיך, כי בעבור התחברות כל ההרגשות במקום אחד יאמר לזאת, מה שהיא לזאת, וכן "רואים את הקולות" (למטה כ טו) "ראה ריח בני" (ברא' כז כז) "ומתוק האור" (קהלת יא ז) והטעם כי שַׁבְנו בעיני פרעה המלך ועבדיו כריח רע שלא יוכל האדם להריחו:

פסוק כב
למה הרעותה לעם הזה. דבר משה על לשון ישראל שכן היו אומרים, ויש כמוהו רבים, והשם כבר אמר למשה "ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך ולא ביד חזקה" (למעלה ג יט) שהוא פירושו ביד חזקה פעם אחת ושתים עד שאעשה נפלאות בקרבו, אכן חרה למשה שבאה צרה לישראל על ידו, והשם לא הודיעו:

פרק ו

פסוק א
וטעם **עתה תראה אשר אעשה לפרעה**, תשובה על והצל לא הצלת את עמך, ואח"כ אמר השם התשובה על מלת למה זה שלחתני:

פסוק ב
וידבר. המלאך בשליחות ד':
אני ד' שלחתיך להודיע שמי הנכבד, כי לא נודעתי לאבות בו כראוי להם:

פסוק ד
גם שלחתיך בעבור שנשבעתי לתת להם את ארץ כנען, וטעם להם לזרעם, כי זרעם כהם יחשבו ועוד שלחתיך בעבור שצעקו אלי:

פסוק ח
והבאתי אתכם אל הארץ, הם או בניהם, וי"א על תנאי ואין צורך, כי רבים מיוצאי מצרים שהם פחותים מעשרים שנה נכנסו לארץ, גם בני המתים במדבר:

פסוק יב
י"א כי השם אמר למשה "ואנכי אהיה עם פיך" (למעלה ד טו) וסר כובד לשונו, ואין פירושו כן, כי אם בשעת הצורך, או יורה פיו שלא ידבר באותיות קשות על לשונו והעד שאמר אח"כ "ואני ערל שפתים" וטעמו כמו כבד, וכן ערלה אזנם (ירמי' ו י):

פסוק יג
י"א שצוה שלא יכעסו על ישראל כי קצרה רוחם:

פסוק יד
והחל מראובן ושמעון, וכשהגיע אל לוי הזכיר הראשים:

פסוק כו
ואחר שהזכיר שדברו אל פרעה, הקדים משה לגודל מעלתו, כי אהרן למשה הוא כמו נביא והשם אמר אם יהיה נביאכם, לא כן עבדי משה (במד' יב ו ז):

פסוק ל
ויאמר משה. **הן אני ערל שפתים**. י"א כי השם אמר לו תחלה בא דבר, וכאשר השיב ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים, לא השיבו השם תשובה עד שאמר לו פעם שנית, והשיב כפעם הראשונה, אז השיב השם ראה נתתיך אלהים לפרעה, והנכון שכל הפרשה היא דבקה, וכן היא, ויהי ביום דבר ד' אל משה בארץ מצרים, וידבר לו אני ד', גם בא דבר, אז השיב משה:

פרק ז

פסוק א
אלהים לפרעה. כדמות מלאך, והנביא יהיה אהרן:

פסוק ג
רבים תמהו ואמרו אחר שהשם הקשה לבו, ומה פשעו ומה חטאתו, ואנשי שיקול הדעת השיבו, כי פי' שאמץ לבו לסבול הצרות, ודעתי תדענה בפ' מי יתן והיה לבבם זה (דבר' שם):

פסוק ד
ויאמר הגאון, כי נקרא השם אלהי הצבאות בעבוד ישראל, והעד והוצאתי את צבאותי, והנכון בעיני כי הם צבאות שמים:

פסוק ו
וטעם **ויעש משה ואהרן**, כלל לכל המעשים שנעשו על ידם:

פסוק ט

והשם ידע כי בפעם הראשונה לא יבקש פרעה מופת כי את השם יכחש ובשנית יבקש: כמה נבונים תעו, שאמרו שלשה מטות הם, ואינימו כ"א מטה אחר, ונקרא מטה האלהים, בעבור האותות שהראה בו השם, ולא שהשם חקוק עליו הלא תראה אעפ"י שנטה משה את ידו על השמים בארבה (למטה י יג) לא בא הארבה עד שנהג השם יום ולילה רוה קדים (שם) וכן כאשר נטה ידו על הים במטה הוליך השם את הים ברוה קדים עזה (למטה יד כא), והנה מכת הערוב (למטה ה כ) והדבר (ט, ו) והשחין (שם פ' י) ומכת בכורים (יב כט) אין זכר למטה, ולא במן ששם עשרה ניסים, גם יקרא מטה משה בעבור שנעשו על יד משה בו אותות, והם עליונים ותחתיים, והעליונים, "ויט משה את מטהו על השמים, וד' נתן קולות וברד" (למטה ט כג) ואעפ"י שאין כתוב המטה כ"א נטיית יד במכת חשך יתכן להיותו כמו הראשונים, והתחתיים כמכת הארבה (למטה י יג) ובקיעת הים (יד טז) ולשוב המים (שם שם כו) ומכת בצור (יז ה), ונקרא מטה אהרן בעבור האותות שנעשו על ידו בצווי השם למשה, ומשה לאהרן, הלא תראה הכתוב אומר ומטך אשר הכית בו את היאור (שם) ואהרן היה המכה ואותות אהרן כלם תחתיים, והם התנין (פ' י) ומכת היאור (פ' כ) והצפרדעים (ח ב) והכנים (שם שם יג), גם יתכן שתהיה נטיית היד להראות הרואים שהנוטה ידו הוא העושה האות, ותחלת אותות המטה בעצמו שנהפך לנחש בהר סיני (למעלה ד ג) ואחרית אותותיו שהוציא פרח (במד' יז כג):

פסוק יא

והנה הכתוב הפריש בין מעשה משה למעשה החרטומים שאמר, שהם לא עשו כי אם בדרך להטו החרב, דבר שֶׁיִּרְאֶה לעין רגע אחד ולא יעמוד, והכתוב אמר "ויעשו" על דעת החרטומים המצרים, כמו "והאנשים רדפו אחריהם" (יהושע ב ז), ואנשי שקול הדעת חשבו בלבם לדעת זה הפלא שהשם הסיר יבושת המטה, ודברו על הבלוע דברים שבדאו הם, והם לא ידעו כי חכמתם תתבלע כי קדוש ישראל התוו רק אנחנו נאמין כי כן הוה ולא נחפש איך היה, כי הנה בתולדות דברים רבים לא ידעום חכמי העולם, כאבן המושכת הברזל גם הבורחת מהחומץ, והמשמעת קול, והמלקטת תבן, והדג המרעיש, ואף כי בנפלאות ממנו כאשר פי' בס' איוב:

פסוק טו

הנה יוצא המימה. יתכן שהיה זה קרוב מעת עלות היאור המעלות הידועות, והמלך יוצא לראותו, וצוה ד' לעשות זה המופת ביאור לעיני פרעה בצאתו שמה:

פסוק יז
וטעם **בזאת תדע**, הוא הנה אנכי מכה במטה אשר בידי, וטעם מכה במטה אשר בידי, כי על ידו נעשה האות והשם עשהו בשבילו עד שיאמינו בו רואיו שהוא שליח השם:

פסוק יח
והדגה. שם לכל שורץ במים:
י"א שמלת נלאו מגזרת לא ולא הוא רחוק:

פסוק יט
וטעם **אמור אל אהרן קח מטך ונטה ידך**, שיכה היאור במטה, ויטה ידו כנגד כל הרוחות להפוך מימי כל נהר בארץ מצרים, והטעם בכל מלכות מצרים, ואמר יאורים, בעבור היותו מקומות רבים:
והאגמים מקומות שיתחברו שם מעצמם מי הגשם, ומקוה מים, הוא נקי מעשה בן אדם, ובעצים, יש רהטים מעצים, גם מאבנים, והם בגנות, גם בארמונים, ושם מים תמיד:

פסוק כב
וטעם **בלטיהם**, כמו ותבא אליו בלט (שופ' ד כא) בדברי סתר, ויש שואלים, הלא כל המים נהפכו לדם, ואנה מצאו החרטומים מים והפכום, והתשובה, אמת כי כל המים הנראים למעלה מן הארץ נהפכו לדם, והעד שהיו שותים מהמים שחפרו, וג"כ הפכו הם:

פסוק כה
וטעם **וימלא**, כי עמד הנגע שבעה ימים:
ואמר הכתוב, "אחרי הכות ד' את היאור", וזהו האמת:

פסוק כו
בא אל פרעה. אל הארמון שלו ולא הזכיר אהרן כי ידוע הוא כי משה לא ידבר עם פרעה אם לא יבוא אהרן עמו:

פסוק כז
וי"א שפי' צפרדע, דג ימצא ביאור לבדו והוא יוצא לחוץ והקרוב שהוא המין הנמצא סביבות הנהרות והוא ידוע, והעד שיעלה מכל נהר ואגם, כי כן כתוב ותעל הצפרדע (ח ב):

פסוק כח
ושרץ היאר, פועל יוצא, וכן ישרצו המים:
ובַחֲדַר מלה זרה בדקדוק וכן מספח חֲמָתְךָ (חבקוק ב טו), וסגור דלתיך, (ישעי' כו כ) הבל הבלים (קהלת א ב):

ובמשארותיך. מקום הלישה:

פסוק כט
וטעם **ובכה ובעמך ובכל עבדיך יעלו** בלבד ולא בבני ישראל, והנכון בעיני שהוא כמשמעו שיעלו בכל מקום, ובין בגדיו ועל ראשו:

פרק ח

פסוק ב
ותעל הצפרדע. שם המין והוא לשון נקבה ומחברתם במ"ם כמו פלגשים:

פסוק ג
ג"כ עשו החרטומים רק בלטיהם **ויעלו את הצפרדעים**. פועל יוצא מהבנין הכבד הנוסף:

פסוק ד
העתירו. תפלה לרצות השם בדברים:

פסוק ה
התפאר עלי אעשה לך תפארת בעולם שיסורו בעת שתרצה:
וטעם אעתיר לך ולעבדיך, בשבילך ובשביל עבדיך כמו אמרי לי אחי הוא (ברא' כ יג):
וְאֵחַר הדבר למחר, כי חשב כי כבר הגיע עת סור המכה ומשה ידע:

פסוק ז
וסרו. באה זאת המלה מלרע הפך המנהג, וכן "כי שמו אותי בבור", והנה אמר פה ממך, כמו ובכה ובעמך:

פסוק ח
ויצעק משה אל ד'. למחר:

פסוק י
חמרים חמרים, כמו חמור חמרותים:

פסוק יא
הרוחה, פירשתיו:
והכבד את לבו. שם הפועל, כאילו אמר והכבד, הכביד את לבו:

פסוק יג
ותהי הכנם, שם המין והמ"ם נוסף, או הוא תחת ה"א ואיננו שרש, והעד כנים:

פסוק יד
להוציא את הכנים, טעמו להולידם מן הארץ:

ולא יכלו. פועל עבר מהבנין הקל, והאות הגדול, כי הנה העפר במקום אחד, והיה הכנים בכל מלכות מצרים, ואין זה מעשה מטה כ"א מעשה עושה ארץ בכחו, ולמה אמר שנית, ותהי הכנם, זה טעמו, כאשר היה הכנם באדם ובבהמה, אמרו החרטומים אצבע אלהים היא, זו מכת אלהי הארץ היא ולא באה ע"י משה, כי הנה המכה גם היא בבהמה: וכבר הודעתיך, כי פרעה ועבדיו היו מאמינים באלהים רק כחשו השם ע"כ חזק לב פרעה:

פסוק יז
ובס' תהלות ישלח בהם ערוב ויאכלם (תה' עח מה) והוא מין בהמה דקה, גם יתכן היותה מינים רבים, ע"כ קראה בשם ערוב:
וטעם וגם האדמה, בכל מקום שיהי' חוץ לבתים, גם במדבר:

פסוק יח
והפליתי. וטעמו להפריש:

פסוק יט
ושמתי פדות. גם זה יהיה אות בתוך אות, כי יכיר הערוב מי הוא מעמי ומעמך, וזה נאמר על מי שהיה במצרים ולא בארץ גושן:

פסוק כב
הן נזבח, טעמו כמו הנזבח, וכן הן היתה כזאת:

פסוק כה
התל. שם הפועל מהבנין הכבד הדגוש ואם הוא קל, וטעמו לעג:

פסוק כח
ויכבד פרעה, הוא חזק לבו:

פרק ט

פסוק א
בא אל פרעה, אל הארמון:

פסוק ב
כי אם מאן אתה. תואר השם, ואם הוא יוצא, וכמוהו, ושבח אני את המתים (קהלת ד ב):

פסוק ג
דבר, שם כלל:

פסוק ו
וימת כל מקנה מצרים. הרוב, כמו וכל הארץ באו מצרימה (בר' מא נז) והעד בפרשת הברד, ועל כל עשב השדה (פ' כב), והעד במכת הארבה:

פסוק ז
ואעפ"י ששלח והנה לא מת ממקנה ישראל עד אחד חזק היה לבו:

פסוק ח
פיח הכבשן העולה למעלה, והוא האיד שיתחבר והוא שחור:

פסוק ט
גם הפיח ישוב כדמות אבק שהוא עפר על כל מלכות מצרים, גם האבק יהיה לשחין פורח אבעבועות:
אבעבעת. האל"ף נוסף, והפ"א והעי"ן כפול, וכמוהו, מים תבעה אש (ישעי' סד):
גם מלת "לשחין" מושכת עצמה ואחרת עמה, וכן הוא לשחין פורח, שחין אבעבעת, והפסוק השני לעֵד גם הוא הפך זה:

פסוק יב
ויחזק ד'. השם אמץ את לבבו בפעם הזאת:

פסוק יג
השכם בבקר והתיצב בדרך. שיתכן שיצא ביום מועד ממצרים או לדבר אחר:

פסוק יד
וטעם **כל מגפותי**, שתפחד אתה וכל עבדיך, כי עד עתה לא פחדתם:

פסוק טו
ואך. כמו ואכה, וכן "ואט אליו אוכיל":

פסוק טז
ולמען ספר שמי. איננו שב לפרעה, דק מלת ספר שם הפועל, כמו "אלה הם האלהים המכים את מצרים" (ש"א ד ח), כי על דרך הפשט טבע פרעה בים, ובמקומו אתן לך עדים נאמנים:

פסוק יז
י"א מגזרת מתחזק, ויפרש מסלות לבית ד', כמו "מסעד", וי"א שהוא מגזרת מסילה והטעם דומם, והקרוב אלי שהוא מגזרת "סלסלה ותרוממך" "סלו לרוכב בערבות" וטעמו עודך משתבח, שלבך אמיץ והשם לא ינצחך לשלח עמו:

פסוק יח
למן היום הוסדה, פירשתיו:

פסוק יט
העז. יאסוף וכן "יושבי הגבים העיזו":

פסוק כ
הירא את דבר ד'. בדרש שהיה איוב ולפי דעתי שהיה קודם אלה הימים:

פסוק כא
ואשר לא שם לבו. **עזב את מקנהו**, וטעם הוי"ו כפ"א רפה בלשון ישמעאל ורבים כמוהו וכן, ויאמרו החרטומים אל פרעה (למעלה ח טו):

פסוק כג
ותהלך אש, מהבנין הקל מלשון הליכה, וזה הפך תולדתה:

פסוק כד
ואש מתלקחת. דבר שלא נראה כן בתולדות הפך בתוך הפך:

פסוק כה
ואת כל עשׂב השׂדה. חרב, וכאשר ראה פרעה אותות בתוך אותות עמד הוא עבדיו, וזה טעם מגפותי (למעלה פ' יד):

פסוק כח
וטעם **העתירו אל ד'**. ואח"כ קולות אלהים הידועים ע"כ אמר משה מפני ד' אלהים (פ' ל) וכבר הודעתיך:

פסוק כט
כצאתי את העיר. לא התפלל בעיר בעבור אלהיה כי כי כתוב, ובכל אלהי מצרים (למטה יב יב):

פסוק ל
ור' יהודה המדקדק הספרדי אמר, כי פי' טרם כמו לא, וכן, הטרם תדע (למטה י ז), על דעת הגאון כי וי"ו והפשתה נוסף, כאלו אמר קודם שתיראו את ד' כבר נכתה הפשתה, ובעבור שאמר לו אפרוש כפי ויחדלו הקולות, רק הפשתה והשעורה לא אוכל להעתיר בשבילם כי כבר נכתה והנכון בעיני, שפי' ואתה ועבדיך ידעתי כי בתחלה תיראון מהשם, וטעם טרם, כי טרם שאפרוש כפי תיראון, והטעם כי אחר שיחדלו הקולות לא תירא אתה ועבדיך, וכן כתוב ויכבד לבו הוא ועבדיו (פ' לד):

פסוק לא
והפשתה והשעורה נכתה, ספר הכתוב מה שאירע:
אביב, עוד אפרשנו:
גבעל. מלה מרובעת, וי"א שהיא הפוכה, והטעם על גב, והטעם שתי מלות ופי' על דעתי כמשמעה, והיא מלה אחת גם היא אחת בכל המקרא:

פסוק לב
נכו, כמו ושפו עצמותיו לא ראו (איוב לג כא) מהבנין שלא נזכר שם פועלו ובהראות זה חנון לאות כי המבולע בכ"ף "מכה" הוא הנון כמשפט חביריו:
אפילות. שהן עוד באפילה:

פרק י

פסוק א
בא אליו זאת הפעם, כי עד עתה אני הכבדתי את לבו:
שתי. בחסרון ה"א מבנין הפעיל, או יהי כמו שומי, ולפי דעתי איננו, בעבור שמצאנו, ישום אלם (למעלה ד יא) גם ישים (ברא' ל מב):

פסוק ב
ולמען תספר. למשה ידבר ולא לפרעה והטעם הוא וכל ישראל עמו:
התעללתי. על דרך דבור בן אדם, בעבור הנגעים והם הכנים והשחין:
ואת אתותי. הם הנשארים:

פסוק ג
לענות. מבנין נפעל, להיות נענה מפני ה' הפך מסתולל (למעלה ט יז):

פסוק ה
וכסה את עין הארץ. דרך משל, או עין יושב הארץ **ולא יוכל לראות**.

פסוק ו
והנה פרעה החריש, ומשה פנה ויצא, גם אהרן עמו, ובעבור שהוא העיקר, לא הזכיר הכתוב את אהרן, וכן וישב אברהם אל נעריו (ברא' כב יט), והעד ויושב את משה ואת אהרן (פ' ח):

פסוק ז
יהיה זה לנו. זה הדבר שלא תשלח את העם או פי' זה על משה:
הטרם תדע. הטרם תרצה שיתברר לך שאבדה מצרים ואחר כן תשלח אותם:

פסוק ט
כי חג ה' לנו. זבח יש לנו, וכלנו חייבים ללכת:

פסוק י
ראו כי רעה נגד פניכם. פי' כי הרעה קרובה היא מכם ונגד פניכם היא:

פסוק יא
לא כן. רק לכו עתה הגברים, הם הזכרים אם אותה אתם מבקשים עבודת ה', והנכון בעיני, כי אותה אתם מבקשים, על הרעה הנזכרת למעלה, וכן הוא, כי הרעה שאעשה לכם קרובה היא נגד פניכם, כי אותה אתם מבקשים:
ויגרש. והנה גורשו משה ואהרן:

פסוק יב
בארבה. בדבר הארבה, ואם כמשמעו יש לו סוד:

פסוק יג
והניחו בכל גבול מלכות מצרים:

פסוק יד
ואחריו לא יהיה כן, נכתב על פי הנבואה:

פסוק טז
לקרא. על יד שלוחיו למשה ולאהרן, ואמר חטאתי לה', גם לכם שגרשתי אתכם מאתי:

פסוק יז
ועתה שא נא חטאתי. י"א כי לשם אמר ולנביאיו אמר העתירו, או אמר למשה שהוא העיקר שא נא, ואמר העתירו על שניהם דרך מוסר עם אהרן, כי משה הוא המעתיר לבדו, וכן כתוב אחריו ויעתר אל ד' (פ' יח):

פסוק יט
טעם ויהפך, שהוא הפך רוח הקדים והנה תקעם אל ים סוף והנה ים סוף מזרח מצרים ולא כאשר אמר הגאון:

פסוק כא
ויהי חשך. ולא הודיע משה את פרעה, ומשה כועס בעבור שגורשו בתחלה, ואחר שקראו ובקש ממנו להסיר הארבה לא שלח את בני ישראל:
וימש חשך. פירושו כמו, ידיהם ולא ימישון (תה' קטו ז) הטעם שיהיה איד עב שיוכל האדם להמיש אותו, ומלת וימש על מצרים, כי ימצא לשון יחיד, כמו ויאמר מצרים אנוסה (יד כה), וי"א שהוא חסר כפל כמו ויסב אלהים את העם (למטה יג יח) מגזרת

כאשר ימשש העור (דבר' כח כט) גם יתכן להיותו כמו לא ימיש עמוד הענן (יג כב), ויהי פירושו, ויהי חשך על ארץ מצרים, ויסור אופל וחשך הלילה ממקום ישראל כטעם "ויאר את הלילה" (יד כ):

פסוק כב

שלשת ימים. אין צורך להזכיר הלילה אחר שהימים היו כן:

פסוק כג

לא ראו איש את אחיו. באור היום, ויתכן שראו בנרות:
ולא קמו איש מתחתיו. מביתו, וכן שבו איש תחתיו (טז כט) לעשות מלאכה וללכת חוץ מביתו:

פסוק כה

גם אתה תתן בידינו. י"א שנתן להם בצאתם, וזה טעם, וברכתם גם אותי (יב לב) והנכון בעיני שפי' גם אתה חייב לתת לנו זבחים ועולות שנעשה לשם שיסיר כל אלה המכות, כאשר אמר בתחלה פן יפגענו בדבר (ה ג), ואיך נציג אנחנו מקנינו:

פסוק כו

מה נעבוד. אם ברב מקנה אם במעט:
עד בואנו שמה. עד הר סיני, כאשר פירשתי לך, והוא המקום שאמר לו דרך שלשת ימים (שם שם):

פסוק כח

ויאמר פרעה למשה ונכנס פסוק ויחזק ד' את לב פרעה, בין דברי משה לפרעה:
תמות. אצוה להרגך:

פסוק כט

כן דברת. אמת דברת, וכן כנים אנחנו (ברא' מב לא), כן בנות צלפחד (במד' כז ז), או כן יהי כאשר דברת, כי אני לא אוסיף לבוא אליך ולראות פניך עד לעולם או פעם אחרת כאשר פרשתי:

פרק יא

פסוק א

ויאמר ה' למשה. וכבר אמר ד' למשה, וכבר הראיתיך רבים כאלה:

כשלחו. שילוח כלה מגזרת כלה ונחרצה (ישעי' י כג) כטעם כי אמרו כולנו מתים (יב לג) וכן ומשרתו יהושע בן נון נער (לג יא) ורבים כאלה, וי"א כשלחו כלה ישלח ויגרש כי כי כתוב כי גורשו ממצרים (יב לט):

פסוק ב

דבר נא. כמו עתה, וכן אוי נא לנו (איכה ה טז):
כלי כסף וכלי זהב. ואף כי שמלות:

פסוק ד

ויאמר משה כה אמר ה'. זאת הפרשה דבקה עם לא אוסיף עוד ראות פניך (י כט), ונכנסו ביניהם הפסוקים, שכבר הודיע ה את משה כי נגע אחד נשאר, וכבר הודיעו בתחלה הנה אנכי הורג את בנך בכורך (ד כג), גם אמר השם כאשר אעשה הנפלאות במצרים, ובהיות ישראל קרובים לצאת וְשָׁאֲלָה (ג כב), ולולי שנתן השם להם החן לא היו נותנים להם כלום, ודע כי דבר גדול היה וצדיקים גמורים היו ישראל שלא גלו הסוד, והוא שפרעה חשב על דברי משה דרך שלשת ימים שילכו וישובו אל מצרים, וחלילה שהנביא דבר כזב, כי לא אמר לעולם נשוב, וחכמת השם נשגבה מדעתנו ואשר נראה לי שהיה זה הדבר בעבור שני דברים האחר שיתנו להם כלי כסף וזהב, ואלו ידעו שלא ישובו לא היו נותנים, והדבר השני שיטבע פרעה וחילו, כי אלו היו הולכים ברשותו, ואין בלבו שישובו לא רדף אחריהם, והעד ויגד למלך מצרים כי ברח העם (יד ה):
אני יוצא. על ידי שליח:

פסוק ה

אשר אחר הרחים. שהוא טוחן וי"א שהוא כמו תחת הרחים שישימו על פי הבור:

פסוק ו

אשר כמהו. אשר על כמהו, על עבד כמהו או כמהו על הקול:
לא תוסף על הצעקה:

פסוק ז

לא יחרץ כלב. פירושו לפי המקום, וי"א שהוא מגזרת אתה חרצת (מ"א כ מ) והטעם האות הדומה לוי"ו שיחרץ בלשונו:

פסוק ט

ויאמר ה' אל משה. לא ישמע אליכם פרעה, טעמו וכבר אמר השם בתחלה למשה לא ישמע אליכם:

פסוק י
ומשה ואהרן עשו. ויחזק ה' את לב פרעה, עד שעשו כל המופתים שצום השם:

פרק יב

פסוק ב
החדש הזה לכם ראש חדשים. כבר הזכרתי בתחלת פירוש התורה, שקביעות השנה גם החדש לבית דין היה, ועתה בגלות נסמוך על מעשה ב"ד והוא העבור: ובפ' בהר סיני אאריך מעט:

פסוק ג
בעשור. יום נבחר והוא לשילוש וכן בחדש השביעי, כי חצי זה כמו זה:
שה לבית אבות. אם הם מעטים, ושה לבית אם הם רבים, ובפ' עכן יקרב לבתים (יהושע ז יד):

פסוק ד
ואם ימעט הבית. ואם היו אנשי הבית מעט ולא יכלו לאכול שה תמים:
במכסת. חלק וכן המכס לה' (במד' לא לז) ושניהם מפעלי הכפל:

פסוק ה
תמים. שלא יהיה בו מום גם זה יקרא מן העזים כי כן כתוב שה כשבים ושה עזים:

פסוק ו
למשמרת, שישמרנו כל אחד בביתו:
ודע כי בין הערבים הוא על שני דרכים האחד מעת שתחשך השמים עד עת סוד האור הנראה בעבים, וזאת העת שעה ושליש שעה גם יקרא זה העת ערב כי כן כתוב בפסח, שם תזבח את הפסח בערב כבא השמש (דבר' טז ו) ג"כ כתיב ובהעלות אהרן את הנרות בין הערבים (למטה ל ח), וכתוב אחר, יערוך אותו אהרן ובניו מערב עד בקר (למטה כז כא), וכן עולת תמיד כתוב תעשה בין הערבים (שם כט לט), וכתוב, עולות לה', עולות לבקר ולערב (עזרא ג ג), וכן כתוב, בין הערבים תאכלו בשר (שם טז יב), גם שם כתוב, בתת ה' לכם בערב בשר לאכול (שם שם ח), והדרך השני להיות פי' בין הערבים בפסח, מעת שתבא השמש אל תחלת פאת מערב ומעתיקי התורה אמרו שהלכה למשה שבין הערבים בפסח הוא הדרך השני, והוא האמת ואין בו ספק, ותעו האומרים כי יש ערב שלישית, בעבור שמצאו עד הערב השלישית (ש"א כ, ה), ואיננו כן, רק יסתר בשדה

זאת הערב, גם ערב מחר עד הערב השלישית, והעד שאמר, הנה חדש מחר (שם), והנה ערב אחת טרם מחר, ולא דבר שאול מחר כלום וממחרת החדש יצא יהונתן:

פסוק ז

על שני המזוזות, של פתח הבית:

ועל המשקוף. כדמות חלון הוא, כמו חלוני שקופים (מ"א ו ד) שיכנס ממנו האור, וטעם "על הבתים", אשר אתם שם, כי כן צָוו שלא יצאו ממנו עד בקר, וי"א כי טעם זה הדם שישחטו תועבת מצרים בפרהסיא, וי"א שהוא סימן למלאך העובר הנקרא משחית, כדרך "והתוית תו" (יחז' ט ד), והענין כי דבר המערכת לא יסור כי אם בתת כופר, וזה סוד גדול, ע"כ אמר משה פן יפגענו בדבר או בחרב (למעלה ח ג):

פסוק ח

עַל מְרֹרִים. היה נראה פירושו שיאכלו אותו על מנהג אנשי מצרים שיש להם תמיד על שלחנם מרורים, ואחר שהעתיקו לנו הקדמונים פי' מרורים נשענו עליהם כאשר עשינו בכל המצות:

פסוק ט

נא. י"א שבור מגזרת, הניא אביה אותה (במד' ל ו) בדרך רחוקה, והמתרגם ארמית אמר חי והוא האמיתי, ויחסר מלת "כמו" כאלו אמר אל תאכלו ממנו כמו עתה כי פירוש נא בכל המקרא כמו עתה על דעתי, ואלו היה לשון בקשה, מה טעם, דבר נא באזני העם (למעלה יא ב), שמע נא בן אחיטוב (שמואל א כב יב) אוי נא לנו (איכה ה טז) הנה נא זקנתי (בר' כז ב) ורבים כאלה, ומלת אל מושכת עצמה ואחרת עמה כמו ה' אל בקצפך תוכיחני, ולא בשל, והוא שם התואר ואחר פי' זה הבשל שיהיה מבושל במים:

על כרעיו, עם, וכן ויבאו האנשים על הנשים:

פסוק יא

מתניכם חגורים. בעבור היותם נכונים לצאת:

פסח הוא. יש שמות במצות, כאשר יקרא הבא על האשם אשם, וזה המועד נקרא "פסח" בעבור שפסח ה' על בתי ישראל, ופי' פסח על דעת רבים, כמו חמל, וכן, פסוח והמליט (ישעי' לא ה), ובעבור היות המשחית נוגף בית המצרי, ולא יגוף בית הישראלי נקרא פסח, והוא מגזרת, אתם פוסחים (מ"א יה כא), והוא פסח (ש"ב ט יג):

פסוק יב

ובכל אלהי מצרים. י"א שכעסו מצרים על אלהיהם במכת בכוריהם והשחיתו מצבותיהם, ואחר שאמר השם זה ידענו כי כן היה, ואם לא פורש ורבים כאלה:

פסוק יג
והיה הדם לכם לאות. כמו למופת כי בעבורו תנצלו:

פסוק יד
והיה היום הזה. אחר שאמר בלילה הזה (פ' יב) שהוא יום חמשה עשר, אמר כי היום הזה שאמרתי לכם, ואעפ"י שאמר הזה קודם אותו היום כן דרך המקרא:

פסוק טו
ולא צוה לשמור חג המצות עתה במצרים גם לא במדבר כי אין להם לחם, רק שמרו חג הפסח לבדו כאשר עשו במצרים, ע"כ אמר יהיה יום שלכם זכרון לדורותיכם כי ביום ט"ו בניסן הלכו בדרך והוא יום מקרא קדש, ע"כ אמר הכתוב "עגות מצות כי לא חמץ" (פ' לט), ואלו התמהמהו אכלו חמץ, ואכילת מצות היום זכר כי כן עשו אבותינו, והאוכל חמץ כאלו יכחיש צאת אבותינו ממצרים, ע"כ עליו כרת בידי שמים, כמו העושה מלאכה בשבת, כאלו מכחיש שביתת השם ביום השביעי, ואל יקשה עליך מצות ומרורים כי מצות אכילת הפסח עם מצות ומרורים עד חצי הלילה, והעד דבר מצרים, ובעבור שהעתיקו קדמונינו ז"ל ששחיטת הפסח משעת נגוע השמש אל תחלת צד מערב, הנה החמץ אסור מחצי יום ארבעה עשר, ואמרו אך חלק, בדרך אסמכתא:

פסוק טז
וביום הראשון. דבק עם כל אוכל חמץ ואם הוא רחוק, ותחלת יום הראשון כאשר פירש בארבעה עשר יום לחדש בערב עד יום השביעי עד סוף היום:

פסוק יז
הוצאתי את צבאותיכם. עבר תחת עתיד וכן, היתה לי עדנה (ברא' יח יב) ודרך אחרת, כי כל דבר נגזר שהוא בלא תנאי, דרך נביאים לדבר דבר עתיד בלשון עבר, או זאת הפרשה מוקדמת:

פסוק יט
ובפסוק שבעת ימים מצות תאכלו (פ' טו) אמר כי יש כרת על כל אוכל חמץ, ובפ' שבעת ימים שאור (פ' יט) אמר כן על אוכל מחמצת, ואין לנו צורך לדקדק על מלת מחמצת, כי אנחנו מאמינים בדברי קדמונינו ז"ל והוסיף פה, בגר ובאזרח הארץ (פ' יט) ושניהם ישראלים, שלא יאמר הגר לא יכולתי לעשות מצות, ועל דעתי שהוא גר תושב מתיהד ואילו היינו רודפים אחר מה שידמה לנו כפי דעתינו בכתוב ולא נסמוך על ההעתקה, הנה כתוב, כל מחמצת לא תאכלו, בכל מושבותיכם תאכלו מצות (פ' כ) ולא הזכיר ימים

שבעה א"כ לא נאכל חמץ לעולם, וטעם זה הפסוק להוסיף בכל מושבותיכם, שהיא מצוה בכל מקום אחר המדבר:

פסוק כא
ויקרא משה לכל זקני ישראל. ואמר להם כל אשר צוהו השם מתחלה בעשור לחדש הזה והזקנים אמרו כן אל כל ישראל:

פסוק כד
ושמרתם את הדבר הזה. אלו היו המצות לפי הנראה לנו, יורה זה הכתוב, כי לעולם צוה השם לקחת אגדת אזוב רק קדמונינו העתיקו כי ושמרתם את הדבר הזה על מִצְוַת, ושחטו הפסח (פ' כא) ושי"ן ושחטו פתוח בעבור שהוא לשון צווי, ושחטו אותו (פ' ו) קמוץ כמשפט, כי שי"ן הפתוח היה ראוי להשבר בחירק כמו מִשכו, לולי שמשפט אות הגרון להרחיב מה שיש לפניו כמו "בַּחֲרו לכם" (יהושע כד טו):

פסוק כז
ויקד העם. לשם או לשלוחיו:

פסוק ל
כי אין בית, על הרוב ידבר הכתוב:

פסוק לב
וטעם **וברכתם גם אותי**. שתתפללו עלי בעת זבחכם:

פסוק לג
וטעם כי אמרו כלנו מתים. הוא פי' פן יפגענו בדבר (למעלה שם) ועתה נתברר להם:

פסוק לו
וישאילום. פועל יוצא לשני פעולים שהיו המצריים מפייסים לישראל שישאלו מהם וכבר פירשתי הטעם:

פסוק לז
סכותה, אל סכות:

הגברים. הם הזכרים:

לבד מטף, שהיו פחות מעשרים שנה:

פסוק לח
ערב רב. ממצרים שהתערבו עמם, מגזרת, ויתערבו בגוים (תה' קו לה) והם האספסוף:

פסוק לט
כי לא חמץ. פועל עבר כמו כי זקן יצחק (בר' כז א):

פסוק מ
ומושב בני ישראל. תרגמו הזקנים אשר ישבו במצרים ובשאר ארצות, וי"א כי ארץ כנען בימים ההם תחת יד מלך מצרים היתה, והם צריכים ראיה, והגאון אמר, כי פי' עד סוף שלשים וארבע מאות שנה, וזה החשבון מיום צאת אברהם מאור כשדים ואנחנו נדע באמת כי לא עמדו ישראל במצרים מיום רדת יעקב עד צאתם זה המספר, וזה לנו האות, כי הנה קהת מיורדי מצרים היה, ואם חשבנו שהיה בן חדש, ויהיה אחיו מררי בן אם אחרת, ונאמר כי הוליד קהת את עמרם בשעת מותו, ג"כ עמרם עם משה, והנה חיי קהת שלש ושלשים ומאת שנה, ושני עמרם מאה ושבע ושלשים, ומשה בן שמונים שנה, והנה חסרו שמונים, וכאשר הסתכלנו במקרא נמצא כאלה רבות, והנה אמר הנביא, ובעוד ששים וחמש שנה יחת אפרים (ישעי' ז ח), וזה היה במלכות אחז, ואם נאמר כי בתחלת מלכותו היתה הנבואה הזאת הנה כל מלכות אחז שש עשרה ובשנת שש לחזקיה גלתה שומרון, ותחלת החשבון היה מיום הרעש, ובס' מלכים וד"ה כאלה רבות, ולא ארצה להאריך, כי הייתי מביא ראיות מהכתוב, כי מה שהעתיקו לנו חכמינו שגלות מצרים היתה מאתים ועשר שנים כן הוא, ודי לנו העתקתם, כי היא הראיה הגמורה, ותוספת שלשים שנה על קץ אברהם מיום צאתו מארצו, וכן הפי' שאמר השם לאברהם אבינו ארבע מאות שנה עד סוף ארבע מאות מהיום, וזה הפי' של הגאון נכון הוא גם הוא אמר, אין לנו צורך שנאמר כי אברהם ויצחק נקראו בני ישראל:

פסוק מב
ליל שמורים הוא לה'. ובעבור שהשם שמרם חייבין הן ישראל לשמור זה הלילה, והטעם אכילת הפסח על משפטו, ומצות ומרורים בלילה הזה, ויש מפרש אותו מטעם שומרי החומות (ש"ה, ה, ז) ויש להם עד הכתוב בהגדה שאומרים:

פסוק מו
בבית אחד יאכל. שיתחברו כולם על אכילת הפסח במקום אחד:

פסוק מז
וטעם **כל עדת ישראל**. שהכל חייבין לעשותו:

פסוק מט
ויתכן להיות פירוש בגר ובאזרח הארץ על גר צדק שנכנס בברית והוא הנכון בעיני:

פסוק נא
וטעם **ויהי בעצם היום הזה**. דבק עם הבא אחריו, והוא קדש לי כל בכור, כי כן כתוב, כי לי כל בכור ביום הכותי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי לי וגו' (במד' ג יג), ואחר שיצאה הגזרה על כל בכור במצרים באדם ובבהמה, ולא מתו בכורי ישראל הם חייבים לפדות נפשם לתת כפרם לכבוד השם שפדם:

פרק יג

פסוק ד
וטעם **בחדש האביב**. שיעשו אותו בימי אביב, כאשר אמר על חג עצרת, חג הקציר (למטה כג טז), ואם זה הראשון נעשה בימי אָבִיב השעורים, לעולם השני יהיה בימי תחלת קציר חטים, אז יבוא חג סוכות באסיף, וכל זה דברי קבלה כאשר הזכרתי בתחלה:

פסוק ה
והיה כי יביאך ה'. זה הכתוב. והיה היום הזה לכם לזכרון, כי הנה מועד הפסח תלוי בבא אל הארץ, והטעם כי אנשי המדבר לא צוו לשמור המועדים:

פסוק ח
בעבור זה. אמר ר' יונה המדקדק נ"ע שהוא הפוך, וכן היה ראוי להיות, זה בעבור עשה ה' לי, וכפי דעתי שאין לנו צורך להפך, וכן פירושו, ועבדת את העבודה הזאת היא עבודת הפסח ותאמר לבנך כי בעבור זאת העבודה שעשיתי עשה לי האות שעשה עד שיצאתי ממצרים:

פסוק ט
והיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך. יתכן על ב' פירושים, האחד, על דרך קשרם על גרגרותיך כתבם על לוח לבך" (משלי ג ג) ויהי טעם לאות כמו סימן, ומהו שיהיה לאות ולזכרון הוא, כי ביד חזקה שתשמור כן בלבך ולבנך, וכן הכתוב השני, והיה לך לאות על ידכה ולטוטפת בין עיניך (פ' טז), והוא כי בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים (שם):

פסוק י
ושמרת את החקה הזאת למועדה. נכון היה להיות דבק עם עבודת הפסח גם הוא נכון עם הקרוב אליו, ואנחנו נסמוך על הקבלה:

פסוק יא
והנה אמר בתחלה, קדש לי כל בכור (פ' ב), והטעם להיותם קדושים להעלות העולות, והם היו הכהנים הנגשים אל ה', גם ושבעים מזקני ישראל מהבכורים, ונערי בני ישראל

מבחורי הבכורים גם בהמותם היו נבדלות ונכרות, והם בכורי הבהמה, ובפרשה האחרת צוה ה' בבואך אל הארץ תעביר ממך כל פטר רחם, והטעם תעבירנו ממך אל עבד ה':

פסוק יב

פטר. פתח, והטעם תחלת שפתח הרחם ויצא, והוא מטעם כי לא פטר (דה"ב כג ח):
שֶׁגֶר. ומצאנו שְׁגַר אלפיך (דבר' ז יג), כמו חֶדֶר בְּחֶדֶר (מ"א כב כה) ובַּחֲדַר משכבך (למעלה ז כח) וטעם שגר. כמו עדר, והנה פי' שכל פטר רחם הוא לשם, ואם הפטר בעדר צאן ובקר הוא להשם, ואם פטר רחם בבהמה טמאה כמו חמור תפדה בשה, גם בכור אדם תפדה, והנה אנחנו צריכין לדעת פדיום הבן כמה הוא, ולא נוכל לדעתו מהכתוב כ"א מדברי הקבלה:

פסוק יג

וערפתו. י"א תכתוב על ערפו קדש, וזה רחוק רק האמת כאשר פי' מעתיקי הדת שיסור ערפו, וכן וערפו שם את העגלה (דבר' כא ד) וקרוב אליהם הוא יערוף מזבחותם (הושע י, ב):

פסוק טו

כל פטר רחם הזכרים, מהמין הראוי לזבוח לשם:

פסוק טז

מלת טטפת. זרה במקרא וי"א מטעם והטף אל דרום (יחז' כא ב), והפי' השני להיותו כמשמעו לעשות תפילין של יד ושל ראש, ובעבור שהעתיקו כן חז"ל בטל הפי' הראשון, כי אין עליו עדים נאמנים כמו שיש לפי' השני:

פסוק יז

אעפ"י שהכתוב ידבר על דרך בן אדם פן ינחם העם, ידע השם שינחם:
וטעם כי קרוב הוא, שידוע כי בין ארץ מצרים על הדרך הישרה, ובין ארץ כנען עשרה ימים, והנה לא ראו מלחמה, והיו עבדים תחת יד אחרים, והנה כאשר יצא פרעה אחריהם אין בהם מרים יד גם עמלק יצא על ישראל במתי מעט ויזנב אחריו והיה נחלש מפניו לולי משה בחירו:

פסוק יח

וטעם **ויסב** שהוליכם על דרך הסבוב והוא הרחוק, ודרך המדבר מושך עצמו ואחר עמו, כמו הספר המקנה (ירמיה לב יב) היין החמה (שם כה טו), וכן הוא דרך המדבר מדבר ים סוף, וסוף שם מקום וי"א שנקרא כן בעבור שיש סביביו סוף כטעם ותשם בסוף (למעלה

ב ג), ואחרים אמרו שהוא מגזרת סוף דבר (קהלת יב יג) כי הוא סוף העולם, והוא ים אוקינוס, וזאת טעות גדולה, כי הוא ים מזרחי כנגד מצרים וים ספרד גדול ממנו:

וחמושים. חגורי חומש, מגזרת ויכהו שם החמש (ש"ב ג כז) וי"א כי טעמו הצלע החמשית, וכן חלוצים תעברו (דבר' ג יח) חגורי חלוצים, והעד הנאמן ואתם תעברו חמושים (יהושע א יד), ודרש שעלו אחד מחמש מאות דבר יחיד הוא ועליו מחלוקת ואיננו קבלה כלל, ודי לנו הצער שאנחנו בו עם חכמי ישמעאל שהם אומרים איך יתכן מחמשים וחמשה זכרים שיולידו במאתים ועשר שנים שש מאות אלף זכרים מבן עשרים, והנה היה כפל הכפל עם הטף והנשים, כי לא חשבו יעקב ובניו, כי לא הולידו במצרים עוד, כי לא מצאנו יחוש רק אל היורדים מצרימה ולא ספרו הבנות, ותשובתנו, כי הנה יעקב לבדו הוליד בארבעים שנה ושש שנים ס"ט בנים ובני בנים, וע"ז המספר יכפלו כפלי כפלים מהמספר הכתוב, אז הושיבו לנו עוד, כי יעקב ובניו לא הולידו נקבות כ"א שתים וזה היה במעשה נס, ואל תספור כן ליורדי מצרים, ועוד שיעקב היה לו ארבע נשים, ומי יבאר שכן הי' לכל אחד מבני בניו, גם אנחנו השיבונו, תנו לנו שלשה עשר זכרים בין בנים ובני בנים בארבעים ושש שנים, והנה יהיה יותר מן שבע מאות, ובסוף תשעים ושנים יהיו ט' אלפים וג' מאות ובסוף קפ"ב יהיו יותר מאלף אלפים ות"ק אלף, ועוד לא הגענו למאתים ועשר שנים, גם יתנו לנו עשרה בארבעים ושש שנים ויספיקו, ועוד כי הכתוב אומר על מכת ערוב, ושמתי פדות בין עמי ובין עמך (למעלה ה' יט) ואמר בס' תהלות ישלח בם ערוב ויאכלם (תה' עח מה) והנה במכה שאכלה מצרים נמלט ישראל, גם מת רוב מקנה מצרים בדבר, וממקנה בני ישראל לא מת אחד, ובמכת בכורים לא מת בישראל אחד, ובמכת חשך כתיב ולכל בני ישראל היה אור (למעלה י כג) והנה במכות שמתו בהם המצרים לא מתו ישראלים, ואף כי במכה שלא מת מצרי ממנה, ואיך מתו כל ישראל בחשך עד שלא נשאר מהם רק חלק מחמש מאות, והנה לא היה לישראל אור במושבותם רק מחשכי דֶבֶר ואפלות מות, ואחר שלא נשאר כ"א חלק קטן מעם רב, הנה לא היתה גאולה לישראל כ"א רעה חולה, וזה הפך הכתוב, והכלל דרש הוא ואין לסמוך עליו אולי שאמרו בתחלה היה לו סוד:

פסוק יט

וטעם **ויקח משה**. בפ' וישמע:

פסוק כא

וה' הולך לפניהם יומם. אעפ"י שהכתוב אומר אשר הוצאתיך מארץ מצרים (למטה כ, ב) על יד מלאך הוציאם, וכן כתוב וישלח מלאך ויוצאנו משם (במד' כ טז) וכן וה' הולך

לפניהם הוא המלאך, ונאמר על השם כי הוא שלוחו, ובצור השם, ויש חסרי דעת יתמהו ולמה לא יפקחו עיניהם ויקראו אחרי כן, ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם (למטה יד יט), ובנסוע המלאך כן נסע הענן ושב מאחריהם, וזה הענן הוא הכתוב, לא ימיש עמוד הענן (פ' כב):

לנחתם. בפתח הלמ"ד להורות על בנין הכבד, והשלם להנחותם, וכן ולנפיל ירך (במד' ה כב), ויש בקדמונים שאמרו ששבעה עננים היו, ולפי דעתי שהם שנים לבדם, גם יתכן להיותו אחד, וזה פירושו בעמוד ענן יומם לפניהם להראותם איזה דרך ילכו, גם יגן בו עליהם, וזה טעם, פרש ענן למסך (תה' קה לט):

וליילה בעמוד אש להאיר להם, יתכן היות עמוד אש בתוך עמוד ענן בלילה, כטעם, ואש תהיה לילה בו (למטה מ לח):

וטעם ללכת יומם ולילה שהלכו תמיד:

פסוק כב

וטעם **לא ימיש**. לא יסיר, והוא שב אל השם הנכבד הנזכר למעלה, כי ימיש פועל יוצא, ואלה העננים אם הם שנים היו עם ישראל עד שעברו את הים, ונפסקו מהם, על דעתי, כי אין צורך ללכת בלילה אחר שנטבע פרעה וחילו בים, וזה טעם ויסע משה את ישראל מים סוף (למטה טו כב) במצות השם, עד המסע החמישי שהוא מדבר סיני ושם עשו המשכן ועליו שכן הענן ובהעלותו יסעו בני ישראל, ואלו היה הענן על ישראל במדבר סיני. מה טעם הנה אנכי בא אליך בעב הענן (למטה יט ט):

פרק יד

פסוק ב

לפני פי החירות בין מגדל, לפני בעל צפן. שמות מקומות נכחו שבור, אולי שני משקלים הם:

פסוק ג

וטעם **וְיָשֻׁבוּ**. ששבו לאחור עד שישמע פרעה כן, ויאמר בעבור בני ישראל נבוכים הם, ולמ"ד לבני ישראל, כמו פן יאמרו לי (שופ' ט נד):

נבוכים. היה ראוי להיותו בחולם, כמו נכונים (למטה יט, יא) י"א כי בעל צפון צורה היתה עשויה בשעות שלא יוכל עבד לברוח, על כן אמר סגר עליהם, כי חשב פרעה שסגר עליהם, ולפי דעתי בעבור שאמרו לו דרך שלשת ימים ואחר הליכתם חזרו ללכת אל מקום אחר, וזה טעם וישֻׁבו, הוגד הדבר לפרעה ואמר בוודאי לא הלכו לזבוח, רק

נבוכים הם לא ידעו איזה הדרך יברחו, כי הנה המדבר סגר עליהם, ואלו הלכו לזבוח למה היו שבים ועדיין לא זבחו:

פסוק ה
כי ברח העם, כבר פירשתיו:

פסוק ח
לא יצאו כדמות בורחים, והשואל למה צוה השם לישראל לשוב, אין לנו להרהר ולא לחפש, וא"כ יאמר לנו למה אמר השם ובאת מאחריהם, והלא יכול להראות גבורתו, ולמה כשמעך את קול הצעדה (ש"ב ה כד) והוא סוד גדול:

פסוק ט
כל סוס רכב פרעה. פי' ככתוב בס' מלכים כי ארבעה סוסים מנהגים הרכב, כי רכב ומרכבה אחד הוא:
ופרשיו, רוכבי הסוסים:
וחילו, רגלים:

פסוק י
ופרעה הקריב, מחנהו:

פסוק יא
המבלי אין שנים לאוין והאחד יספיק רק היא דבר צחות הלשון, הרק אף במשה (במד' יב ב):

פסוק יב
ואעפ"י שלא מצאנו כתוב מתי אמרו לו ישראל כן, ידענו כי כן היה, כי דברים רבים ידענום מאחריתם:

פסוק יד
ילחם לכם. בשבילכם. כי כל מלחמה ולמ"ד אחריה, היא לעזר, ע"כ פי' ר' משה הכהן הספרדי נ"ע, כי רבים לוחמים לי (תה' נו ג) בשבילי, וטעם מרום, מלחמת מרום, כמשפט כל המושכים:
וטעם **ואתם תחרישון**. בעבור שהיו צועקים, כי כן כתוב ויצעקו:

פסוק טו
מה תצעק אלי. יתכן שהיה הנביא צועק, או זה דבור בעבור ישראל, כי הוא שלוחם ומלכם:

פסוק יט
ויסע מלאך האלהים, זה היה קודם דבר אל בני ישראל ויסעו, והנה פירושו וכבר נסע, וכבר הראתיך כזה:

פסוק כ
ויהי הענן והחשך. לצד מחנה מצרים:
ויאר את הלילה. כמשפט כל הלילות לישראל, כי בלילות נסעו:

פסוק כא
ויתכן להיות פי' ויולך ה' את הים, וכבר הוליך:
וטעם ויבקעו שלא היו נחברים רק במקום אחד עומדים גבוה כחומה, ומקום אחר יבש:

פסוק כג
וירדפו מצרים. גם הם אחר ישראל בלילה:

פסוק כד
ויהי באשמרת הבקר. על דעתי ששלש אשמרות הן בלילה וזה היה באשמרת השלישית, ויאמר הגאון, אין בקר עד שתזרח השמש, שנאמר, ויהי בבקר כזרוח השמש (שופ' ט לג) ולא דבר נכונה, כי אלו היה כל בקר כן, מה צורך היה להוסיף כזרוח, והנה ותשכב מרגלותיו עד הבקר, ותקם בטרם יכיר איש את רעהו (רות ג יד):
בעמוד אש וענן. הוסיף עמוד אש:
ויהם. מהפועלים השניים הנראים הוא פועל יוצא, ויתכן להיותו מפעלי הכפל מהבנין הקל:

פסוק כה
י"א מגזרת סורר (דבר' כא) והנכון להיותו כמשמעו הסיר, והטעם שסר האופן מקשורו, או טעמו כאלו סר, והוא נוהג בכבדות, והטעם שלא יכלו לשוב לאחור:

פסוק כז
לפנות בקר. קרוב מהבקר, וכן לפנות ערב (דבר' כג יב), כי אחריו וכבא השמש:
לאיתנו, לתקפו:
נסים לקראתו. הם חושבים שינוסו שהם חוזרים ליבשה, והם הולכים לקראתו:
וינער ה'. מטעם, וככה יהיה נעור (נחמיה ה יג) והוא פועל מהבנין הכבד:

פסוק כח
וטעם **עד אחד**. אפילו אחד לא נמלט, וכן לא מת ממקנה ישראל עד אחד (למעלה ט, ז) והאומר שפרעה נמלט בעבור עַד דרש הוא, והעד שאמר אסף ויכסו מים צריהם אחד

מהם לא נותר (תה' קו יא), והנה אין שם עַד, ועוד שהכתוב אומר ואכבדה בפרעה וגו' ברכבו ובפרשיו (פ' יז), והנה ממנו החל, ועוד אמר אויב (למטה טו ט) הוא פרעה, ואמר אחרי כן נשפת ברוחך כסמו ים (שם שם) ולמה אאריך, והכתוב אומר ונער פרעה וחילו בים סוף (תה' קלו טו):

פסוק כט

וטעם להזכיר ובני ישראל הלכו ביבשה פעם שנית, שעשה השם פלא בתוך פלא, כי זה עובר ביבשה וזה טובע, וזה קרוב מזה בים אחד, כי ישראל היו רבים, ויש רבים מהם שכבר עבר בעת טבוע מצרים, ויש מהם שהיו אז עוברים ויש ממצרים שהשליכם הים על שפתו אחר שמתו, ויש שצללו כעופרת ובלעתם הארץ למטה מהים:

פרק טו

פסוק א

אז ישיר משה. עתיד תחת עבר, ועל דעתי שהוא הזמן האמצעי ואין בלשון הקדש סימן עליו, ע"כ יאמרו בלשון עבר ועתיד כמו בשתים יכסה פניו (ישעי' ו ב) וינועו אמות הספים (שם שם ד) וכן אז ישיר משה ויאמרו, ומשה חבר השירה וישראל עונים:

כי גאה גאה. שהראה גאותו שהשליך הסוס שיש לו גבורה, כטעם התתן לסוס גבורה (איוב לט יט) עם רוכבו בים וטעם רמה כמו חץ:

פסוק ב

אמר ר' משה הכהן הספרדי, כי נקמץ וזמָרת, שפירושו וזמרתי, וכן אם אתן שנת לעיני (תה' קלב ד) ועל דעתי שהוא סמוך, וכן הוא עזי וזמרתי זמרת השם, והטעם בשם הזה אעוז, ואותו אזכור כי היה לי לישועה:

זה אלי ואנוהו. כדברי המתרגם ארמית והטעם זה הוא אלי, ואני ארצה לעשות לו נוה שידור עמי לעולם, ואמר הגאון שטעמו אֶנָוֶה אליו, וזה הפך הכתוב זה הוא אלהי אבי ולעד ארוממהו:

פסוק ג

ואומר כי הוא איש מלחמה, ופי' איש כמו בעל, והנה כתוב איש לא נעדר (ישעי' מ כו), והעקר כל דבר שיש לו עצם יקרא איש:

וטעם **ה' שמו**. תמצאנו בפירוש, כי שמי בקרבו (למטה כג כא):

פסוק ד

וחילו הם הרגלים:

ירה. כמו רמה:

פסוק ה
השור"ק במלת יכסיומו תחת חול"ם:
במצולות, המים העמוקים, וכן ותשליכני מצולה:

פסוק ו
והימין לשון זכר ונקבה, או יהיה נאדרי תואר השם:
תרעץ אויב. כטעם תשבר וכן וירעצו וירוצצו (שופ' י ח) ומלת וירוצצו לעד:

פסוק ז
וטעם **תהרוס**. בעבור קמיך כי הוא הפך:
תשלח חרונך. שהוא דומה לאש:

פסוק ח
וברוח אפך. זה ויבקעו המים ברוח קדים עזה:
ונערמו. מגזרת ערמת חטים (שה"ש ז ג):
כמו נד, כמו קמו נד אחד, כמו חומה:
נוזלים. תואר המים, על כן עמדו כחומה:
קפאו תהומות, נקרשו, כמו וקפאוך על כן עמדו כחומה:

פסוק ט
תמלאמו. תהיה נפשי מלאה מהם לקחת ממונם:
תורישמו, תשמידם וכן ואם לא תורישו:

פסוק י
זה פלא בתוך פלא, שהיו במקום אחד שתי רוחות, האחת להערים המים לעשותם ערמות עד שיעברו ישראל ביבשה. והרוח השנית מַטְבֵּעַת המצרים: נשפת. כמו וגם נשף בהם (ישעי' מ כד) ויתכן להיותם שניהם מגזרת נשף, כי שני נשפים הם, נשף אחר שקוע השמש, ונשף טרם שתזרח, ויהיה פי' נשפת, שהבאת בנשף רוח:
כעופרת. ידוע, ויתכן שנקרא כן בעבור הדבק העפר בו, ויוסיף בו כאשר יטמן בעפר, הפך הזהב הכסף והברזל:

פסוק יא
באלים. שם המלאכים המניעים, ובני אלים הם הכוכבים, וזה הסוד רמוז בסדר ואלה שמות:
נאדר. שאתה אדיר במרום כי בקדש הוא שמי השמים שהם קדש כנגד השמים:

נורא תהלות. טעמו שירא האדם לספר תהלותיו, כי נשגבו מהכל, ונודע בעבור פלאים שהוא עושה תמיד:

פסוק יב

תבלעמו. שב אל אמר אויב, והטעם כאשר ראתה הארץ ימינך ששלחת אז בלעתם, כי כל דברי משה דבקים בדברי מעלה, וזה טעם נטית ימינך:

פסוק יג

נחית בחסדך. על דעת כל המפרשים שהוא דבר עתיד, וכבר הזכרתי למה ידברו הנביאים בעבר תחת עתיד, והטעם שהשם ינחם עד שיביאם אל ירושלים, שהוא נוה הקדש, והנכון בעיני שנוה הקדש הוא הר סיני, ששם יעבדו את השם, ושם נתנה תורה לישראל:

פסוק יד

וטעם **שמעו עמים**. על שעיר והזכיר פלשת ואדום ומואב, בעבור שהם בין ארץ מצרים ובין ארץ כנען:

פסוק טו

אילי. מטעם כגבר אין איל (תה' פח ה):

פסוק טז

תפל עליהם. איננו שב על יושבי כנען שהוא קרוב, רק אל פלשתים ואדום ומואב, וכמוהו תנה את נשי ואת ילדי (שם ל כו) וישם דמי מלחמה בשלום (מ"א ב), והטעם שידמו כל אלה שהם בדרך ולא ילחמו עם ישראל עד שיעברו אל ארץ כנען:
כי עבדים היו ואתה קניתם להיות לך לעבדים:

פסוק יז

מכון לשבתך. רמז על הר הבית ששם תשרה השכינה:
וטעם **פעלת**. אתה כוננתו מקדם להיות מכון לך, ונדגש הקו"ף מקדש והם שני שמות, וטעמו כקו"ף הנח הדלת הדגוש, והנה זה פירוש פעלת כאשר פירשתי:

פסוק יח

ה' ימלוך. אז תראה מלכות השם: וטעם לעולם ועד. על דעת חכם ספרדי לעולם ולנראה ואחרים אמרו שהוא כמו, היודע ועֵד (ירמי' כט כג) שפי' והעד, והטעם שהוא מלך והוא עֵד על כל לב שימליכנו, והנכון בעיני שהוא דרך קצרה, וכן הוא לעולם ועד עולם ובעבור היות הטעם באות הראשון כמו לחם ויין (בר' יד יח) נפתה הוי"ו ובעבור היות סוף פסוק, היה העי"ן קמוץ בקמץ קטן ואם תאמר אנה מצאנו עַד שאיננו סמוך, הנה

הוא שוכן עד (ישעי' נז טו) כן גם בא זה הפסוק מהשירה והטעם שזה השם תאות לו המלוכה, שעשה פלא בתוך פלא, והשיב מי הים על מצרים, גם ישראל היו אז הולכים בתוך הים ביבשה:

פסוק כ

הנביאה אחות אהרן. י"א שהיא אחותו בנביאה אולי נקראה כן במצרים להפריש בינה, ובין מי שהיא כשמה, ומעלת אהרן קודם בא משה גם היתה גדולה כאשר פירשתי, וכאשר אמרו ישראל זאת השירה כן נגנו אותה כולה כל הנשים המנגנות:

פסוק כא

ותען. כמו קול ענות (למטה לב יח), או כמו ויען איוב (איוב ג א) וענית ואמרת (דבר' כו ה) ובמקומו אפרשנו:

פסוק כב

מדבר שור. הוא מדבר איתם, כי כן כתוב, והנה לא נכנסו ישראל בים בעבור צורך, כי במדבר איתם היו, רק עד שיבא אחריהם פרעה וחילו ויטבעו בים:
ויסע משה, כבר פירשתיו:

פסוק כה

שם שם. השם:
חק. לעם.
ושם נסהו. והעד שהוא כן, ויאמר אם שמוע תשמע, כי רחוק שיהיה הדבור עם משה, ויתכן שזה החק והמשפט על דבר התלונה, ושם נסהו והטעם שהראה המקוה לישועת השם ואשר ילין עליו:

פסוק כו

וטעם **אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך**. על המסע: והישר בעיניו. הוא שנטע בלב:
והאזנת למצותיו. שיצוה. ושמרת כל חקיו. שבהם נהג העולם כל הנגעים ששמתי במצרים, ואתם ראיתֶם, לא אשימם עליך, ואל תירא מנגעים אחרים כי אני ה' רפאתי כאשר רפאתי המים המרים, ואנחנו לא נדע איזה עץ היה כי הכתוב לא גלהו, ואילו היו כל עצי העולם שהם ממין העץ שהשליך משה אל המים היו מושלכים במים מועטים לא שבו מתוקים, ואף נחל שוטף, רק היה במצוה עליונה ופלא גדול וכן מעשה אלישע במלח:

פסוק כז

וטעם **שתים עשרה עינות מים** להגיד כי המקום טוב ע"כ ישבו שם עשרים יום, כי בין מצרים ובעל צפון מהלך שני ימים, ובא המגיד ויצא פרעה, והנה טבע באחד ועשרים יום לחדש הראשון, ג"כ העתיקו קדמונינו:

פרק טז

פסוק ד

הנני ממטיר לכם לחם מן השמים. והם היו במדבר סין, אעפ"י שהכתוב אומר ויסעו מאלים ויבאו כל עדת בני ישראל אל מדבר סין, לא באו מאלים, כי אל מקום קרוב שהוא על ים סוף ומשם באו אל מדבר סין, וכמוהו ויסעו בני ישראל ממדבר סין למסעיהם על פי ה' ויחנו ברפידים (למטה יז א) ואנחנו ידענו כי ממדבר סין נסעו אל דפקה ומשם לאלוש ומאלוש לרפידים, לכן בעבור שלא אירע להם שום דבר בים סוף ודפקה ואלוש אחז הכתוב דרך קצרה וכמו אלה רבים:

לחם. מאכל, גם הבשר יקרא לחם, לחם אשה (ויקרא ג יא), גם פרי העץ נשחיתה עץ בלחמו (ירמי' יא יט), ומלת "מלחמה" ממנו, מקום מאכל החרב:

וטעם **אנסנו**. בעבור שיצטרך אלי בכל יום וי"א על אנשים שהותירו ממנו והיוצאים בשבת ללקוט ומזה הכתוב למדנו כי יציאת מצרים היתה יום חמישי או ששי כי יום בואם אל מדבר סין היה יום שבת בחמשה עשר יום כי מחר בבקר המטיר המן ואמר והיה ביום הששי (פ' ה), ופלא המן גדול מכל פלא, בעבור שעמד זה הפלא ארבעים שנה, כי רובי הפלאים הם לעתם. ועשרה נסים יש בו, האחד ירידתו, והשני היותו סביב למחנה לבדו, והשלישי העתקתו עמהם ממסע אל מסע, והרביעי שימס בחום השמש, ולא ימס אשר לקטו, והחמישי לא העדיף המרבה והממעיט לא החסיר, הששי משנה ביום הששי, שביעי לא הבאיש לילה ויום, שמיני, ושני מטעמים יש לו, והוא גם התשיעי, כי כן הכתוב במקום אחד אומר "כטעם לשד השמן" (במד' יא ח) וכתוב אחר אומר כצפיחית בדבש (למטה פ' לא), והנכון שהוא כצפיחית אם איננו מבושל, רק המבושל בפרור, כטעם לשד השמן, והנס העשירי שעמד לדורות ולא הבאיש, ובדרש שבזכות משה בא המן, ובזכות אהרן הענן, גם בזכות מרים הבאר והנה אכלו ישראל את המן שמונה ושלשים יום אחרי מות משה, ועל דעתי כי ענן לא היה עליהם אחרי עברם ים סוף, כי הענן היה על המשכן וזה פירוש וענך עומד עליהם (במד' יד יד) כי בשבילם היה עומד כדי שיעמדו ובנסוע הענן יסעו, ובעמוד אש היות נראה בענן וכן כתוב ואש

תהיה לילה בו (למטה מ לח), ודרך הבאר אין זכר בכתוב על זה, ודרש יחיד הוא, כי אלו היה הפלא הזה, למה לא נכתב בתורה, והכתוב אומר, יבקע צורים במדבר (תה' עח טו) ובעל הדרש סמך על ותמת שם מרים (במד' כ א) וכתוב אחריו ולא היה מים (שם פ' ב) ואין זה ראיה כי הכתוב ספר שנים מאורעים ארעו במקום, ואם לא, יודיעונו מי הוא שמת ברפידים שכתוב שם, ויחנו ברפידים, ואין מים לשתות העם (למטה יז א) ועוד אפרש בפ' ודברתם אל הסלע (במד' כ ח):

פסוק ו

וערב וידעתם כי ה' המוציא אתכם מארץ מצרים. והכתוב כבר אמר, ויאמינו בה' (למעלה יד לא), וזה הטעם אחר שהאמינו רבים, שלא היו יודעים האמת, ובעבור שאמרו הם למשה כי הוצאתם אותנו אולי עשיתם זה מדעת נפשכם ולא ברשותו, ע"כ אמר משה ערב ותראו אות כי ה' הוציא אתכם, ולא אנחנו מדעתנו:

פסוק ז

ובקר. כן, ועוד תראו אות אחר, והוא כבוד השם, ומראה הכבוד כאש אוכלת בענן, וזה יהיה לכם לאות כי שמע הוא את תלונותיכם, על כן נראה כבודו לעיניכם:
ונחנו מה. עשינו לכם כי תלינו עלינו וזה פועל יוצא לשנים פעולים, והוא דבר אל ראשי העם, וכן וישובו וילינו עליו (במד' יד לו):

פסוק ח

ויאמר משה בתת ה'. כאשר נתן השם לכם בערב בשר לאכול, ולחם בבקר לשבוע, בעבור ששמע השם שאתם מלינים עליו, אז יתברר לכם כי חטאתם, כי על השם תלונותיכם ולא עלינו כאשר חשבתם בנפשכם:

פסוק ט

וכדבר משה אל אהרן לאמר קרבו אל אהל מועד עוד אהרן מדבר, והנה פנו אל המדבר והנה כבוד ה':

פסוק י

ויפנו אל המדבר. וטעם אל המדבר, כי אהל משה חוץ למחנה היה, ונקרא אהל מועד, כי שם יוועדו אליו כל הנשיאים, וכאשר ראו הכבוד אמר משה בצווי השם שמעתי את תלונותיכם אמר השם בערב תאכלו בשר ובבקר תשבעו לחם, אז האמינו העם בעבור שראו הכבוד:

פסוק יג

ותעל השלו. עוף, וטעם ותעל שמפאת הים הוא עולה:

ובבקר היתה שכבת הטל נזילת הטל או רדת, וכן ונבלי שמים מי ישכיב (איוב לח לז) ישתחקו עצמות חיוי הפושע וכל הזונים אחריו שאמרו כי מנהג זה המן לרדת עד היום במדבר, ואמרו כי כמהו הוא היורד עם הטל בארץ מערב, התכון היא הנכנס במיני רפואות הנקרא תרנגבין, ולא התבישו אלה כי הנה כתוב כי במדבר סין ירד המן והוא מקום ישוב ועוד כי בארץ שני מלכי האמורי ירד המן גם אחרי שעברו את הידדן, ואם היה דבר תולדות למה לא ירד בשבת, ושאר הנסים הנזכרים, ועוד נתן להם עוד עדים נאמנים מכחישים דבריהם, כי זה היורד במערב איננו יורד בכל זמן ולא על כל עלה ואם תשים אותו בשמש לא ימס, ויעמוד ימים וחדשים ושנים ולא יבאש, ואיננו קשה שיוכל אדם לטחון אותו, כי כן הכתוב אומר, וטחנו ברחים, או דכו במדוכה, וכן בפסוק ועשו אותו עגות (במד' יא ח), והנה איננו כאשר דמו, וצוה השם שלא יקח כל אחד חוץ מעומר (למטה פ' טז):

פסוק יד

דק מחספס. י"א שפי' עגול ולא נדע אם הסמ"ך כפול או הוא מחומש והקרוב שהוא מרובע:

ככפר. כמו, כפור כאפר יפזר (תה' קמז טז):

פסוק טו

מי הוא. מטעם מן ינצרוהו (תה' מא ה) וימן ה' דג גדול (יונה א) כטעם זימון והמפרשים שהוא בלשון ישמעאל תעו כי לא יאמר כן בלשונם כי אם לאדם לבדו:

פסוק טז

עמר לגלגלת. וטעם לגלגלת, על הראש שהוא דומה לגלגל, וכן ותרץ את גלגלתו (שופ' ט נג) ונרץ הגלגל (קהלת יב), בעבור שיבאש אם היה יותר מאשר יספיק:

פסוק כ

וירם תולעים. י"א מגזרת רמה, וטעם ויבאש וכבר באש וכבר הראיתיך כמוהו:

פסוק כא

וילקטו אתו בבקר בבקר. על דעתי קודם זרוח השמש:

פסוק כג

ומלת אפו. זרה בדקדוק אולי באה כן בעבור האלף והנה אסר בפסוק הזה לאפות ולבשל ביום השבת, ותחסר מלת אכלו כמנהגכם ממנו:

ואת כל העדף הניחו עד הבקר. ואנחנו לא נדע אם היו אוכלים המן פעם אחת ביום, או יחלוק העמר:

וטעם שבתון שבת קדש. על דעת המפרשים כמו אדמת עפר (דניאל יב ב) והגאון אמר ששבתון פחות משבת, ואנחנו מצאנו שיאמר שבת שבתון הוא לכם (ויקרא כג לב), ולפי דעתי שפי' שבתון, שביתה לכם, כי שבת דבק עם השם ע"כ יאמר בשבת, שבת היא לה' (שם שם ג) ובשנת השמיטה שבת, בעבור שהיא דומה ליום השבת כי היא שביעית גם נקרא צום העשור כן בעבור היותו בחדש השביעי, והאות שתמצא על סכות ויום תרועה כן בעבור החדש:

פסוק כו

וטעם **שבת לא יהיה בו**. על המן ישוב:

פסוק כט

צריכין אנו לדברי קבלה לדעת פירוש תחתיו גם ממקומו וכן מה שאמר ישעיה, אם תשיב משבת רגליך (ישעי' נח יג) כמה הוא, ומה הוא מצא חפץ ואיזה דבור אסור ואיזה הוא מותר וכל זה מפורש אצלינו בתלמודנו והשם יכפיל שכר הקדמונים שהסירו כל ספק והעמידו כל דבר על מתכונתו, ועל דרך הפשט שמצות שבו איש תחתיו שלא יצאו ללקוט כאשר עשו:

פסוק ל

וטעם **וישבתו**. שלא נמצא אחר כן מחלל שבת חוץ מן המקושש שהזכיר:

פסוק לא

כזרע גד. פירושו ידוע וי"א חרדל, מגזרת גידין, מלשון מרירות, ואנכי לא ידעתי, ויאמר הגאון כי פי' כצפיחית רקיק לחם עם דבש ויפה פירש:

פסוק לג

צנצנת אחת. אחת היא במקרא כדברי המתרגם ארמית וזה הדבר צוה ה' אחר שנעשה המשכן, כי כן כתוב לפני ה', גם לפני העדות שהם הלוחות והזכיר זה הדבר להזכיר במקום אחד נסי המן:

פסוק לה

עד באם אל ארץ נושבת. יהיה זה, כי כל ישראל אכלו את המן כי אין להם לחם אחר עד שבאו למלכות מלכי האמורי וזה טעם עד באם אל ארץ נושבת, אז היו מישראל שהיה אוכל לחם הארץ, ויש מהם שהוא אוכל את המן עד שבאו אל ערבות יריחו בגלגל ומצאו תבואה חדשה אז פסק המן:

פסוק לו

והעמר עשרית האיפה. מאכל איש אחד:

פרק יז

פסוק א
וטעם **למסעיהם**. בעבור היות רפידים ממדבר סין מסע שלישי:

פסוק ב
וירב. מהבנין הכבד הנוסף, ולפי דעתי שישראל התחלקו לשני חלקים, החלק האחד אין להם מים שהם אנשי המריבה עם משה, והחלק השני יש להם בכליהם שהביאו מאלוש והיו מנסים השם כי כן כתוב היש ה' בקרבנו אם אין (פ' ז):

פסוק ג
וטעם **ויצמא שם**. כאשר הראיתיך רבים, וכן פירושו, וכאשר צמא שם העם למים והלינו על משה צעק משה אל השם:

פסוק ה
וי"א כי בעבור שאמר משה עוד מעט וסקלוני, השיבו השם עבור לפני העם והנכון בעיני שטעם עבור שיעשה זה בפרהסיא ויודיעם הסוד, וזה המקום היה קרוב מהר סיני, והוא הצור שהכה:

פסוק ח
ויבא עמלק. הוא היושב בארץ הנגב:

פסוק ט
אנשים, אנשי מלחמה:
מחר. דבק עם הִלָּחם ואם אנכי נצב על דעתי כי זאת הגבעה היא הצור שהכה והוא הר סיני ואל יקשה עליך שאמר הכתוב שנסעו מרפידים ובאו אל מדבר סיני (למטה יט ב) כי מחנה גדול היו וראש מסע שני בסוף מסע ראשון, או קרוב ממנו, או הר סיני קרוב משניהם:

פסוק יא
זה שהרים משה ידו במצוה עליונה כאשר נטה יהושע ידו בכידון, וי"א שפירש ידיו דרך תפלה:

פסוק יב
כבדים. הנה יד לשון זכר וכן, והנה בו מגלת ספר (יחז' ב ט) וידיו הם זקנים מהזקנה גם אין בעולם גבור שיוכל להרים ידיו שתי שעות, ואף כי עד בא השמש, ולמה זה ידוע מדבר התולדת:

ויהי ידיו אמונה. שם מקום שם התואר כי האחד לזכר לא אמון בם (דבר' לב כ) ורבים, כי פסו אמונים (תה' י"ב ב) והעד שהוא כנגד כי גמר חסיד (שם), וכן הוא, ויהי כל אחד מידיו אמונה קיימת בהרמה ולא נחה, וכן, ורחל מבכה על בניה כי איננו (ירמי' לא יד), והטעם, אין כל אחד ואחד ורבים כן:

פסוק יג

ויחלש. פועל יוצא, ונמצא עומד וגבר ימות ויחלש (איוב יד י) ושניהם מבנין אחד, ואין ביניהם רק שהאחד על משקל פעל, והשני על משקל פעול:

פסוק יד

זאת הפרשה בשנת הארבעים נאמרה, והעד שאמר בספר בפתחות הבי"ת, והטעם ספר תורה או ספר אחר היה להם יקרא ספר מלחמות השם:
וטעם **ושים באזני יהושע**. בעבור שהוא יביא העם אל הארץ:

פסוק טו

ויבן משה מזבח. ברפידים ושם המזבח קראו משה ה' נסי, בעבור שהראה השם נס במקום רפידים וכן, ויקרא למקום אל בית אל (ברא' לה ז) והגאון אמר שהוא ויקרא שמו השם, זה הוא מקום הנס שעשיתי וכן אמר, ה' צדקנו (ירמי' כג ו) השם הוא צדקנו, ושם העיר מיום ה' שמח (יחז' מח לה) אמר שהוא דבוק וכל זה איננו שוה, כי זה הפך האמת:

פסוק טז

כי יד. י"א מי שתהיה ידו בתחלה על כסא ה' יעשה מלחמה בעמלק וכסא השם מלכות ישראל, וכן כתיב על שלמה, על כסא ה' (דה"א כט כג) וזאת מצוה ורמז על שאול בחיר ה', ודרך המתרגם ארמית ידועה והוא הנכון, כי טעם יד כמו כי אשא אל השמים ידי (דבר' לב מ) וירם ימינו ושמאלו אל השמים (דניאל יב ז) וזה רמז בנשיאות היד לשמים, כי כאשר השמים עומדים, כן יעמוד זה הדבור וכסא השם לעולם קיים, וכן כתוב, נכון כסאך מאז (תה' צג ב):

פרק יח

פסוק א

וישמע יתרו. לפי דעתי שיתרו בא אל משה אחר שנבנה המשכן, כי יש כדמית ראיות, שאמר הכתוב לאכל לחם עם חתן משה לפני האלהים (פ' יב), ואמר משה בס' אלה הדברים, שאמר השם למשה רב לך שבת בהר הזה (דבר' א ו) ואומר אליכם בעת ההיא (שם שם ט) ואתן אותם ראשים עליכם שרי אלפים (שם שם טו) ולא נוכל לומר כי

התעכב יתרו עם ישראל חדשים רבים ואח"כ נתן העצה, כי הכתוב אומר ויהי ממחרת (פ' יג), גם יורה על יושר זה הפירוש, שאמר משח לחובב שהוא לפי דעתי יתרו כאשר אפרש במקומו, נוסעים אנחנו (במד' יא כט) ועוד והודעתי את חקי האלהים (פ' טז) לא יתכן קודם מ"ת כי בר"ח סיון באו אל הר סיני, כי כן כתוב בחדש השלישי (יט א), ולעולם יהיה ר"ח כאשר יהיה כתוב חדש בלא מספר ובפ' ובראשי חדשיכם (במד' כח יא) אפרש זה, והנה יום שני ומשה עלה אל האלהים (יט ג) ואח"כ היו נכונים לשלשת ימים (שם שם טו), וזאת הפרשה דבקה עם פ' ויבא עמלק, להפריש בין מעשה זה וזה:

פסוק ב

אחר שלוחיה. י"א אחר ששלחה אל בית אביה מדרך מצרים, וי"א שנתן לה גט, ור' ישועה אמר ששלוחיה הם דורון ומנחה, כמו שלוחים לבתו (מ"א ט טז) והטעם אחר ששלחה דורנה וזה הקרוב אלי:

פסוק ד

ואל תתמה על הכתוב שהוא אומר, אשר שם האחד גרשם, ואחר כן ושם האחד אליעזר, כי כן דרך הלשון לומר פעם השני ופעם האחד, כמו, ושם האחד בוצץ, ושם האחד סנה (ש"א יד ד), ואחר שפירשתי שאליעזר הוא הקטן, והוא היה בן שמונת ימים בלכת משה ממדין אל מצרים איך יאמר ויצילנו מחרב פרעה, וזה הטעם היה ראוי לבן הראשון, דע כי משה אף על פי שברח אל ארץ מדין היה לו פחד מפרעה כי שלום היה בין מצרים ובין מדין, וכאשר אמר לו השם לך שוב מצרימה כי מתו כל האנשים, וזהו וימת מלך מצרים, אז בטח לב משה ואמר ויצילני מחרב פרעה, ותחסר מלת אמר, וכן הוא, כי אמר אלהי אבי בעזרי או יהי כי אמר, אשר בפסוק הראשון מושך עצמו ואחר עמו:

פסוק ו

ויאמר אל משה אני חתנך יתרו. במכתב:

פסוק ז

ויבאו האהלה. הוא אהל משה הנקרא אהל מועד:

פסוק ח

התלאה. מגזרת "ונלאו" רע שלא יוכל אדם לסבלו:

פסוק ט

וַיִּחַד. מגזרת חדות ה' (נחמיה ח י) כטעם וישמח והיה ראוי להיות ע"מ וירד מיעקב (במד' כד יט) ונפתח החי"ת בעבור שהוא מהגרון, ונשאר הדל"ת דגוש כאשר היה:

פסוק י

אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה. במצרים:

אשר הציל את העם מתחת יד מצרים, בבקיעת ים סוף:

פסוק יא

ופירוש עתה ידעתי בפר' ואלה שמות:

כי כל זה היה בעבור אשר זדו עליהם המצרים שהעבידום בפרך, וכן כתוב "כי ידעת כי הזידו עליהם" (נחמי' ט י) כאדם שיעשה בזדון רצונו:

פסוק יח

נבל תבל. מגזרת נובלת עליה (ישעיה א ל) והטעם שיפול מעצמו כנבול עלה:

עשהו. מלה זרה, ובאה על הדקדוק השלם בלי תמורה בתי"ו:

פסוק יט

איעצך. כבר הזכרתי בס' מאזנים שבעלי היוד בתחלה על שני דרכים:

מול האלהים, מפאת השם:

פסוק כ

והזהרת אתהם. מלת והזהרת, מטעם, כי נזהר (יחז' ג כא) וטעמו נשמר:

ילכו בה. אשר ילכו בה וכן כמים לים מכסים (ישעי' יא ט):

פסוק כא

אנשי חיל. שיש להם כח לסבול וכן אלהים ה' חילי (חבקוק ג יח):

יראי אלהים. שלא יצא עליהם שם רע:

אנשי אמת. שאינם כוזבים:

שונאי בצע. ממון, כמו איש בצעו עד שלא יקבלו שחד,

י"א כי כולם היו אלף ומאה ששים ואחרים אמרו שהיו שמונה ושבעים ושש מאות ואחרים אמרו אחד עשר אלף ומאה ועשרה ולא ארצה להאריך להזכיר חשבון אלה כי דקדוק הלשון יכחישם

והאמת מה שאמרו הקדמונים שהיו כל השרים שמונה ושבעים אלף ושש מאות כי שר האלף הוא הגדול שבהם, ותחת ידו עשרה שרים משרי המאות, ותחת יד שר המאה שני שרים משרי חמשים, ותחת יד שר החמשים חמשה שרים משרי העשרות, והנה הזכיר בפ' אלה הדברים (דבר' א טו) "אנשים חכמים וידועים" והנה שמינית מחנה ישראל היו חכמים:

פסוק כג
וצוך אלהים. שתעשה זה הדבר ברשותו:
ויכלת עמוד. שם הפועל כאלו אמר לעמוד וכמוהו עמוד פתח האהל (שופט' ד כ):
על מקומו. על מקום ארץ כנען וי"א שהוא אהלו, כמו אל יצא איש ממקומו (למעלה טז כט), והטעם כאשר יהיו דיינים וידינו בין אדם לחבירו תכיר כל מריבה ויהיה שלום ביניהם, כי אתה לבדך לא תוכל לדון כי עם רב הוא, והנה לא יהיה ביניהם מוכיח וכל איש יבא אל אהלו ואיננו בשלום עם חבירו:

פסוק כו
ישפוטו הם. בשורק תחת חולם, כמו לא תעבורי מזה (רות ב ח) ויתכן שלא הונע הפ"א בשוא נע בעבור היותו סוף פסוק כי כמו מלה אחת היא, עם "הם":

פרק יט

פסוק א
ביום הזה. בראש חדש:

פסוק ב
ויסעו, טעמו וכבר נסעו מרפידים:

פסוק ג
ומשה עלה. אחר שקראו השם מן ההר ולא עלה משה כי אם אל ההר ולא אל השמים:
לבית יעקב. י"א הנשים, ולבני ישראל הזכרים א"כ למה הזכיר הנשים בתחלה וזה המפרש לא קרא בית אהרן, בית ישראל ברכו את ה' (תה' קלה יט) ואחרים בית יעקב הנמצאים היום, ובני ישראל שיוולדו אחרי כן, ולמה כל זה כאלו לא ראו דברי הנביאים כי בכפל ידברו כדי להעמיד הדברים בלב, והוא דרך צחות, ג"כ עשו הקדמונים בתפלת ראש השנה:

פסוק ד
ואשא אתכם, טעמו כעל כנפי נשרים, כנשר יעיר קנו, ובמקומו אפרשנו:
ואביא אתכם אלי. אל הר סיני, כטעם דרך שלשת ימים (למעלה ה ג) והוא נוה הקדש, בעבור רדת השכינה בהר סיני:

פסוק ה
ושמרתם את בריתי. שאכרות עמכם בהר הזה, והוא הכתוב אחר מעמד הר סיני על דעתי ויקח ספר הברית (למטה כד ז):

סגלה. דבר נחמד וכמו וסגלת מלכים (קהלת ב ח):
כי לי כל הארץ. דבק עם טעם מכל העמים ויאמר ר' יונה המדקדק כי פירושו אעפ"י שלי כל הארץ ואין צורך:

פסוק ו
ממלכת כהנים. על דעתי כי כל כהן שבמקרא הוא כמו שַׁמָּשׁ והעד וכהנו לי (למטה כח מא, מ טו), וכן כהן מדין (לעיל יח א) היה עובד השם כמלכי צדק וכן ובני דוד כהנים (ש"ב ח יח) כי ידענו כי בני מלך גדולה יש להם רק הכתוב הודיענו שהיו עובדי השם וטעם ממלכת כהנים שעל ידכם תראה מלכותי כאשר תהיו לי אתם שמשים וי"א אין מלכות כי אם אל השמוש לפני:

פסוק ז
וישם לפניהם. בפה וי"א בספר:

פסוק ח
יחדו. כמו יחיד, ומלת יחדו יחידה במקרא בדקדוקה בעבור תוספת הוי"ו והראותו:

פסוק ט
בעב הענן. אמר הגאון כי מקום הענן כמו קדש קדשים, ובעב כמו קדש הקדשים (במד' ד ד) והטעם על דעת מפרשים שאמר אח"כ, משה ידבר והאלהים יעננו בקול (פ' יט), ועל דעתי שהכתוב רמז על עת מעמד הר סיני בדברו דברי הברית, שהם עשרת הדברים, וכן אמרו לו דבר אתה עמנו (למטה כ יט): וטעם וגם בך יאמינו. כי היו בישראל רבים על דעת חכמי הודו שאמרו שלא יתכן לדבר מי שאינו גוף עם מי שהוא בגוף ויחי, והראיה היום הזה ראינו כי ידבר:
וטעם **ויגד משה**. וכבר הגיד משה זה:

פסוק י
וקדשתם. שישמרו מכל טמא ומטמא, והנה קדוש אשה הוא אל תגשו אל אשה (פ' טו) והנה ארמוז לך עקר גדול במקרה לילה:

פסוק יב
והגבלת. תשים גבול בהר מסביב לעם, ואם אמר והגבלת את העם, הגבול בהר, ואם אמר הגבל את ההר, שוה הוא, והארכתי כל כך בעבור שאמר המבהיל, שהתחלף מלה במלה כי תחת ההר העם:
וטעם **עלות בהר**. השמרו לכם מעלות בהר וכמהו בני הזהר עשות ספרים הרבה (קהלת יב):

פסוק יג
לא תגע בו יד. לא תגע יד בנוגע שלא יאמר אדם הואיל ועבר החק ונגע בו לקחתו להרגו, רק יסקל מקרוב, ואם ברח אל ההר יורוהו המורים ובאה מלת יירה שלמה ויתכן שעזבו היו"ד ולא החליפו בוי"ו, שלא יתערב עם עתיד למען תורא (תה' קל, ג):
היובל. הוא השופר שיתקעו בו בשנת היובל, והמעתיקים אמרו שפי' יובל כבש:
וטעם במשוך. המשך קול השופר כטעם תקיעה:
וטעם המה יעלו בהר. על שבעים זקנים, ואמר המה ולא אחרים:

פסוק טו
היו נכונים לשלשת ימים. טעמו ליום השלישי, והנה לא הוסיף יום:

פסוק טז
בהיות הבקר. זה האות כי יקרא גם הלילה יום ועוד אפרשנו בפ' לא תבערו אש (למטה לה ג):
בהיות הבקר, לפי דעתי קרוב מזרוח השמש:
קולות. הם קולות רעמים, וקול השופר הוא הפלא שאיננו בדבר התולדות:

פסוק יז
לקראת האלהים. י"א כי דבור השם קדמון, וחכמי הגאונים אומרים כי השם ברא קול ואמר שהקול הוא מקרה צריך לגשם נברא גם הם אומרים שהשם יברא אור וגשם לעתו בעבור הנביא וי"א בעבור שהוא דבור השם פלא, ולא נוכל לדעת איך הוא, ע"כ אמר בבת אחת זכור ושמור, וכל זה היינו יכולים לומר לולי שהם השומעים בני אדם ואין הרגשת האזן כהרגשת העין, כי העין תראה צורות רבות בלא רגע זמן, והאזן איננה כן כי כאשר הוא השנוי באויר כן יגע אל האזן לעולם, הראשון ראשון והאחרון אחרון ואם אמרו שהשם הוסיף על הרגשת האזן למה לא נכתב זה הפלא בכתוב וכלל אומר כל המפרש פירוש ויסמוך על פלא שאיננו בתורה ולא בדברי קבלה אין פירושו אמת, גם אם מצאנו בתלמוד דברים והם דברי יחיד לא נלמד מהם ולא נכחישם, ודעתי תדענו בפ' ואתחנן, כי שם אבאר למה אמר לקראת האלהים, גם בא האלהים:

פסוק יח
כְּעֶשֶׁן עם עָשָׁן שני שמות על שני דרכים כמלת בֹּשֶׁם שהיא על שלש דרכים:

פסוק יט
משה ידבר. טעמו אעפ"י שהיה קול השופר חזק וכל שומעו יחרד, וכן חרד ההר כאשר תחרד הארץ בעת הרעש היה באותו שעה משה ידבר, והשם עונהו בקול שהיה הוא לבדו שומעו לא ימנענו השופר לשומעו:

פסוק כ
וירד ה'. הנה הנשמה שאיננה גוף לא יאמר עליה יורדת או עולה, ואף כי אלהי הרוחות לכל בשר, רק הכתוב דבר בעבור כבוד השם:

פסוק כא
פן יהרסו. הגבול שהגבלת להם לראות, והם יחשבו כי טוב הם עושים לגשת אל הכבוד לראותו מרוב אהבתם:

פסוק כב
הכהנים. הם הבכורים: וטעם הנגשים אל ה' כי היה הגבול סביב להר, ובגבול הבכורים, ואחריהם ראשי השבטים, ואחריהם הזקנים, ואחריהם השוטרים, ואחריהם כל ישראל הזכרים שהם בני מצוה, ואחריהם הטף, ואחריהם הנשים, ואחריהם הגרים, וזה למדנו מהברית השנית שכרת עם ישראל כמשפט הראשון בהר סיני כברית הראשונה ולפנים מהגבול היה אהרן, ולפנים ממנו משה, כי שניהם עלו מעט מההר, וכל ישראל רואים אותם:

פסוק כג
אמר הגאון כי שנים רבות היה מצטער לדעת פירוש לא יוכל העם לעלות, עד ששמע שיש אחד מהמלכים שלא יוכל שלוחו לומר לו מלאתי שליחותך, עד שיצונו לעשות דבר אחר אז יאמר לו, ואלו היה זה הפירוש נכון, למה פעם שנית ויאמר ה' אליו לך רד, ועל דעתי שהוא פירושו כמשמעו, וכן הוא, אמר השם למשה רד העד בעם, ולא ידע מה צורך שיעיד בהם, והוא כבר העיד בהם, על כן אמר לא יוכל העם אז אמר לו השם לך רד כאשר צויתיך שתעיד בהם, כי השם לבד ידע כי צריכין היו ישראל שיעיד בהם פעם שנית:

פסוק כד
וטעם **ועלית**. אתה לפנים מהגבול אל ההר:

פסוק כה

וירד משה אל העם ויאמר אליהם. פירושו שהעיד בהם ובכהנים שלא יהרסו לראות, ולא הזכיר הכתוב ויעל משה ואהרן, כי איננו צריך, כי אחר שאמר לו השם שיעלו ידענו שעלו, וכתוב, אנכי עומד בין ה' וביניכם (דבר' ה ה):

פרק כ

פסוק א

מספר עשרת הדברים על דעת כל המפרשים שהראשון הוא דבור אנכי, והשני לא יהיה לך, ואני אגלה לך דעתי בפ' ואתחנן, ואלה הדברים כולם לאוין חוץ מדבור הראשון והחמישי כי עקר הרביעי לא תעשה כל מלאכה, וטעם זה הדבור הראשון שתהיה אמונתו בלבו, ויאמין כי הוא, וזה טעם אנכי, ויהיה אלהיו שיעבדהו כי הוא הוציאו מארץ מצרים, ודבור "אנכי" הוא השרש, והטעם שישימנו לו לאלהים דבק בו, וכן שיודה שהוציאו ממצרים, ודבור לא יהיה לך שני, בעבור שמי שישים שותף עם השם, הנה הוא מודה כי יש שם, גם יש לו שותף, ע"כ אמרתי שדבור אנכי הוא השרש, והוא כנגד העצם הנושא את התשעה המקרים, וכדמות האחד בחכמת הספירות, והדבור השלישי נשיאות השם לשוא, והנה הוא קרוב ממעלת הדבור השני, ואם הוא תחתיו, וזה דרך חכמי הודו האומרים כי השם לא ידע החלקים כי אלו היה יודע הנשבע בשם לשקר כי השם שומעו היה ירא ממנו, והדבור הרביעי שביתת יום השביעי, והוא קרוב ממעלת נשיאת השם לשוא, והטעם שחכמי יון אמרו כי לעולם השם הוא בורא, והנה כל עושה מלאכה בשבת מכחש במעשה בראשית, הדבור החמישי כבוד הורים, בעבור שכבודם תלוי בכבוד שמים, כי הם הולידוהו בכח השם, והאכילוהו והלבישוהו, ודעה בלב נטועה, שחייב אדם לתת גמול טוב למטיבים לו, ע"כ באלה הדבורים החמשה יש זכר השם, ובחמשה הנותרים אין שם בעבור שאלה החמשה, הם בין אדם לבורא, וטעם לא תרצח על בן אדם, שלא תשחית צורה לא מלאו ימיה, עוד להתבונן למה נבראה ולא כן הבהמות כי אין מקוה להם, וטעם לא תנאף להאניס מה שיש ברשות אחר, או ברשות העצם ושאינו ממונך וחוץ לתולדות, ומפסיד הזרע, וטעם לא תגנוב, לב גם ממון, וטעם לא תענה שתדחק מהכזב, וטעם לא תחמוד, כמו גזל ועושק ומרמה בעבור חימוד הלב, וכל המצות מבוארות הנה באר היטיב במשנה בתלמוד ובתוספות, והחל מדבור לא תרצח שהוא להשחית הגוף, ואחר כן לא תנאף אונס בגוף, ואח"כ לא תגנוב והוא בממון ועד שקר בפה, ולא תחמוד בלב, והוא הקל כנגד האחרים, והגאון חבר אזהרות

והכניס כל המצות בכלל אלה דברי הברית ואני אומר לך ברמז כי הדבר הקל מאמונת האדם עם בוראו קשה מכל דבר בינו ובין נברא כמוהו כי כל נברא ימות, וההפרש בשכיבה המותרת, להיותה בגלוי ולא בסתר, והממון יעשה לו כנפים, ואין אדם שלא יחטא בלשונו להוסיף או לגרוע, וכל לב חומד ומתאוה חוץ מלבות אמונים, וטעם דבור אנכי שידענו ויאהבנו בכל לבו וידבק בו ויהי לנגדו תמיד, ולא תסור יראתו מעל פניו וטעם לא יהיה לך אלהים אחרים שלא יאמין באומרים שמלאך הכבוד הפקיד על העולם ולא יעשה צורות להוריד כח עליונים:

פסוק ב

וטעם מבית עבדים שהייתם כעבד דר בבית העבדות, והראיה כי כן פירושו מהיות להם עבדים:

פסוק ג

וטעם על פני. אחר שתדע שאנכי בראתי הכל, וכבודי מלא הכל, לא יהיה לך אלהים זולתי:

וטעם על פני, כמו, על פני אהרן אביהם (במד' ג ד) וזה כדברי אחד מנבוני הלב, אל תכעיס את אדוניך למרות את פיו והוא רואך:

פסוק ד

פסל. מגזרת פסל לך (למטה לד א) פסל אבן או עץ או תעבוד כל תמונה כאשר היא:

אשר בשמים ממעל. הם הככבים והמזלות והמאורות:

ואשר בארץ מתחת. תבנית דגה והוא שם כלל לכל הנולדים מהמים וגדלים בם:

פסוק ה

והנה דבור לא יהיה לך, באמונת הלב, ולא תעשה פסל להיות בלבך לאלהים, גם לא תשתחוה לו אם יכריחך אדם, ולא תעשה דבר שהוא מעבודתו: וטעם אל קנא. כי בני האדם בראתים שיעבדוני, וכן הכתוב אומר ולכבודי בראתיו (ישעי' מג ז) ואם הוא עזבני ועבד אחד מבריאותי, הנה עשה הפך רצוני. גם אני אקח נקמה ממנו ולא אנקנו וזה טעם אל קנא, וכדרך בן אדם דבר הכתוב עד שיבינו השומעים וכן אמר ושמתי אני את פני, והכרתי אותו (ויקרא כ, ה), גם אם היה בנו רע אפקוד עון אביו עליו:

וטעם **על רבעים**. שלא אאריך להם יותר, ואין במקום הזה מה שישאל השואל איך יפקד עון אב על בן, כי הנה מפורש הוא לשנאי כי אם היה הבן מאוהבי לא יפקד עליו עון האב, והטעם הוא שהשם לא יאריך אפו אם יהיו עד ארבעה דורות שנאי השם כולם ויש

מהם שיכרת הראשון, גם יש השני השלישי, ואין טעם פוקד שיחבר כי אם זכירה כמו פקדתי (ש"א טו ב), ואחר שיזכור כל אשר עשה האב לא יאריך לבן:

פסוק ו

וטעם **לאלפים**. לעולם ועד, וכן טעם לאלף דור, והעד "וחסד ה' מעולם ועד עולם" (שם קג יז) והוא סוד גדול ומופלא:

לאהבי. הם יודעי השם ואין למעלה מהם:

ולשמרי מצותיו. בעבור יראתו אחריהם:

פסוק ז

וטעם **לא תשא**. בעבור שכל שם הוא מקרה, ונושאו הוא המזכירו בפה:

לשוא. האל"ף שרש כאל"ף חטא ויתכן היות הוי"ו תחת אל"ף, והאל"ף תחת ה"א, מגזרת שואה ומשואה (איוב ל, ג) כי אותיות יהוא יתחלפו, ויהי טעמו דבר בטל שאין בו ממש, והטעם כשואה שאין שם ישוב וכן וגוה מגבר יכסה (שם לג יז), וכבר הפרישו רז"ל בין שבועת שוא לשבועת שקר גם יתכן שנקרא שבועה מגזרת שבעה, והוא הסוד הכתוב בס' יצירה והיכל הקדש מכוון באמצע, והנה המזכיר השם על דבר ולא יקימנו, כאלו כחש השם, כי טעמו הזכירו כאשר הוא השם אמת כן יהיה דברי, ושבועת השם בכל המקרא היא גזירה שנגזרה בלא תנאי, וטעם להזכיר בימינו, וכסא כבודו, ושמים העליונים כל דבר שהוא עומד, וכן טעם בחֵי העולם, והנה הנשבע לשקר הוא מחלל השם, ואין אחר ע"ז קשה מהשבועה, וכאשר אמר על הדבור השני אל קנא, כן אמר "כי לא ינקה ה'", וזאת האזהרה אלו לא היתה כתובה בתורה, ידועה היא וברורה היא בדעת שהיא בלב נטועה וחכמי לב חייבו מיתה עליה, והשבועה על דרכים רבים, והקשה בזכירת השם הנכבד, והנה ראינו נשיאי העדה נשבעו לגבעונים, והם נשבעו על תנאי שהם רחוקים, ועברו כל ישראל על מצות לא תחיה כל נשמה (דבר' כ טז), ולא חללו הנשיאים השם, ואחר שנים רבות קרובות מארבע מאות שנה לא נקה ה' את שאול שהמית את הגבעונים בעבור שנשבעו להם בני ישראל, ובאמת המיתם שאול, כי כל הנמצא בנוב הרג מאיש ועד אשה, כי כן כתוב, והגבעונים היו חוטבי עצים ושאבי מים בבית הכהן הגדול והנה השם לא נקה בן שלא שמר שבועת האב אף כי הנשבע בעצמו, וכן נשבעו שנים אנשים מרגלים לרחב, והיא כנענית, והחיוה בני ישראל בעבור שבועת שנים לא ידענו מי הם, ואם כדרך הדרש שהיה אחד מהם כלב לא יתכן בעבור שהיה בימים ההם קרוב אל שמונים שנה והכתוב כי אלה המרגלים היו נערים, והנה משה נביא הנביאים בעת התעסק כל ישראל לנצל את מצרים, ועיני כל ישראל עליו, אז

התעסק בעצמות יוסף, בעבור שהשביע את בני ישראל, וכל זה בעבור חומר השבועה, ודוד אמר נשבע להרע ולא ימיר (תה' טו ד) גם שלמה בנו הרג את שמעי, וכן אמר לו שהשביעו בשם, והארכתי בדברים, למען ראותי את בני גלותנו במלכות ישמעאל ואדום נשבעים בשם בכל רגע, עד שהיה להם לחק, ולא ירגישו שנשבעו, ואם יוכיחם מוכיח ישבעו שלא נשבעו, והרוצח רצח פעם אחת או שתים, גם הנואף ינאף פעמים ספורות, ואלה ישבעו בכל יום ובכל רגע, עד כי חדל השומע לספור כי אין מספר, ואלו לא היה בישראל רק זאת הרעה לבד, היא מעכבת ביאת הגואל והלא יעורו משנתם אלה עורי לב, כי הרוצח את אויבו השיג אל תאות נפשו להנקם, גם הנואף והגנב, ואלה יחללו השם חנם, והכתוב אמר "כי לא ינקה":

פסוק ח

וטעם זכירת יום השבת שהוא אות כי יש לעולם תחלה: וטעם זכור את יום השבת. שיזכור בכל יום חשבון ימי השבוע, עד שלא ישכח איזה יום השביעי שהוא חייב לקדשו ופי' לקדשו לעשות לו מעלה יתירה על כל הימים, שלא תעשה בו מלאכה, כטעם קדוש השם אותו, ודברי קדמונינו לזכרו על היין, גם הוא נכון בדרך אסמכתא למי שאינו נזיר והוא במקום שימצא שם כי איננו עובר על מצוה הדר בארץ אין יין שם:

פסוק ט

ששת ימים תעבד. מותר לך לעבד ואיננו מצוה:

פסוק י

וטעם הסמך שבת לשם, בעבור כי בו שבת, וטעם בנך הוא הקטן, כי אם היה בר מצוה הוא כמוך במצות "אתה", והנה על כל ישראל לשמור בנו או בתו שהם קטנים, ולא יעזבם שיעשו בשבת מעשה שהוא אסור עליו וכן העבד והאמה והבהמה, גם הגר שהוא על דתו, והוא גר שער על זה התנאי ידור בארצך שלא יעשה מלאכה בשבת, הנה טעם כל אלה הנזכרים אתה וכל מי שהוא ברשותך, רק הפרש יש ביניהם בדין והנה פי' למה מצות שבת:

פסוק יא

ואת כל אשר בם. בשמים כמו המאורות והכוכבים, ובארץ כל רומש, ובמים כל שורץ: **על כן ברך**. פירשתיו בפ' ויכלו:

פסוק יב

וטעם כבוד אבות, שכבוד אתה עושה לשם ודרך כבוד האבות פירשוה מעתיקי התורה:

וטעם **למען יאריכון ימיך**. שב אל האבות, כי מלת האריך מהפועלים היוצאים והנה שכרו אתו לחיות שנים רבות, כטעם, יראת ד' תוסיף ימים (משלי י כז) ועוד שלא יגלה מהארץ הטהורה, ודע כי שכר מצות עשה כפול ממצות ל"ת, ובעונש הדבר הפך, כי עונש מצות לא תעשה רב, כי במצות עשה יש טורח, ולא כן במצות ל"ת, רק יש לו שכר על אשר שמר את מצות אדוניו שלא רצח ונאף, ובמעשה שנים שכרים, זה האחד, והשני שכר על טרחו, ומה יקר דבר חז"ל להביא ראיה מהדם "לא תאכלנו למען ייטב לך" (דברים יב כה):

פסוק יג

לא תרצח. והנה אנחנו צריכים לקבלה בעבור שלא הזכיר בכתוב עם דבור לא תרצח, גם לא תנאף, גם לא תגנב גם לא תענה ברעך כאשר הזכיר בשנים הדבורים הנשארים, והגאון הזכיר מעלות הניאוף שהם שמונה ודבריו קרובים אל האמת:
ודקדוק לא תענה ברעך לא תענה בו ואתה עד שקר גם יורה שאסור הוא להשכיר עד שקר ותהיה מלת תענה יוצאה כטעם, אענה את השמים (הושע ב כג):

פסוק טו

וכל העם רואים. רבים כמוהו כמו ראה ריח בני (ברא' כז כז), אשר הבאשתם את ריחנו (למטה ה כא) ומתוק האור (קהלת יא ז) וזה בעבור התחברות כל חמש הרגשות במקום אחד שהוא על המצח וטעם וכל העם רואים, שכולם ראו זה הפלא אנשים נשים וטף, וטעם וירא כל העם פעם שנית כמשפט הלשון כאשר הראיתיך, והטעם כאשר ראה כל העם כן, אז נעו ממקומם שהיה שם כל אחד כפי מערכתו:

פסוק יז

לבעבור. בשנים משרתים וכבר מצאנום שלשה כי למבראשונה:
נסות אתכם. אם יש את נפשכם לשמוע את דברו אשר אז עניתם נעשה:
ובעבור תהיה יראתו. שתזכרו זה המעמד המופלא:

פסוק יח

וטעם **ויעמד העם מרחק**. וכבר הזכיר, ויעמדו מרחק (פ' טו) להזכיר כי הם מרוב פחדם כאשר שמעו קול השם חזרו לאחור ועמדו מרחוק, ומשה היה עושה הפך מעשיהם, כי הוא היה נגש אל הערפל:
ערפל. מרבעת וטעמה חשך רב ועב, וטעם היות השם שם, ששם חשך סתרו, כי לא יוכלו בני אדם לראותו כי הנה השמש והוא גוף יללו לראותו, ואף כי עושה השמש, ובפ' ואתחנן יתבאר לך זה הסוד:

פסוק יט

ואל תתמה בעבור שתמצא וירד ה' על הר סיני אל ראש ההר (למעלה יט כ), והוא אומר, כי מן השמים דברתי עמכם, וכן אמר גם משה "מן השמים השמיעך את קולו" (דבר' ד לו), כי הכבוד הוא היורד ושמים ושמי השמים לא יכלכלוהו, וטעם כי מן השמים אני השמעתי אתכם את קולי ממקומי, וכבר פירשתי לך למה יקרא השם, היושבי בשמים (תה' קכג א):

פסוק כ

ואחר שדברתי אני עמכם פנים בפנים בלא שליח, אין לכם צורך לעשות אתי אלהי כסף וזהב, כי רבים מעובדי הפסילים שהם אומרים עד היום, כי זאת הצורה תליץ בעדי ותעזרני מול השם, וטעם "לא תעשו לכם", אחר "אתי" כי אנכי אין לי צורך שתעשו אלהי זהב, גם לכם אין צורך, כי הנה דברתי אתכם בלא שליח, ובלא אלהים אמצעי ביני וביניכם:

פסוק כא

מזבח אדמה. וכבודי ידור עמכם ולא יזח, על תנאי שתזבחו זבחים לי, ולא אבקש מזבח זהב וכסף, כי אם מזבח אדמה:

וטעם **את צאנך ואת בקרך**. אלה הם המינים הקרבים על גבי המזבח:

בכל המקום אשר אזכיר את שמי, בכל מקום אשר אשים זכר לשמי שם, אם תבא אל המקום הנזכר בשמי, גם אני אבוא אליך וברכתיך, וטעם אבוא אליך כדרך בן אדם, והטעם תמצאנו במקום אשר אזכיר שמי עליו, והוא מקום הכבוד:

פסוק כב

ואם מזבח אבנים, אתהן הם האבנים:

גזית. הטעם כמו ומשרתו יהושע בן נון נער (למטה לג יא) ורבים כמוהו, לא תבנה אתהן בנין גזית, והוא מגזרת, על גזזי צאנו (ברא' לח יב) כי גז חיש (תה' צ, ה) כטעם הכרתה רק אבנים שלמות כמו שהן נבראות:

חרבך. דע כי מלת חרב שם מין על כל דבר שיעשה מהברזל לחתוך בה:

ודקדוק "עליה", גם "ותחלליה" על כל אבן ואבן, כמו בנות צעדה עלי שור (ברא' מט כב): והנפת. כי מנהג כורת האבן להניף ידו בגרזן לכרות מהאבן מה שהוא צריך כדי להשוותה:

וסוד לא תבנה אתהן גזית. אפרשנו בפ' צו את אהרן:

פסוק כג

במעלות. אחד הצדוקים פי' במעלות מגזרת, ומעלה מעל בה' (ויקרא ה כא) והוא באמת מעל בהשם, שיפרש המצות כפי דעתו, גם אין לו דעת בדקדוק הלשון, כי מ"ם ומעלה מעל שרש, והוא על משקל נעל ומחברתו, ונעלות בלות (יהושע ט ה) או והדריך בנעלים (ישעי' יא טו) והנה מעלו גלה ערותו, רק פי' במעלות, כמו ומעלות שבעה (יחז' מ כו) וטעם אשר לא תגלה ערותך עליו ידוע על כן קומת מזבח העולה שלש אמות לא יותר וכבר העתיקו קדמונינו ז"ל צורת הכבש וכל דבריהם אמת:

פרק כא

פסוק א

ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם. כמו וישם לפניהם (למעלה יט ז) וזאת התורה אשר שם משה (דבר' ד מד) בפה או במכתב או בשניהם וקודם שאפרש זאת הפרשה אומר בה כלל שכל מצוה ומשפט בפני עצמו עומד, גם יש כדמות סמך להדבק הפסוקים והעקר שלא יעשה אדם חמס, ויכריח מי שהוא מעט ממנו ביכולת, והחל מהאונס שהוא בגוף להעביד העבד ואח"כ הזכיר האמה, והזכיר מכה איש (פ' יב) בעבור שהוא צריך "וכי יכה איש את עבדו" (פ' כ), והזכיר מכה אביו (פ' טו) ואפילו המקלל להפריש בין המוכים, והזכיר וגונב איש ומכרו (פ' טז) בעבור העבד להפריש בין יהודי ומתיהד כאשר אפרש והזכיר משפט עין תחת עין (פ' כד) להפריש בין עין ישראל לעין עבד והזכיר נגיחת השור להזכיר משפט העבד שימית, והזכיר משפט וכי יפתח איש בור (פ' לג) להפריש בין שור שמת בבור או נגנב וכל זה בעבור ונמכר בגנבתו (למטה כב ב) ואח"כ הזכיר החמס בממון, והחל בשדה ובכרם שהם עיקר, ואח"כ מה שהוציאה הארץ בגדיש וקמה ושומר חנם ושומר שכר והנשאל, ואח"כ הבתולה שיכריחנה כי היא קטנה ע"כ אמר וכי יפתה (למטה כב טו) והזכיר מכשפה אחריה בעבור שיבקש האוהב הנערה דברי כשפים למלאות תאותו, והזכיר הבהמה כי אין לה פה שתצעק ויושיעוה השומעים מיד השוכב והזכיר זובח לאלהים (שם פ' יט) בעבור הבתולה, כטעם לזנות אל בנות מואב וגו' וישתחוו לאלהיהן (במד' כה, א ב) ואח"כ הזכיר גר תושב כי אין עוזר לו גם אחריו כל אלמנה ויתום (שם פ' כא) גם העני הלוה וכתיב, ועבד לוה לאיש מלוה (משלי כב ז) ואחר כל אלה הזכיר החמס שיוכל אדם לעשות בסתר, כמו אלהים לא תקלל (למטה כב כז), כי יפחד בגלוי ושלא יאחר תת חלב התירוש והיצהר וכן בכור בנים ובכור בהמה ולא יאכיל טרפה ליהודי, ע"כ כתוב לא תאכלו (שם פ' ל) בלשון

רבים, ולא ישא שמע שוא (למטה כג א) כי הוא חמס בסתר וכן לא תהיה אחרי רבים (שם פ' ב), ודל, אפילו אם הוא דל, ופגיעת התועה והרובץ, ולא תטה (שם פ' ו) עם הדיין ידבר, כי יוכל להטות הדין בסתר, גם עמו ידבר מדבר שקר תרחק (שם פ' ז), וכן ושחד לא תקח (שם פ' ח) וגר לא תלחץ (שם פ' ט) ועוד אפרשנו היטב, וטעם הזכיר שנת השמיטה, בעבור ואכלו אביוני עמך (שם פ' יא) וטעם ששת ימים, בעבור וינפש בן אמתך והגר (שם פ' יב) ואמר אח"כ ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו (שם פ' יג), והעקר הדבור השני, וטעם שלש רגלים (שם פ' יד) להתקבץ כל ישראל לעבודת השם, ובשמרם חג המצות (שם פ' טו) יזכרו הדבור הראשון ולא יעבדו ע"ז על כן שב להזכיר הפסח לא תשחט על חמץ (למטה לד כה) ובעבור שהזכיר שהם חייבים לבא שלש פעמים ויביאו ראיון הזכיר גם הבכורים ובעבור גדול הגדיים בזמן הבאת הבכורים, הזכיר לא תבשל גדי (למטה כג יט) ועוד אבארנהו:

פסוק ב

ואחר שמצאנו במשנה תורה, כי ימכר לך אחיך העברי (דבר' טו, יב) ידענו כי גם זה שהוא עבד עברי כמוהו ואין עבד כמוך ואעפ"י שהאמת הוא מה שהעתיקו חכמים שזה העבד הוא ישראלי, אזכיר דברי המכחישים, י"א שעברי מבני עבר וטעם אברם העברי כן, וי"א שנקרא כן בעבור שבא מעבר הנהר, ויש להם סמך, ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר (יהושע כד ג) וכל מי שהוא מבני אברהם יקרא עברי, א"כ הישמעאלים והעמונים והמואבים ואדומים עברים הם, ואם נסמוך אל עבר יהיו גם עברים שלשה עשר בני יקטן, ואחרים אמרו שטעם עבר המדבר בלשון עבר, גם אלה אמרו, כי גם הכנענים יקראו עברים, כי הם מדברים בלשון העברים, על שם עבר בן שם, על הזכיר בפסוק, אבי כל בני עבר (ברא' י כא) ועבר היה עובד השם, ואברהם היה עברי ביחוסו ודתו, ומואב ועמון אם הם בייחוש כן לא יקראו עברים, ג"כ ישמעאל כי הכתוב אמר כי ביצחק יקרא לך זרע (ברא' כא יב) לא בישמעאל, גם עשו לא יקרא עברי כ"א אדום ואבי אדום וכן אמר הנביא, ואהב את יעקב ואת עשו שנאתי (מלאכי א ב) והנה לא תמצא בכל המקרא מלת עברי כי אם על בני יעקב, ומעלת אברהם היתה גדולה ושמו נודע בכל מקום, כי בנה מזבחות לשם, והוא קורא בשם, ג"כ יצחק, ואמרו בני חת לאברהם נשיא אלהים אתה בתוכנו (ברא' כג ו) וליצחק נאמר, כי עצמת ממנו מאד (שם כו טז) גם הכתוב אמר עליהם, ויוכח עליהם מלכים (תה' קה יד, דה"א טז כא) ומקנה רב היה לאברהם גם ליצחק גם ליעקב, וזה הדבר נשמע מסביב, וזה פי' לאכל את העברים לחם (שם מג לב), וטעם מארץ העברים (שם מ טו) מהארץ שידורו שם העברים, או טעמו

כאשר פירשתי לך שיחשבו שהארץ להם אחר שנתנה השם בפה, והעד והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם (שם מח כא) ע"כ אמר משה אלהי העברים נקרא עלינו (למעלה ה ג) הטעם אלהי אברהם יצחק ויעקב, או טעמו אלהי אלה העברים שהם ברשותך, והוא הנכון, וי"א כי עברי שישוב לדת העברים וזה לא יתכן שיקרא עברי מי שאינו מהיחש ואלה למה לא קראו, לבלתי עבד בם ביהודי אחיהו איש (ירמי' לד ט) ואין יהודי מי שאינו ממשפחת יהודה, ואל יטעון טוען באיש ימיני כי נקרא ע"ש המלכות ואין פי' מתיהדים שיתיחשו אל יהודה ואם זה העבד העברי איננו ישראלי למה יעבד שש שנים לבדם, והישראלי עד שנת היובל והפרשה הסמוכה לזאת, וכי ימכור איש את בתו לאמה, אם היא ישראלית ואלה השבושים ארעו לאלה בעבור האשה וילדיה (פ' ד) גם מלת ועבדו לעולם (פ' ו) ומה שמצאו כתוב בפרשה אם עבד יגח השור (פ' לב) והם אמרו, כי הוא העבר העברי הנזכר וחכמינו הוציאו לאור כל אלה:

כי תקנה. מיד ב"ד שמכרוהו בגנבתו, או בעצמו, כי כן כתוב ונמכר לך (ויקרא כה לט) לולי הקבלה:

שש שנים. אפרשנה בפ' כי משנה שכר שכיר (דבר' טו יח):

לחפשי. היו"ד נוסף כיו"ד למשעי (יחז' טז ד), או הלמ"ד נוסף והוא תואר השם: וטעם חנם. אם הוציא אדוניו עליו אם חלה ברפואות לא יפרעם או נזכר כן, בעבור שנמכר לגר תושב יגאל בכסף ואם נמכר לעברי בלא כסף:

פסוק ג

בגפו. כמו גופו, וקרוב מהם, על גפי מרומי קרת (משלי ט ג) והטעם בגופו עֶבֶד, ובו בא אל בית אדוניו לבדו לא עם גוף אחר בעבור שיזכיר ויצאה אשתו עמו, הזכיר אם בגפו יבא, בחלקי הדברים בעבור הבא אחריו:

פסוק ד

אם אדניו יתן לו אשה. זה יורה שהיא כנענית, כי לא יתן אדם רק מה שהוא ברשותו, והיא אמתו מאחת האומות, ואין צורך עד שתהיה כנענית, רק היא מצרית או אדומית, ומן הגוים שהם סביבות ארץ כנען, כי כן כתוב מהם תקנו עבד ואמה (ויקרא כה מד), ודע כי תבואת הזרע תשתנה בהשתנות המקומות, על כן נבחרו בני אהרן לכהנת עולם:

פסוק ה

ומעתיקי התורה אמרו כי לא ירצע עבד עברי אם יחסר אחד מהתנאים, כמו אהבת אדניו וביתו ואשתו ובניו, ויהי טוב לו עמו וכן דבר סורר ומורה ודברם נכון:

פסוק ו

אל האלהים. הם הדיינין, והם הכהנים או השופטים שהם המלכים, כי התורה ביד הכהנים ומשנה התורה ביד המלך, ונקראו אלהים, כי הם פקידי אלהים בארץ, והגישו השני שב אל האלהים, ויאמר הגאון, כי טעם הדלת והמזוזה להזכיר פסח מצרים, שפסח השם על הפתח והוציא כל ישראל מבית עבדים, ולמה אהב זה הישראלי להיותו עבד ואחרים אמרו כי הטעם לשמור דלת אדוניו, וכפי דעתי כי טעם הרציעה להיותו נסמן ודייני ישראל יושבים בשער המדינה ובעז יוכיח ובן סורר, ושוכב עם נערה מאורסה והטעם לעשות הדבר בגלוי, וכן הנרצע בדלת המדינה ואם יטעון טוען כי אין דלת כמו שער יוכיחו בין שנינו דלתים ובריח:

ועבדו לעולם. אמרו חכמינו כי הוא עולמו של יובל ובפרשת הר סיני מפורש עד שנת היובל (ויקרא כה מ) וכן אם מת אדוניו יצא חפשי, כי הכתוב אומר ועבדו והנה מצאנו וישב שם עד עולם (ש"א א כב) והיה זמן קצוץ:

פסוק ז

וכי ימכור איש. זה האיש ישראלי, ואין משפט יציאתה לחופש כזכרים ואין צורך לפי' הגאון לא תצא לא תשב, ומשפט זאת האמה אמרו חכמינו שאדניה קנה אותה לבעול אותה בהיותה בוגרת כי הבוגרת איננה ברשות האב, וזה טעם יעדה, שיעידה שיקחנה לעצמו או יעידה לבנו או שיפדנה אביה, או אחד ממשפחתו, וזה טעם והפדה על כן לא הזכיר שם הפודה ויתכן להיות והפדה פועל יוצא לשנים פעולים וישוב אל אדוניה שיבקש פדיון השנים שנשארו עד היותה בוגרת:

פסוק ח

ויאמר המתרגם ארמית, כי לעם נכרי לאיש נכרי, ויאמר הגאון כי כמוהו הגוי גם צדיק (שם כ ד), ובאלה עמודי התורה נתלה המהביל להחליף מלה במלה ואמר כי ההר תחת העם גם "וזה הדבר" תחת העם ויהי ביום השביעי תחת "הרביעי", דור השביעי תחת השמיני ואחרים רבים וכבר פירשתי כלם בלי חלוף, וספרו ראוי להשרף, ואני אומר כלל, כי יש לנו בתורה מקומות ידועים ששמום חכמינו כדמות אסמכתא, והעיקר ידעוהו, כמו, וירש אותה (במד' כז יא) כי היה ידוע בהעתקה שהאיש יירש את אשתו, ודרשו זה הפסוק להיות כמו זכר כי כל ישראל ידע פי' הפסוק שהוא כמשמעו ופשוטו, כי לא יתכן שיאמר אדם תנו את נחלת ראובן לשמעון, והוא רוצה לומר הפך הדבר לתת נחלת שמעון לראובן, והעד שכתוב ואם אין אחים לאביו (שם פ' יא) והנה אין לו טעם, כי מה טעם לומר ונתתם את נחלתו לאחי אביו (שם פ' י), ואמר ואם אין אחים לאביו

תתנו את נחלת אשתו לו, ועוד לא היה ראוי שירש האיש את אשתו אם היו אחים לאביו והנכון שהפסוק הוא כפשוטו, והוסיפו בו טעם דבר קבלה. וכן, והיה הבכור אשר תלד (דבר' כה ו) הוא כמשמעו, גם היה להם קבלה כי הגדול באחים הוא המיבם, ודרשו זה הפסוק לזכר ולאסמכתא, וכן לעם נכרי, שהיה להם בקבלה שלא יוכל אדם למכור בתו פעמים ושמו להם זה הפסוק לאות ולזכר, ופשוטו כמשמעו, וכן הוא כי הישראלי ימכור עצמו לגר תושב גם לישראלי, ויש לו ממשלת למכור בתו לישראלי לא לעם נכרי וזה הכתיב ואם הוא מאוחר הוא דבק עם וכי ימכור איש את בתו לאמה וכזה רבים, והוצרכתי להאריך כי השמות על שלשה דרכים, האחד שם פרט כאדם הראשון, ומשה ואהרן, והשני שם מין, כמו, אדם כי יהיה בעור בשרו (ויקרא יג ב) ויאמר יהודה לשמעון אחיו (שופ' א ג) כי שב שם פרט כמו מין וכן, ויהי לי שור וחמור (ברא' לב ו) והדרך השלישי שם על רבים, ולא יתכן שיקרא בו היחיד כמו טף, וקהל, ועם, וגוי, ומחנה, ופי' הגוי גם צדיק, אבימלך וביתו וממלכתו, כי כן כתוב, וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו ואמהותיו (ברא' כ יז) ועוד כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה (שם שם ט):

פסוק ט

וטעם **כמשפט הבנות**. כמשפט בנות ישראל יעשה לה הוא או בנו:

פסוק י

וכן **אם אחרת יקח לו**. הוא או בנו:

שארה. מזונותיה, ומצאנו משארותיך (למעלה ז כח) והנה הלחם גם יש שאר בשר, וימטר עליהם כעפר שאר (תה' עח כז) ויתכן להיות זה כן מה שיהיה בשרה:

כסותה. כמשמעו והשיעורין ידענום מדברי קבלה:

ועונתה. י"א כי פי' דירתה, וכמהו, וענתה שמה (הושע ב יז) גם שניהם מגזרת מעונה, וכן וענה איים (ישעי' יג כב) וקדמונינו אמרו שעונתה רמז לעת השכיבה, וכבר הראיתיך בס' קהלת שמלת עת מזאת הגזרה, ופי' וענתה וענה אינו כ"א כמשמעו:

פסוק יא

והנה כן ואם שלש אלה אינו על שארה כסותה ועונתה, כי אם על יעדה לו או לבנו, או הפדה, וכן, ואף לאמתך תעשה כן (דבר' טז יז) ישוב על הענק תעניק (שם פ' יד), והעד שפי' כן, שאמר הכתוב בבגדו בה, והטעם כי אם האב יבגוד בבת למכרה לנכרי, לא נעזבנה אנחנו, ונוציאנה מרשותו לא ימשול בה:

ויצאה חנם. בהיותה בוגרת, וטעם אין כסף, אם מכרה האב, כי נשארו לבגרותה חמש שנים והיא הגיעה קודם הזמן לא יבקש מהאב כסף כדי החדשים שנשארו ולא יתכן

שישוב ואם שלש אלה על אלה הקרובים בעבור ויצאה חנם אין כסף, ואין כן משפט הבנות:

פסוק יב

מות יומת. הדבר תלוי בבית דין:

פסוק יג

ואשר לא צדה. כמו בצדיה (במד' לה כ) ואתה צודה את נפשי (ש"א כד יב) וצדיה הפך שגגה:

כמו מתאנה הוא לי (מ"ב ה ז), והטעם סבב השם לידו והכהו בלא צדיה וזה הטעם יתברר לך בפ' מי יתן והיה לבבם זה להם (דבר' ה כו):

וטעם ושמתי לך מקום, הם ערי מקלט:

פסוק יד

ואם עשה בזדון בערמה עד שהרגו הוא או אחר, אפילו שינוס אלי להמלט קחוהו מעל מזבחי וימות, וזה הפך הפסוק הראשון, כי בעבור שהשם אנה לידו שם לו מקום לנוס שם, וההורג בזדון אין לו מקום לנוס, כי ממקום קדוש ילקח למות: וטעם מזבחי. מקום קדוש, ואין צורך להזכיר קדש הקדשים, כי אין הכהנים נכנסים שם, ואף כי מי שהוא זר מזרע אהרן, גם יש לו טעם אחר, אם היה ההורג אפילו כהן שהוא מקריב זבח לפני לא יונח בעבור שישמש לפני לולי דבר הקבלה, ויאמר הגאון, כי פי' להרגו והרגו, וכן לשכב את בת יעקב (ברא' לד):

פסוק טו

ומכה אביו. הזכיר בתחלה מכה איש ומת מות יומת (פ' יב) גם הוא דרך כלל, ואח"כ פרט, אם הכה בלא צדיה או בזדון, ואמר כי המכה האב ולא הזכיר ומת, וחז"ל אמרו כי לא יומת עד שתהיה המכה נראית שיצא ממנה דם:

וטעם ואמו. כן הוא, ומכה מושך עצמו ואחר עמו, והוא ומכה אביו ומכה אמו:

פסוק טז

וכן **וגנב איש ומכרו**. וגנב איש ונמצא בידו וזה האיש ישראלי קטן או גדול, ויהי טעם הגדול שיגנוב לבו והקטן כמשמעו:

פסוק יז

ומקלל אביו. גם חכמינו אמרו עד שתהיה הקללה בזכירת השם, כמו ויקללם בשם ה' (מ"ב ב כד) ויאמר הגאון כי נכנס פסוק וגונב איש בין מכה ומקלל, כי רובי הגנובים

הנמכרים הם קטנים ולא יכירו אבותיהם, ויתכן שיכום או יקללום והם לא ידעו והעון על ראש הגנב, וטעם ומקלל חיים או מתים:

פסוק יח

או באגרוף. דבר קשה ובדברי הקדמונים בעלי אגרופים (סנהד' מט א) ויתכן היות האל"ף נוסף, ויהי מגזרת תחת מגרפותיהם (יואל א יז) וטעמו חתיכת עפר כי פי פרודות הגרגרים:

ונפל למשכב. חולי, כמו כל משכבו הפכת בחליו (תה' מא ד):

פסוק יט

והנה **על משענתו**. כמו, ואיש משענתו בידו (זכריה ח ד) והחכמים אמרו שפי' על משענתו בעצמו והטעם שלא ישען על אחר וטעם הפי' הראשון בעבור שיש לשני עדים נאמנים: וטעם **רק שבתו יתן**. שבתו בביתו ולא יתעסק במלאכה והגאון אמר שפי' שביתתו מאומנתו והראשון נכון בדקדוק, והטעם שיתן כדי שבטלו ממלאכתו ושכר הרפואות והמרפא, והם שנים, והם שבת ורפוי, ועוד עמהם שלשה קבלנום מאבותינו, והם בשת צער ונזק, ולהתיר דבר הרופאים דברי יחיד הם, כי לפי דעתי כי האמת להשען ישר דרך על בוראו, ולא על בינתו, כן בדרך המזלות ובדרך הרפואות, כי הכתוב אומר אני ה' רופאיך (למעלה טו כו) ואין צורך לעשות רופא אחר שותף עמו, וכן והסירותי מחלה מקרבך (למטה כה כה) וברך את לחמך ואת מימיך (שם), והיפך זה אשר לא תוכל להרפא (דבר' כח כז), גם כתוב באסא, גם בחליו לא דרש את ה' כי אם ברופאים (דה"ב טז יב), וכן כתוב מחצתי ואני ארפא (דבר' לב לט) כי הוא יכאיב ויחבש (איוב ו יח):

וטעם ורפא ירפא מבנין הכבד הדגוש ואיננו כמו הקל, והמכה היא מיד האדם, ויוכל אדם לרפאותה, ומי ירפא שיכה השם, רק הכתוב אמר, יך ויחבשנו (הושע ו א) וטעם אשר לא תוכל להרפא (במד' כח כז) כאשר תרפא ממכת בן אדם:

פסוק כ

אמרו המכחישים כי זה עבד מתיהד, וכן עבד עברי, ופי' ינקם להכות אדוניו, וחכמינו העתיקו כי ינקם יקח נקמת העבד המוכה שיהרג האדון בחרב ואחר שמצאנו חרב נוקמת נקם ברית (ויקרא כו כה) נקום נקמת בני ישראל (במד' לא ב) עזבנו הפירוש הראשון, ואמר הגאון כי הכתוב לא הזכיר הבן והזכיר העבד בעבור שהאב חומל על בנו:

פסוק כא

וטעם **אם יום**. יום שלם שהוא כ"ד שעות ובפי' פ' ויקהל אאריך מעט:

וטעם או יומים. השעות הנזכרות בשני ימים:
כי כספו הוא. טעמו כאשר נתן כספו הוא צריך ליסרו גם יש אומר לא יוקם כי הוא חומל על כספו:

פסוק כב

וכי ינצו. בנין נפעל והנו"ן שרש מגזרת אוהב מצה (משלי יז יט) כמו מריבה:
ונגפו. זה או זה, וכן באש ישרפו אותו ואתהן (ויקרא כ יד) זאת או זאת:
ילדיה. ואם לא היה אחד:
וטעם ההרה. בעבור שהיא עומדת כספה היינו חושבים כי אין משפט זאת כמשפט כל הנהרגין:
ולא יהיה אסון, באשה:
וטעם **כאשר ישית עליו בעל האשה**. אם יקבל למלאות רצון הבעל יתן לו, ולא ילך אל המקום הנבחר לכהנים או אל מקום השופט, ואם לא ירצה לתת את אשר ישית עליו ילך לבית דין ויתן על פיהם והטעם בדבור פלילים או כמשפט:
פלילים. מגזרת ופללו אלהים (ש"א ב כה):

פסוק כג

ואם אסון יהיה. לאשה יומת כי בתחלה אמר **וכי ינצו** והוא נתכוין לעשות רע לרעהו, ואם לא נתכוין להרוג האשה יהרג עליה ולא על בניה, כי אינימו חיים עד צאתם לאויר העולם רק עונש עליהם:

פסוק כד

והמכחישים יפרשו כל אלה הנזכרים שהם כמשמעם ומעתיקי התורה אמרו כי יש כופר לכולם, והנה יהיה פי' עין תחת עין, כי החובל חייב שיוציאו עינו תחת העין שהוציא, רק אם יתן כופר עינו וזה כטעם וגם בעליו יומת (פ' כט) ואח"כ אם כפר יושת עליו (פ' ל) ובפ' אמור אל הכהנים אאריך מעט וטעם להזכיר עין ושן ויד ורגל כי יוכל אדם לעשות בעין אחת אם נעדרה אחותה, מה שלא יוכל אדם לעשות כן ביד אחת, גם יעשה ביד אחת מה שלא יוכל לעשות כן ברגל אחת, גם יש שן שהעונש מעט, והיא שן העבד עד היותו בן שבע שנים, וי"א כי אלה האיברים הם בחוץ לצורך בן אדם, העין לראות, כי רובי המלאכות תלויות בה, והידים הם האומנים והרגלים לשאת הגוף, והזכיר הַשִּׁנַּיִם, בעבור שישחית סוד הַשִּׁנַּיִם הדבור, גם יזיק שלא יטחן המאכל, ויש מלאכות תלויות בדבור, ולא הזכיר הכתוב האזן, כי הוא מצד הפנים, ויש לה ארחות עקלקלות ולא תבא לידי נזק מהרה מדבר חוץ גם לא הזכיר האף, כי אם ינזק ימות האדם:

פסוק כה

כויה. היא מכת אש:

פצע. לרצץ העצם, וכן הכה ופצוע (מ"א כ לז):

וחבורה. היא המכה בבשר ובעור שתעשה לחה נקראת כן, בעבור שתתחבר אליה כל לחה רעה, וכל דם שאינו זך:

פסוק כו

את עין עבדו. אמרו הקדמונים כי זה איננו ישראלי, כי משפטו כעין החפשי כל שהוא מעין יעקב וזה עבדו מתיהד מהגוים ששב לדת ישראל, ויאמר הגאון כי טעם עין ושן בעבור חם שראה גם ויגד, והנכון בעיני כי הכתוב דבר על ההוה, כי המכה את אחר בפנים, ובם אין אבר מסוכן כעין ושן, בין המכה באבן או בעץ או ביד גם זה מוסר לאדון שלא יוסר עבדו יותר מדאי, ויפחד אם יכנו, יעשה דבר שלא ימשול בו לעולם, והמכחישים אמרו, כי זה הוא העבד העברי, ואם יעלו שני הפירושים בכף מאזנים ויהיו שוים תכריע הקבלה את האמת:

פסוק כז

גם הם קבלו כי יצא העבד בכ"ד ראשי אברים על כן אמרתי, כי הכתוב באר הנמצא תמיד, וסמך בנשארים על התורה בעל פה:

פסוק כח

כי יגח. מהבנין הקל וטעם להזכיר או את האשה, בעבור שיש מקומות שאין מנהג הנשים ללכת אל מקום ששם השורים, כמו בשדות, שלא יחשוב אדם לומר היא הביאה שיצאה ממנהג המדינה, וזה הפי' בעבור והמית איש או אשה (פ' כט) וכן טעם או בן יגח, נער קטן, או נערה קטנה, שלא יאמר אדם למה לא שמרו אבות הנער אותו, כי לולי היותו נער היה בורח מפניו ונמלט, ובעבור אלה שניהם בא גם הראשון:

וטעם ולא יאכל, אם ישחטנו אדם קודם שיסקל, ויתכן ששחטו אדניו והוא לא ידע אם נגח, וקדמונינו העתיקו כי כל מקום שנאמר בו "לא יאכל" הוא אסור בהנאה:

פסוק כט

מתמול שלשום. קודם אותו היום, ואין לנו צורך לפירוש הגאון שאמר שטעמו שיועד בבעלי שלשה פעמים:

והועד. אזהרה בעדים כשרים, ומעתיקי התורה אמרו כי וגם בעליו יומת. שהיא מיתה בידי שמים, ונכון הוא כי אין כפר למומתים בבית דין גם יתכן להיותו כמו עין תחת עין, כי חייב הוא שימות אם לא יתן פדיון נפשו:

פסוק ל
אם כפר יושת עליו. אל תתמה כי אין זה הכתוב מכחיש ולא תקחו כפר (במד' לה לא) כי כתוב שם, לנפש רוצח ובעל שור נגח אינו רוצח בזדון:

פסוק לב
אם עבד. אמרו חכמינו שהוא כנעני ולפי דעתי מאחד הגוים, ולא הוא רחוק בעיני גם כנעני, וכסף שלשים שקלים דמי העבד האמצעי בימים ההם והמכחישים אמרו כי הוא עבד עברי וטעם שלשים להיות חמשה שקלים בכל שנה:

פסוק לג
וכי יפתח איש בור. שכבר כרהו אחר, או יכרנו הוא בתחלה וקדמונינו אמרו ששיעורו עשרה טפחים:
שור או חמור. או כל בהמה, והזכיר אלה שניהם כי הם נמצאים יותר:

פסוק לד
כסף ישיב לבעליו. י"א שיתן דמי הנופל ויקח המת והמעתיקים אמרו כי והמת יהיה לו, שב אל בעל השור או החמור, ואין פירושו שיקח דמי שורו גם יקח המת, רק יקח המת מדמי שורו, וכן אם נשבר, יקח הנשבר ודמי השכר בעבור שישתתף בנזק, ואם הוא מעט, וזאת היא האמת:

פסוק לה
את שור רעהו. שור סמוך אל רעהו, כהסמך שור אל איש, ואילו היה כדברי בן זוטא היה כתוב את השור שהוא רעהו, ומשפט שיחצון החי והמת בהיות הנגוף והנוגף שוים ומשפט המשונים לא הזכיר הכתוב, רק היה בקבלה, ואין לנו צורך להזכיר כל שהוא חקוק בנזיקין:

פסוק לו
והמת יהיה לו. על דעת איתני עולם כראשון:

פסוק לז
ישלם. ארבע צאן. אולי יפחד ואם היו חיים ישלם שנים ויתכן שיעשה תשובה להשיב הגנבה, ועונש השור חמור בעבור שני דברים, האחד כי גנבת השה קלה והוא ישאנו בסתר, והשני כי בשור יחרוש האדם, ובהגנב שורו יזיקנו רב:

פרק כב

פסוק א

אם במחתרת. מטעם, חתר בחשך בתים (איוב כד טז), ואחר שאמר הכתוב "אם זרחה השמש עליו" ידענו כי החותר בלילה יחתור, כי ביום לא יוכל, כי ביום בני אדם יראוהו, ובלילה אין מושיע, ויתכן שיהרג הגנב בעל הבית, על כן אין לו דמים ודמים כמו דם כי כן דמיו בו (ויקרא כ ט) דמו בנפשו (שם יז יד) ונקרא כן בעבור היותו אחד, והוא נושא כל הארבע וחכמי הרפואות יודו כן והטעם אין מי שיבקש דמו לגאול ואם בעל הבית הרגו ביום, יאמר לו הרי בני אדם עוברים ונמצאים בכל מקום למה לא הראיתם שהיה חותר:

פסוק ב

וטעם **שלם ישלם**. שב אל הגנב החי שאמר בעדו שלם ישלם שור:
ונמכר בית דין ימכרנו, והיה נתכן להמכר כדי גנבתו לולי שהיה קבלה ביד אבותינו כי לא ימכר עד שתהיה גנבתו כנגד שומתו גם הוא הנכון והאמת:

פסוק ד

כי יבער איש. ירעה, מגזרת ובעירנו (במד' כ ד) ובעירו מהבנין הכבד הנוסף:
ובער. מהדגוש, וכן ואתם בערתם הכרם (ישעי' ג יד), ובעבור שהוא מזיד אמר הכתוב מיטב ואם אין לו שדה יתן לו דמי שדה טוב משדה רעהו:

פסוק ה

כי תצא אש. בעבור שלא נשמר להסיר הקוצים יענש, ואם אינו מזיד על כן החל כי תצא, ובא פסוק המבעיר אחר כי יבער איש, והוא דרך צחות:
גדיש. האלומות:
הקמה. טרם קציר:
או השדה. בעבור הזרע, והקדמונים העתיקו את כל אשר בשדה שיש מנהג בו להיות:

פסוק ו

כסף או כלים לשמור. הוא שומר חנם
וְגֶנֶב באמת, או השומר אמר כן:

פסוק ז

ונקרב בעל הבית. בעל הכסף יקריבהו אל הדיינין:
במלאכת רעהו. כמו לרגל המלאכה (ברא' לג יד) ושם פרשתיו, וטעם אם לא יודה על השבועה ישלם שנים לבעל הכסף ואם השומר יפרע לו ממונו יקח שנים מהגנב:

פסוק ח
על כל דבר פשע. יש לו שני פירושים, האחד על כל דבר שיפשע אדם ויגנבנו והשני כל דבר שיצא מתחת רשות בעליו כטעם ויפשע אדום (מ"ב ח כב):
על שור. ואחר שהזכיר בתחלה כסף או כלים, אמר כי גם כן משפט שור וכל אבדה, ואם ימצא הנגנב ביד השומר ישלם שנים, כי הוא עשה עצמו גנב, וכן על האבדה שלא הודה בה, וידע למי הוא:
וטעם **אשר ירשיען אלהים**. את הגנב או בעל הבית הוא אשר תמצא בידו האבדה:

פסוק ט
חמור או שור או שה וכל בהמה לשמור. זה שומר שכר, והזכיר עם שומר חנם כסף או כלים, בעבור שאין טורח בשמירתם, והעד כי שומר שכר, והראשון שומר חנם שאמר ישלם לבעליו (פ' יא), והראשון ונקרב:
וטעם ומת. על פי השומר:
נשבה. שלקחו גדוד באונס:

פסוק י
שבועת ה'. תהיה מפרדת בין שניהם:
ולקח. המת או הנשבר ולקח השבועה בנשבה:

פסוק יב
יביאהו. יביא מהטרוף להיותו לעד וכן כתוב כאשר יציל הרועה (עמוס ג יב):

פסוק יג
בעליו אין עמו. לפי הדעת היה נראה כמשמעו וכאשר הסתכלנו מה שהעתיקו הקדמונים ראינו שגם הוא נכון:

פסוק יד
בא בשכרו. בא לו זה הרע בעבור שכרו שלקח:

פסוק טו
מהר ימהרנה לו לאשה. מגזרת אחר מהרו (תה' טז ד) ושם פרשתיו ובעבור שמצאנו באנוסה חמשים כסף (דבר' כב כט) אמרו כי כן מהר הבתולות ודרך דרש כי כ' וה' ממלת כמהר יורה שכתובת בתולה מן התורה ויותר היה נכון לדרוש כן מהטעם כמהר כמה הוא ר"ש הוא שהם כסף זוזי מאתן וחכמינו העתיקו שיש עליו עונש בושת ופגם:

פסוק יז
מכשפה. אמר ר' יונה כי הה"א נוסף ולא דבר נכונה, כי כל ה"א נוסף בשמות או בשמות התואר חוץ מהפעלים בעתיד כלם הם מלעיל, על כן מכשפה היא נקבה, ואנחנו נדע כי משפט זובח לאלהים או זובחת אחד הוא, ג"כ מכשפה, וכן משפט המכשף רק בעבור שהנשים כשפניות כאשר אפרש בפ' כי תצא למלחמה, הזכיר הכתוב כי וכבר הזכיר המכשף שם:
וטעם **לא תחיה**. שהיא חייבת מיתה ואם אין זאת המכשפה ישראלית אסר הכתוב למכור ישראל ממנה שום מחיה, והעיקר שלא תהנה מישראל שום הנאה:

פסוק יח
כל שכב עם בהמה. הכתוב דבר על ההוה יותר וג"כ משפט נקבת העוף:

פסוק יט
זובח לאלהים. והטעם הידועים בעולם כמו מולך וכמוש, גם נודע בפתחות הלמ"ד שהזובח אפילו למלאכים יחרם, אם הוא הזובח קהל יהיו לחרם הם וכל אשר להם ואם הוא יחיד אמרו המעתיקים שהוא יהרג לבדו:
וטעם לה' לבדו. שלא יעשה כמעשה הכותים את ה' היו יראים (מ"ב יז לג):

פסוק כ
וגר לא תונה. פי' בו הגאון בעבור שהוא סמוך עם זובח, שדין הזובח על ישראלי וטעם וגר לא תונה, כמו נעמן שהיה משתחוה גם לאלהיו, וטעם וגר לא תונה הוא גר תושב, כי אין לו עיקר ממשפחה וכל אחד מן האזרחים יכול להונותו בהונו גם בדירתו, גם להביאו לידי לחץ על ידי עדות, כי הכתוב אמר, לא תענה ברעך (למעלה כ יג):

פסוק כא
לא תענון. בלשון רבים, כי משפט הרואים העינוי והחרישו כמשפט המענה, ע"כ כתוב אם ענה תענה והרגתי אתכם:

פסוק כד
אם כסף תלוה את עמי. להוציא העכו"ם שהם נכרים, גם נסמך אל השם העני שלא יחשוב העשיר שהשם יאהבנו יותר על כן העשירו:
וטעם עמך. שאתה מכירו ואעפ"י שאתה נושה, לא תהיה לו כנושה, שתקבל דורון שחד ממנו כדי שלא תבישנו:
ואמר תשימון. להכניס העדים:
וטעם נשך. הוא נשך תרבית, ונקרא נשך, כי משפט הנשך שיגדל רגע אחר רגע:

פסוק כה

שלמה בלה"ק איננה כמו שמלה כי שלמה שם פרט, והוא שיתכסה בה האדם, וכן עוטה אור כשלמה (תה' קד ב) והנה כל שלמה שמלה, ואין כל שמלה שלמה ואשר יעיד על פירוש שמלה, שאמר היא שמלתו לעורו, ויש עד אחר מכחיש, ועל פיו לא יקום דבר והמשכילים יבינו ואם ישאל השואל מה יועיל לנושה לקחת כל יום שלמתו, מזה הכתוב נלמד, כי אם ימצא בביתו בגדים אחרים ימכרו בנשיו, ויקח הנושה השלמה כל יום, שלא יקח נשי מאחר, כי בלילה אסור לישראלי לקחתה:

וטעם כי יצעק אלי. כיתום והאלמנה הצועקים, והעונש להיות הבנים יתומים כי יתום ענה והעונש בצעקת הנושה בו להצריכו גם הוא, כי יביאנו לידי עוני לקחת נשי ותלקח שלמתו:

פסוק כז

לא תקלל. בסתר או בגלוי:

פסוק כח

מלאתך. כנוי לתירוש:

ודמעך. כנוי ליצהר, ונקרא התירוש כן בעבור רוב ליחות התירוש, כי מיד ימלא הכלי כאשר ידרוך הדורך והעד וכמלאה מן היקב (במד' יח כז) ונקרא היצהר דמע בעבור שהוא יורד טפות וטפות כדמע העין:

לא תאחר. לתתו לשם, ומפורש הוא האחור בדברי חכמינו: וטעם הדבק בכור בניך. כי זה ראשית פרי הגפן, ופרי עץ זית והבכור ראשית אונים, והמכחישים פירשוהו על מצות פריה, ואמרו כי מלאתך היא ההרה כמו כעצמים בבטן המלאה (קהלת יא ה) וטעם דמעך כנוי לזרע, והיה ראוי להיותו הפוך ואין צורך להשיב עליהם:

פסוק כט

ביום השמיני תתנו לי. במחנה על כל ישראל, ובארץ על מי שהוא קרוב מהמקום הנבחר לתתו ביום השמיני ועד זמן קצוץ בדברי הקבלה למי שהוא רחוק וכן משפט ראשית בכורי אדמה:

פסוק ל

וטעם **ואנשי קדש**. בעבור שיש בני אדם שאוכלים כל נבלה וטריפה, וטעם זכירת ובשר בשדה טריפה אחר וביום השמיני שהבכור אסור לך לאכלו, וכל מי שאיננו בכור מותר לך חוץ אם הוא טריפה:

וטעם לכלב תשליכון אותו. אין ראוי לאכלו כי אם הכלב, והבשר שנטרף יש בו כדמות סם המזיק, על כן התיר לתת הנבלה לגר או למכרה לנכרי ולא הטריפה:

פרק כג

פסוק א

וטעם **לא תשא שמע שוא**. שלא יוציא מלבו דבר שוא, ולא יזכיר דבר שלא נתברר: **אל תשת ידך**. שלא יתחבר עם רשע להעיד, בעבור שידע כי על פי עד אחד לא יקום דבר, יש אומרים שאסור לעד לבקש מי שיעיד שקר עמו:

פסוק ב

ומלת להטות. לגנאי בכל המקרא, גם נמצאה בלא משפט ומטי גר (מלאכי ג ה) וחז"ל פי' כי מזה נלמוד כי הלכה כרבים, ומה שהעתיקו הוא האמת, וזה הפסוק שמוהו לזכר כאשר פירשתי בפ' לעם נכרי (לעיל כא ח) ואחר שהכתוב אמר לא תהיה אחרי רבים, רק לרעות, מזה נלמד, כי אם לא יהיו הרבים לרעות שהוא מצוה ללכת אחריהם: וטעם להטות המשפט:

פסוק ג

ובעבור שאמר לנטות אחרי רבים וידוע כי אהבי עשיר רבים, כאשר הזכרתיך, שלא תעזור העשיר, גם כן אל תעזור הדל בריבו:

פסוק ד

כבר הוציאו לאור רז"ל דבר השור והחמור התועים:

פסוק ה

וטעם **וחדלת**. כמו חדל, וכן ושמרת, וטעם חדל שתעזוב הדבר לו לבדו, רק תתיר קשר המשא, כי המנהג כאשר תתיר הקשרים, אז יעזבהו המשא ויפול בארץ, על כן אמר עמו, ואחרים אומרים שפי' כמין מעיכה ואמרו כי כמהו בעזרא ויעזבו ירושלים (נחמיה ג ח) והוא רחוק בעיני:

פסוק ו

לא תטה משפט אביונך. עם הדיין ידבר, והכהן או השופט יזהיר:

פסוק ז

מדבר שקר תרחק. על דבר העדים שתחקור היטב:
ונקי וצדיק. באותו הדבר:

אל תהרוג. אל תעשה לו חמס, בעבור שנתברר לך בראיות כי הוא רשע כדמות הדבר ההוא, ותאמר הואיל ורשע הוא:
כי לא אצדיק רשע. והטעם כי אם הוא רשע בדבר אני אקח הנקמה ממנו:

פסוק ח

ויסלף דברי צדיקים. אמר הגאון שהיה ראוי להיות דברים צדיקים ואין לנו צורך, רק כאשר עיני סמוך כן דברי, והטעם כי השחד יעשה בנפש הצדיק מה שירצה הנותן, וטעם שופט צדק לאמר הצדק, והשוחד יוציא מפיו סלוף:

פסוק ט

וגר לא תלחץ. גם עם השופט ידבר בעבור שלא יחשוב השופט כאשר יריב הישראלי עם הגר לעזור תורת ישראל גם כן דברי יחיד אמר הכתוב לא תלחץ והעד ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו (דבר' א טז):

פסוק יא

תשמטנה. זהו שמוט כל בעל משה ידו (דבר' טו ב):
וטעם ונטשתה. שתעזבנה כאשר היא כאלו איננה שלך והיה ראוי להיות ובשביעית, וכן ששת ימים (למעלה כ יא) כי הה"א סימן הארץ:

פסוק יב

וטעם **ששת ימים תעשה מעשיך**. על עבודת האדמה, והעד למען ינוח:
והגר שהוא שכיר לחרוש ולזרוע ולקצור, על כן הזכירו אחר העבד:

פסוק יג

ושם אלהים אחרים לא תזכירו. שתשביעו בהם:
לא ישמע על פיך. שתשביעו בו אחרים, וכן כתוב בס' יהושע:

פסוק יד

ובעבור שמנהג כל עובדי ע"ז לזבוח לאלהיהם בימים ידועים, אמר הכתוב שלש רגלים, והטעם כמו פעמים, גם טעם פעמים, כמו הרימה פעמיך למשואות (תה' עד ג) והטעם שלש הליכות, על כן אמר לי ולא לע"ז:

פסוק טו

והחל מהעיקר **את חג המצות**:
וטעם תחג. תזבח, כמו אסרו חג בעבותים (תה' קיח כז):
וטעם **למועד חדש האביב**. בזמן שימצא אביב השעורים:
אין פני פעולים רק יראו הבאים לחוג, והעד יראה כל זכורך את פני (דבר' טז טז):

פסוק טז
וחג הקציר, בכורי קציר חטים:
וחג האסיף. ששם תשלם השנה, ותחל ממרחשון לזרוע, ואחר שאמר שלש רגלים תחג לי, שב לפרש כי המצוה על הזכרים:

פסוק יז
וטעם **האדון**. שילכו כעבד ההולך אל אדוניו ובפ' ראה אנכי ארמוז לך סוד:

פסוק יח
לא תזבח על חמץ דם זבחי. הוא זבח חג הפסח והנה אסר שימצא חמץ בשעת השחיטה, וטעם דם זבחי, הזבח שהוא עלי, כי דמו יזרק על המזבח, ובעבור היות העת קצרה צוה להיות הקטרת חלב חג הפסח עד הבקר:

פסוק יט
אמרו המכחישים כי גדי מגזרת מגדים וזה לא יתכן, כי מ"ם מגד שרש, ולשון רבים לעד, ואמר כי לא תבשל, מטעם כי בשל קציר, (יואל ד יג), גם זה איננו נכון, כי בשול הקציר הוא בכח השמש לא בכח בן אדם ועוד מה טעם בחלב, והנה מצאו שנקרא הלחם חלב, והנה מה טעם אמו, ואנה מצאו כלשון הזאת, וכל זה למה הוצרכה בעבור שהוא דבק עם ראשית בכורי אדמתך, והלא קראו במשנה תורה שהוא דבק עם הבשר, בפ' לא תאכלו כל נבלה (דבר' יד כא) ובמקומו אפרשנו, ועל דרך הפשט גדי הוא הקטן בעזים ובכבשים, וכן ונמר עם גדי ירבץ (ישעי' יא ו), ובעבור זה יסמכנו הכתוב לומר גדי עזים, והשם צוה שלא יבשל הגדי בחלב אמו, כי היום מנהג הישמעאלים לבשל הגדי עם החלב, והם אומרים שהוא תבשיל ערב, וטעם אסורו בעבור שהוא כמו אכזריות בלב כטעם אותו ואת בנו לא תשחטו (ויקרא כב כח) כן זה, אעפ"י שאין בכתוב לא תאכלו כי כאשר הוא ידוע שבשר שלא נשחט אסור הוא, כן הוא ידוע שבשר שאיננו מבושל לא יאכל, רק הדבר חמור, כי השוחט או המבשל אעפ"י שלא אכל ממנו כבר עבר בלאו ומנהג המחבר החלב מצאנו, שיחבר חלב זאת עם זאת, כי חלב גדי אחת מעט היא, והקונה לא ידע חלב כל שה ושה, על כן הוא אסור לאכול גדי קטן עם כל חלב, והזכיר הכתוב הקטן, כי ממנו נלמוד על הגדול כי הכתוב דבר על הנמצא ברוב, כי בשר כבש עם חלב לא יתערב היטיב, והנה מה שהעתיקו קדמונינו שאסור כל בשר בחלב הוא אמת, וכן ובשר בשדה טרפה (למעלה כב ל) דבר הכתוב על הנמצא ברוב כי החיות הטורפות הם בשדה, ומשפט הטרוף בעיר ובבית אחד הוא, וכן מקרה לילה (דבר' כג יא) אשר יצוד ציד חיה (ויקרא יז יג):

פסוק כ

הנה אנכי. נאום אברהם הספרדי הנזכר הנה אנכי שולח יד לשוני בגאון שהעתיר על נכבדים ממנו בדבריו, ויצא עתק מפיו שאמר שבני אדם נכבדים ממלאכי השם, ואמר כי בעבור בני אדם נבראו, וראיותיו דברי חז"ל, והם לא אמרו רק על המלאכים המתחדשים בכל רגע ודבריהם אמת, ועוד הביא ראיותיו שאמר שולח מלאך לפניך, והנה שכח דברי השם לכורש, אני לפניך אלך (ישעי' מה ב), ועוד **לשמרך** בדרך. ואמר כי השמור נכבד מהשומר, והנה לא ידע כי יעקב אבינו, גם משה אדונינו, ודוד מלכנו היו שומרי הצאן וכתוב הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תה' קכא ד), אם ה' לא ישמר עיר (שם קכז א) גם השם אמר ושמרתיך בכל אשר תלך (ברא' כח טו), והכתוב ידמה השם למלך, גם המלאכים לשרים, ובני אדם עבדים, והנה כתוב ושר מלכות פרס (דניאל י יג) יעמוד מיכאל השר הגדול (שם יב א) כי אם מיכאל שרכם (שם י כא) ולמה נקרא שר על ישראל וישראל נכבד ממנו, ואיך יצוה השם לנכבדים בעיניו שישמרו מפני הקטן במעלה מהם, כי הכתוב אמר השמר מפניו, ומה טעם כי לא ישא לפשעכם, כי מה יחוש הנכבד מהנבזה, וידענו כי אין בבני אדם נכבדים מהנביאים, והנה יהושע שנכתב עליו, נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך (דבר' יח יח) כאשר ראה המלאך נפל על פניו והשתחוה לו ואמר, מה אדני מדבר אל עבדו (יהושע ה יד) וכן זכריה גם דניאל אמר איך יוכל עבד אדני זה (דניאל י יז), והתקועית אומרת, ואדוני חכם כמלאך האלוהים (שם יד כ) ולא באת לחרף את דוד, ועוד כתוב, ובית דוד כאלהים (זכריה יב ח) שפי' כמלאכים, ועוד כתוב ובמלאכיו ישים תהלה אף כי שוכני בתי חמר (איוב ד יט), והנה טעמו כי תהלה ישיב במלאכיו שהם נכבדים ואין למעלה מהם, אף כי הקרוצים מחמר אשר מבקר לערב יכתו ויאבדו, ודוד אמר, כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך (תה' ח ד) דרך משל, בעבור היות השמים ושמי השמים עם כסא הכבוד עשרה, וטעם להזכיר הירח וכוכבים, ולא הזכיר השמש, כי מרוב להט השמש לא יוכל לראות כי אם השמש לבדה, ואמרו חכמי הספירות שככב אחד גדול מכל הארץ המיושבת ושאינה מיושבת תשעים פעמים, גם חכמינו אמרו שכל העולם תחת ככב אחד עומד, ואמר דוד, כאשר ראיתי הירח והכוכבים שהם גדולים, וטעם כוננת (שם) כמו, נכון כסאך מאז (שם צג ב) תמהתי ואמרתי מה אנוש כי תזכרנו שהוא הבל כנגד הכוכבים, ותחסרהו מעט מאלהים בממשלה ידמה מעט למלאכים שהם מושלים, וזה כנגד התחתיים, והם צנה ואלפים כלם והנה גם זה הכתוב יכחיש הגאון שאמר ותחסרהו מעט מהמלאכים, והנה הוא חסר לא נכבד, וכתוב וכוכבים לא זכו בעיניו, אף כי אנוש רמה (איוב כה ו), והכוכבים

שהם בני האלהים נכבדים ממנו אף כי המלאכים הנקראים אלהים כי השם הוא אלהי האלהים, ובדניאל ומצדיקי הרבים ככוכבים (דניאל יב ג) ובס' תהלות, הללוהו כל מלאכיו (תה' קמח ב), ואמר עליהם ועל בניהם כי הוא צוה ונבראו (שם שם ה) חק נתן ולא יעבור (שם שם ו) ועל נבראי מטה, והחל מהנבזה ובסוף הזכיר האדם, ואמר כי נשגב שמו לבדו (שם שם יג), בעבור כי אלה יאבדו, והמלאכים עומדים בכסא הכבוד, ואינמו מתים, כי הם דבקים בשם הקרובים אליו והכתוב אמר אדם להבל דמה (שם קמד ד), אך הבל בני אדם (שם סב י), ואם נבראו המלאכים בשבילו כדברי המתרועע בשכרות הגאוה במתת שקר למה עמדו הם והוא איננו ואיך יברא הנכבד בעבור הנבזה, והטוב כלו הרב, בעבור טוב מעט מעורב ברע, ואם האדם הבל וכזב, הנה נבראו המלאכים בעבור הבל וכזב חלילה לאל מרשע, כי האדם נברא מטפה סרוחה, ודם מעפש וכלו מגואל ומטונף בחייו, ואפילו בנקבי ראשו שם טנוף שאין למעלה מהראש בבן אדם על דרך האמת, כי על דברי הגאון מבושי איש נכבדים מהראש, וזאת בשת עולם, כי אמר, כי השמים העליונים נבראו בעבור הארץ שהיא מתחת, והכתוב אומר, השמים כסאי (ישעי' סו א), וראיותיו גרעיני כל פרי שהם העיקר, על כן הם בתוך התפוח והענבים, ומי הגיד לו, כי הצמחים הם עיקר, עד שיהיו לראיות על כל חי, ולא די שאין עץ הפרי ראיה על כל הגוף, עד שישים ראיה ממנו על כל נכבד מהגוף, וידוע כי האמצעיים נשמרו כן בעבור היותם מורכבים, ולא יבא להם נזק מחוץ בעבור שיש תולדות הפך תולדת ועוד ראיתו היא הפוכה, כי הנאכל מפרי התפוח הוא העקר והוא כבר יצא אל הפועל, ולהיות הפרי בזרע הוא בכחו, רק לא יצא, והנמצא נכבד מההוה בכח להמצא, והנה זרע איש במבושיו ומה שאמר על הלב, יש לו לדעת כי הראש נכבד ממנו, ואמר על הביצה שמהאודם יצא האפרוח, וראיות גמורות יש, כי הלובן עיקר האפרוח, ואלו היה מבין סוד העולם, או ראה הוא שגם אנחנו כדמות צלם למערכת העליונה, וכן הכתוב אומר אך בצלם יתהלך איש (תה' לט ז) כי בהשחת המערכת ימות האדם, והלא יפקח עיניו ויראה, כי כל גופות התחתיות הם חשך וחלקלקות, ואין אור כי אם מהעליונים, והנה גם הוא אמר בספרו, כי יש לאדם מעלה גדולה לא בעבור גופו, כי גופו כגוף החיות הוא, רק בנשמתו שהיא דומה למלאכי עליון, ואמר בספר אחר, כי הכבוד שהשכין השם עם המלאכים, כפלי כפלים מהכבוד שהשכין עם ישראל, כי המלאכים נכבדים מהם, ואני אומר אל יתגאה ילוד אשה שיחשוב כי השיגה ידו בחכמתו אל מדרגה גבוה, וכדבריו כן הוא רק נגד הבהמות והעופות, כאשר הוא כתוב, מלפנו מבהמות ארץ (איוב לה יא) ואם יגבה לבו באומנותו, הנה העכביש שאין בו דבר, יארוג קורים עגולים שילאה כל

חרש לעשות כמוהם בכלי מחגה, גם הדבורים יעשו בתים ששיים, ואם בעבור שידבר צחות, עיקר הדברים רמיזות הם, ודעת הלשון איננה דעת בעצמה, כי אם כנגד אחר שיבין, ואם בעבור דעתו משפטי נזיקין, גם הם לא נתנו, כי אם ליישר המעוותים, כי אילו היינו במקום שאין שם שור, אין צריך למשפטי שור נגח, ואלו היינו יושבים באהלים כקדריים, אין צורך למעקה ומזוזה, ואם בארץ הודו אין צריך למשפט גנבה, ורציחה, ועשק, ועדות שקר ואם בעבור דעת התורות והמצות אין חכם שיבינם עד שידע למה יתענה בעשור וחלקי הקרבנות, והעד שאמר משה לדור המדבר אחר שאמר והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו ארבעים שנה, ולא נתן ה' לכם לב לדעת (דבר' כט ג), והנה גם הוא אמר בשנת מותו שהיה נביא הנביאים וחכם החכמים, ה' אלהים אתה החילות להראות את עבדך (שם ג כד), והנה יעיד כי עתה יחל לדעת כי מי יודע מחשבות ה', כי הם עמוקות, ונשגבו מכל הנבראים, גם אסף אמר, בער אני ולא אדע (תה' עג כב) ואם יתהלל חכם בחכמת הספירות, הנה דבר קל, והוא לדעת שרש שנים הנקרא גדר, אין כח לאדם לדעתו גם בחכמת המדות יש מחלוקת לדעת החוט הסובב, ואין מי יתן ראיה גמורה עד שתתברר האמת, גם בחכמת המזלות לא הכירו מהכוכבים חוץ מאלף ותשעה ועשרים, והנה מספרם לא ידענו, אף כי חקיהם ותולדותם, אף כי, למה מקום אחד בגלגל מלא כוכבים, ואחד איננו כן, ויש גדולים ויש קטנים, וגם יש לבנים ואדומים, והכל כגלגל אחד, ובחכמת התולדות, והיא לרפואות לא ידעו איך ירגיש האדם ואיך יצחק ומאיזה אבר יולד, ולמה ישלשל עיקר חם ויבש, ויוצא המרה האדומה, והיה ראוי להוסיף בה, וכהנה רבות, רק לא אחפוץ להאריך, וכללו של דבר, הנה האדם לא ידע מה היא נפשו, אם עצם או מקרה, ואם תמות בהפרדה מעל הגוף, ולמה נדבקה בו, ומי שלא יבינו וישכילו בלבותם, חוץ הדבור הדבק בפיהם להשמעות אזנים:

פסוק כא

ולפי דעתי כי דגשות המ"ם תמר נוסף, כי הנה בא כמשפט בעלי הכפל, גם יתכן להיותו כן, והטעם מגזרת תמורה, וימירו (תה' קו כ) וזה המלאך הוא השר הגדול ולהיותו חנוך דרש הוא:

כי שמי בקרבו. ואיננו דבוק עם כי לא ישא לפשעכם, רק עם אל תמר בו, כמו שלם ישלם אם אין לו (למעלה כב ב) ורבים כמוהם, ועתה אפרש לך סוד השם הנכבד והנורא, וסוד המלאכים, ואמשול לך משל באור הנפש היוצא מן העין דע כי שבע מעלות היא העין והפנימי הוא גרגר הלבן והנה האור איננו גוף, ואור הנפש צריך לאור אחר חצוני, ואם היתה יכולת בך להבין איך תראה העין צורות ומשונות רגע אחד, ואיך יכילו השמים

בגרגיר הלבן אז תחל להשכיל, וראה השמש כי האור הנראה ממנה היא, והיא הפועלת ולא יחסר עצמה גם יש ראיות גמורות שאור הלבנה מהשמש, כי אין לה אור בפני עצמה והשם לבדו הוא בלא אחר, והמלאכים הם בשם, ואינם גוף כלל רק הככבים גופות להם, על כן יאמרו העברים, וירא מלאך ה' אל גדעון (שופ' ה יב) ואמר אחר כן ויאמר ה' אליו לך בכחך זה (שם שם יד) ובהיות הנפש מכוונת לכבוד, אז תתחדש לה תמונת צורות ומראות בדבר השם, וטעם ה' שמו, הוא הכבוד שקבל הכבוד, וכן טעם כי שמי בקרבו:

פסוק כו

את מספר ימיך אמלא. טעמו שהשם נתן כח לכל גוף כמה יעמד, ואם הוא דבק בשם אשר לו נתכנו עלילות יסבב סבות לשמור הגוף ויחזק הרוח המכלכל, והפך זה ברחקו ממקור החיים, וכן, יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה (משלי י כז), ואם השם ידע בטרם היות הנער כל אשר יבחר, אין דעת השם מסבבת לאדם שיבחר ברע ויעזוב הטוב, אחר שנתן בידו ממשלה ויכולת:

פסוק כח

הצרעה. חולי בגוף כי כבר אמר אימה בנפש, ויתכן בעבור שהזכיר שלשה גוים מהשבעה שהמכה תהיה קשה באלה:

פסוק כט

ויאמר הגאון כי טעם "פן תרבה עליך" סימן הזמן שישלח הצרעה, כי אמר והלא השם יכול להמעיט חית השדה ואין לנו צורך, כי השם לא יחדש אות ומופת אם לא היה להצדיק שלוחו, כאשר אפרש בפסוק ובא האות והמופת (דבר' יג ג):

פסוק לא

עד הנהר, הוא נהר פרת.

פסוק לב

וטעם **לא תכרות להם**. כי אני אגרשם מעט מעט עד כלותם, ובין כך וכך לא תכרות להם אתה ברית להחיותם:

וטעם **ולאלהיהם**. אם יאמרו נתן לכם הארץ על מנת שלא תהרסו או תשברו מצבות אלהינו, ומה שיכלת להרגם הרג, ומה שלא תוכל להרג כי אם לגרש גרש:

פסוק לג

לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך. שתעבוד את אלהיהם:

פרק כד

פסוק א

ואל משה אמר. השם עלה אל השם וכמהו מאת ה' מן השמים (ברא' יט), והיה יחזקאל לכם (יחז' כד כד) ואת יפתח ואת שמואל (שמ"א יב יא) וזה היה אחר מעמד הר סיני:

ושבעים מזקני. הבכורים, והם הכהנים הנגשים אל ה', וזהו טעם המה יעלו בהר (למעלה יט יג) ולא אל ראש ההר:

מרחוק. מראש ההר:

פסוק ב

ונגש משה לבדו והם לא יגשו. אהרן ובניו והזקנים:

והעם לא יעלו עמו. עם משה שהוא העיקר, והטעם עמו ועם אהרן ובניו והזקנים, והנה צוה שלא יעלו חוץ מהנזכרים, על כן כתוב המה ולא כל העם:

פסוק ג

את כל דברי השם. והם אתם ראיתם כי מן השמים (למעלה כ כב) והנה אנכי שולח מלאך (למטה פ' כ) כי מגזרה אחת הם שתיהם:

ואת כל המשפטים. הם ואלה המשפטים:

פסוק ד

ויכתב משה את כל דברי ה'. על דעת המעתיקים שהיה יום מתן תורה:

לשנים עשר. למספרם כמזבח אליהו:

פסוק ה

וישלח. טעמו וכבר שלח קודם עלותו וכבר הראיתיך רבים, וטעם וישלח שהם שלוחים לכפר על כל ישראל:

נערי. הם בחורי הבכורים שיש להם כח להעלות העולות כי הזקנים עלו למעלה יתירה מהבחורים:

ומלת פרים. על העולות ועל השלמים, וכפי דעתי שהיו עשרים וארבעה פרים:

וטעם **ושתים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל**. בעבור שנים עשר:

פסוק ו

ויזרוק חצי הדם על המזבח לשם, וחציו שם בכלים, ואין אח לאגנות, כי אם אגן הסהר (שיר ז ג) והוא עגול:

פסוק ז

ויקח ספר הברית. הוא שכתב **ויקרא באזני העם ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע**. ובתחלה ספר להם וענו קול אחד כאלו קול אחד נעשה ועתה קראו באזניהם כל הכתוב והוסיפו ונשמע, והטעם נעשה כל הכתוב, ונשמע אותם תמיד שלא ישכח מפינו, והגאון אמר כי הוא מוקדם ומאוחר או נעשה המצות הנטועות בלב ונשמע מצות הקבלה, או נעשה כל המצות שציונו עד עתה, ונשמע כל המצות העתידות, או נעשה מצות עשה, ונשמע מצות ל"ת:

פסוק ח

ויקח משה את הדם. שהיה באגנות:

ויזרק על העם. כמו ויז על אהרן על בגדיו (ויקרא ח ל) ובו היתה קדושתו ושם אפרשנו ואחרים אמרו כי על העם בעד העם כמו ויכפר על העם (במד' יז יב), והגאון אמר, כי זה רמז שדמכם מותר כדם הזה אם לא תשמרו הברית וזה דרך דרש:

פסוק י

ויראו את אלהי ישראל. אין זה במראה העין, כי אם בדרך נבואה, וכן וארא את ה' (ישעי' ו א) אעפ"י ששם כתוב ראו עיני (שם שם ה), וטעם ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר, הוא הכסא, וביחזקאל כמראה אבן ספיר (יחז' א כו) אדומה, והעד שכתוב במגלת איכה, ספיר גזרתם (איכה ד), כי בראשית הפסוק אמר משלג גם מחלב, וכנגדם פנינים וספיר ואל יקשה עליך אבני החשן בעבור אָדֹם, כי יש אדום כדם, ואדום כירק וזה הוא הספיר, והגאון אמר שספיר לבנה, והעד לבנת הספיר, ולא אמר כלום, כי לבנת איננה מגזרת לבן, כי אם מגזרת קח לך לבנה (יחז' ד א), והראיה כי אמר יחזקאל כאבן, והראיה הגמורה שאמר כמעשה כי מה צורך למעשה עם הלובן, וטעם וכעצם השמים לטוהר, שהיתה לבנת הספיר זכה וטהורה כעצם השמים, וזה הכסא הוא הנטוי על השמים הנראים, והנה זה מפורש בס' יחזקאל שאמר היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל (שם י כ) ובתחלה כתוב וארא מראות אלהים (שם א א), וטעם אלהי ישראל יוצר בראשית אשר בידו נפש כל חי והמשכיל יבין:

פסוק יא

ואל אצילי בני ישראל. אמר הגאון כי אמר הכתוב אצילי ולא אמר זקני להכניס עמהם משה, כי הם לבדם יקראו זקנים, ולפי דעתי שהדבר הפוך כי משה זקן היה, וטעם ואל אצילי אלה הבחורים מישראל לבד ממשה, ואמר אצילי להכניס עמהם נדב ואביהוא

ופי' אצילי כמו ומאציליה קראתיך (ישעי' מא ט), והוא קרוב ממלת ויאצל מן הרוח (במד' יא כה) ובמקומו אפרשנה:

וטעם **לא שלח ידו**. שחיו ולא ארע להם שום פחד, כי לא התנבאו אלה קודם זה, ולא ראו השם, כי כבר התנבא משה פעמים לא נוכל לספור אותם.

וטעם ידו, כמו שלח נא ידך (איוב א יא, ב ה) וי"א כי פירושו ראוהו ולא שלח ידו להם, כאשר שלח יד למשה ונתן לו הלוחות. וטעם **ויחזו**. כמו במחזה (ברא' טו א) והנה התברר פירושי ויתכן שאכלו אלה האצילים השלמים על כן הזכיר ויאכלו:

ואמר ויאכלו וישתו. על אלה האצילים להפריש ביניהם ובין משה, כי משה ראה השם כאשר ראו גם הם, ולא הוצרך לאכול ארבעים וארבעים לילה, רק האצילים כאשר ירדו הוצרכו לאכול, והמתרגם ארמית אמר, כי פי' את אלהי ישראל כבודו והנה בעצמם כתיב, ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני כל ישראל (פ' יז), ופי' ויאכלו וישתו כאלו היו אוכלים ושותים, כי הטעם שנהנו מזיו השכינה, וי"א כי פי' ויאכלו וישתו שעשו משתה ויום שמחה כאשר יעשה כה"ג בצאת יום הכפורים:

פסוק יב

ויאמר ה' אל משה עלה אלי. זה אות שירד עם הזקנים, ואח"כ אמר לו השם עלה אתה לבדך והיה שם, וכמה השתבשו ואמרו כי הלוחות היו שנים פעם ופעם ישובון אחד וסמכו על לוחות אבן, ולא אמר אבנים והנה כתוב שני לוחות אבנים כראשונים (למטה לד ד), וטעם אבן המין, ולא לוח ארז, או השם גזר מאחד שני לוחות:

והתורה והמצוה. י"א תורה שבכתב, והמצוה שב על פה, והנכון כי על הלוחות לבדם ידבר, והראיה הגמורה אשר כתבתי והשם לא כתב התורה, רק משה כתבה על פי השם, וי"א שטעם התורה, על דבור אנכי, והמצוה על התשעה, ואחרים אמרו כי התורה הלאוין והמצוה זכור וכבד, ולפי דעתי, כי התורה והמצוה שתיהן ידריכו בדרך ישרה על כן כתוב "אשר כתבתי להורתם" והתורה בעבור שהוא דבר אחד כצרעת והטמאה וכו':

פסוק יג

ויקם משה ויהושע משרתו. ומשה עלה אל ההר, והניח יהושע סמוך להר, כי כן נמצא ברדת משה טרם שיקרב אל המחנה דבר עם יהושע, ויהושע לא ידע כי עגל נעשה במחנה:

פסוק יד

ואל הזקנים אמר. הם השבעים ואינם הנזכרים בפ' בהעלותך:

וטעם **שבו לנו בזה**. שישבו מחוץ למחנה באהל משה:

עד אשר נשוב. הוא ויהושע שיהיו תחת משה לשפוט העם באהלו הנקרא אהל מועד, ויהיו הזקנים יחד עמם על כן אמר עמכם:

ויש מהקדמונים שאמרו כי חור היה בעלה של מרים הנביאה ולא ידענו מי הוא וכתוב בדברי יחיד שהוא בן כלב בן יפונה, וחור אבי אורי שהיה אבי בצלאל, ובעבור שאמר כלב, בן ארבעים שנה אנכי (יהושע יד ז) הנה נמצא בצלאל בעשותו המשכן בן שלש עשרה שנים וזה רחוק מאוד, ואני אתן לך ראיות שלא זה הדרך, ולא זאת העיר, רק מה שהעתיקו קדמונינו ז"ל על הביאה, הוא אמת מדברי קבלה ואין צורך לראיה מהכתוב, ועתה שים לבך, דע כי חצרון בן פרץ הוליד בנים כלובי וירחמאל, וזה כלובי יקרא כלב, וכן כתוב כלב בן חצרון (דה"א ב יח) ועוד וכלב אחי ירחמאל, והוצרך הכתוב לומר כן להפריש בין כלב בן חצרון, ובין כלב בן יפונה, בעבור היות שניהם משבט אחד, ודרש שפנה עצמו מהמרגלים דרש הוא, הלא תראה כי בֶן בשלש נקודות בעבור שהוא סמוך, ותלד בֵן שני (ברא' ל ז) בשתי נקודות כי שני תואר הוא, ואיך יקרא האב על המעשה שיעשה הבן רק זה כלב הנשיא הוא בן יפונה, ויפונה בן קנז, על כן נקרא הקנזי (במד' לב יב),, ויש שואלים למה לא הזכיר הכתוב יחוסו, א"כ למה לא נכתב יחוסי כל הנביאים, הלא תראה, כי שמות בני כלב בן יפונה, ושמות בני בניו אינם כשמות בני כלב בן חצרון, והנה בצלאל רביעי ליורדי מצרים והראיה הגמורה שכלב בן חצרון אינו כלב בן יפונה, שאמר הכתוב כי כלב בן חצרון היתה לו אשה ושמה עזובה וכאשר מתה לקח אשה אחרת והוליד ממנה חור, וחור הוליד את אורי, ואורי הוליד את בצלאל, ואמר אחר כן, ואחר בא חצרון אל בת מכיר אבי גלעד והוא לקחה, והוא בן ששים שנה וזה לא יתכן, כי אם היה כלב בן הנשיא בן חצרון, וחצרון היה מיורדי מצרים, וכן כתוב, ויהיו בני פרץ חצרון וחמול (ברא' מו יב דה"א ב ה), ואבותינו ישבו במצרים מאתים שנה ועשר שנים, והנה כאשר תחבר ארבעים שנה שהם שנות כלב הנשיא בלכתו עם המרגלים בשנה השנית לצאתם ממצרים, הנה הולידו חצרון והוא בן מאה ושבעים שנה והכתוב אמר כי אחר שלקח כלב את אפרת והוליד כלב שהוא על דרךְ הדרש כלב הנשיא אמר על חצרון שהיה בן ששים שנה, ובימי אברהם היה לתימה, הלבן מאה יולד (ברא' יז יז) ואלו היה הפלא הזה שיוליד בימי משה חצרון והוא בן מאה ושבעים שנה, היה כתוב בתורה, והנה העד הנאמן ספר דברי הימים ויאמר הגאון כי טעם **בעל דברים** שלא ידעו השרים הנזכרים בפרשת וישמע וזה לא יתכן כאשר פירשתי כי יתרו לא בא עד אחר מתן תורה:

פסוק טו

ויאמר הגאון כי טעם **ויכס הענן את ההר**. בעבור מעלת משה, כי אלו היה ההר מכוסה בענן בעלות הזקנים לא היו רואים את הכבוד, והנה שכח "ויכסהו הענן ששת ימים" (פ' טז) שהם על דעת קדמונינו גם על דעתו מיום שבאו אל הר סיני עד שהיה יום שבר הלוחות בי"ז בתמוז והנה נשחת פירושו, רק הוא כפי הקבלה הנזכרת:

ויעל משה אל ההר. וכבר כסהו הענן, ושכן הכבוד על ההר, ואחר כן אמר פעם שנית ויכסהו הענן לבאר הימים:

פסוק טז

ויקרא אל משה ביום השביעי. שהוא ממחרת יום מתן תורה ויאמר הגאון שלא יתכן להיות אלה ששת ימים אחר מעמד הר סיני, כי היה נראה שהשם מתאנף במשה בעבור שלא קראו עד יום השביעי:

פסוק יח

וטעם **ויבא משה בתוך הענן**. שעלה ולא נראה, וישב שם ארבעים יום וארבעים לילה, והם הראשונים ובמשנה תורה אמר לחם לא אכלתי (שם שם):

פרק כה

פסוק ב

ויקחו לי תרומה. מלת לקיחה עם למ"ד כמו נתינה, וכן קחי נא לי מעט מים (שם) הלא תראה כי מלת סר, אם אחריה אל בשלש נקודות, יהיה הפך סור קשור עם מ"ם אחריו:

פסוק ג

והזכיר הגאון כל התרומות ושיעורן, ואין צורך, כי זאת תרומת נדבה, ובעבור שיש תרומות חיוב, אמר בתחלה ויקחו לי תרומה ואח"כ פירש מה היא, והיא ששה עשר דברים, ואלה הם, זהב למלאכת כל דבר נכבד, והוא נכבד בעבור היות תולדתו ישרה, והוא עומד ואחריו כסף למלאכת האמצעי כאשר הוא שני לזהב, ואחריו נחושת למלאכת החיצונה כי הוא למטה מהכסף, ותי"ו נחושת נוסף, כי מצאנו נחושת ממורט (מ"א ז מה) ובלא תי"ו, אם בשרי נחוש (איוב ו יב) והנה אין במלאכת המשכן ברזל, וסודו ידוע וכן ומקבות והגרזן וכל כלי ברזל לא נשמע בבית (מ"א ו ז) וכן לא תניף עליהם ברזל (דבר' כז ה):

פסוק ד

ותכלת. הוא עין קרובה לשחרות, והיא מעט דומה לשמים, על כן פתיל תכלת לזכרון במעשה ציצית, ויתכן שנקרא כן בעבור שזאת העין תכלית כל העינים, כי אין אחריה, כי הלובן תחלה:

וארגמן. עין. והוא קרוב מאדום ומצאנו זה הלשון בדברי הימים בויו"ו תחת מ"ם וכן בלשון ארמית, וכן רוב לשון קדר:

ותולעת שני. גם הוא עין והוא גרגר ושרשו תולעת, ויתכן היות פירוש שָׁנִי השני לעין הלובן כי זאת העין היא כמו אמצעית בין הלובן והשחרות, ומצאנו סמוך תולעת אל שני כמו זה, ויש הפך כמו ושני התולעת (ויקרא יד ו), גם ימצא תולעת לבדו, ובלא תי"ו, האמונים עלי תולע (איכה ד ה) גם שני לבדו, גם בתוספת מ"ם, אם יהיו חטאיכם כשנים (ישעי' א יח), והקרוב אל הדעת כי עין תכלת בפשתים, וי"א בצמר גפן והארגמן בצמר, ותולעת שני במשי ושש הוא הבד, והוא הפשתים רק הוא לבן ואיננו צבוע:

ועזים. שער העזים, והנו צמר עזים, וארגמן צמר הכבשים, ודע כי שש תרגמו הגאון מין ממיני פשתים במצרים והוא דק מאוד, ויפה תרגם, והעד וילבש אותו בגדי שש (ברא' מא מב):

פסוק ה

וערת אילם. הם כבשים גדולים, ויש הפרש בין מאדמים ובין אדומים, כי האדומים הם כן בתולדותם, והמאדמים אדם צבעם והיא מלה על משקל משובצים, שהם פעולים מהבנין הכבד הדגוש, ונקמץ האלף ולא בא בשורק בעבור היותו מהגרון:

תחשים. עור בהמה שהוא עב, כי הנעל לא יעשה כ"א מעור עב כעור השור, ולפי דעתי שהוא שור, והכתוב אומר ואנעלך תחש (יחז' טז י):

ועצי שטים. חֻברה שטה במ"ם, כאשר חברו סאה, ואמרו שלש סאים (ברא' יח ו), ועצי שטים, י"א שמהמדבר כרתום, והנכון בעיני שהוציאום ממצרים, והעד וכל אשר נמצא אתו עצי שטים (למטה לה כד), והיו להעמיד האהלים, רק אהלים גדולים שהם גבוהים כי עשר אמות ארך קרש עצי שטים, והתימה הבריחים, וי"א מחוברים היו, וי"א ששטה היא ארז, והעד אתן במדבר ארז שטה (ישעי' מא יט) וזאת העדות איננה קיימת:

פסוק ו

שמן למאר. למאור בלילה:

בשמים לשמן המשחה. והם ארבעה והסמים שהם נקראים גם הם בשמים בעבור ריחם הטוב:

פסוק ז

אבני שהם. לאפוד:

ואבני מלואים. לחשן, ויאמר יוסף הבבלי כי טעם מלואים, בעבור היות החשן כפול והאבנים באמצע ואחרים אמרו כי נקראו כן בעבור היות החשן מלא אבנים, והאפוד איננו כן כי הוא גדול, ושתי אבנים לבד על שתי כתפותיו והגאון אמר כי טעם מלואים, הדבק האבנים בחשן ויהיו ערוכים ובראשית הנדבה הזכיר הנכבד והוא הזהב, ובאחרונה האבנים היקרות, והזהב לעשות כפורת עם שני כרובים, וזר הארון עם ארבע טבעותיו, והמנורה וכפתוריה וקנותיה ונרותיה ומלקחיה ומחתותיה, וזר השולחן וזר מסגרתו וארבע טבעותיו והקערות והכפות והקשות והמנקיות, וזר מזבח הקטרת ושתי טבעותיו, ושתי משבצות ושתי שרשרות ושתי טבעות לאפוד ושרשרות וארבע טבעות זהב לחשן, וציץ נזר הקדש וחמשים קרסי המשכן, וטבעות הקרשים גם ווי עמודי המסך, ופעמוני זהב גם ווי עמודי הפרכת וזהב במעשה האפוד והחשן ובשבוצים וצפוי הארון מבית ומחוץ וכן בדיו, וצפוי השולחן וכן בדיו, וצפוי עמודי הפרכת, וצפוי עמודי המסך, וצפוי מזבח הקטרת וכן בדיו, וצפוי קרשי המשכן ובריחיו והכסף לאדני המשכן, והוא הנקרא קדש, ואדני הפרכת, גם ווי עמודי החצר וחשוקיהם והנחשת לקרסי האהל חמשים ואדני המסך חמשה, וצפוי המזבח והסירות והיעים והמזרקות והמזלגות והמחתות ומכבר וצפוי בדי המזבח ששים עמודי החצר וששים אדניהם וכיור וכנו וכל היתידות, ותכלת למעיל האפוד, ופתיל הציץ ופתיל הריכוס ובגד שרד על הארון ועל השולחן ועל המנורה, ועל מזבח הזהב ועל כל כלי השרת, וכן במעשה המשכן והפרכת והמסך והאפוד והחשן, ורמוני המעיל וכל הלולאות ומסך השער ולאבנט וארגמן לבגד על מזבח העולה, ובמעשה המשכן והפרכת והמסך והאפוד והחשן, ומסך שער ולאבנט, ותולעת שני לפרוש על כלי השולחן, ובמעשה המשכן, גם הפרכת והמסך והאפוד והחשן, ורמוני המעיל, ומסך שער החצר, ובמעשה האבנט, ושש במעשה המשכן, גם הפרכת ומסך שער החצר ולאפוד ולחשן, וכל קלעי החצר, וכתנות אהרן ומצנפתו ואבנטו, וכתונת בניו והאבנטים ומגבעות וכל המכנסים, וחכם גדול בספרד, שטעה בפי' בד, כי אמר שהוא חוט אחד לבדו הפך משזר, והנה שכח, ואת מכנסי הבד שש משזר (למטה לט כח) ומצאנו משזר על תולעת שני במעשה רמוני המעיל, ועזים ליריעות האהל, ועורות אילם מכסה לאהל, ועורות תחשים מכסה על מכסה, וכן על הארון בנסעו, ועל השלחן ועל המנורה, ועל שני המזבחות ועל כל כלי השרת, ועצי שטים לארון ובדיו והשולחן ומסגרתו ובדיו, וקרשים וחמשה עשר בריחים,

ועמודי הפרכת ארבעה וחמשה עמודי מסך פתח האהל, והמזבחות ובדיהם, גם יתכן שנעשה הארון מעצי שטים בעבור המשא, וכן השולחן, ומצאנו השלחן שעשה שלמה כלו זהב וכן מזבח הקטרת, והקדמונים אמרו שעשה משה ארון עצי שטים קודם זה הארון, ושם שם הלוחות ברדתו מההר, ובפרשת והיה עקב תשמעון אפרש זה:

פסוק ח
מקדש. מקום קדוש:

פסוק ט
מראה אותך. מראות אלהים:

פסוק י
ועשו ארון. לעולם סמוך כי לא יתכן כל מי שהוא על משקלו כמו אדון שימצא על שני משקלים, ורבים טעו בעבור שמצאו אֲרון אחד (מ"ב יב י) ולא ידעו כי הוא סמוך לאחד, וכן טעמו ארון של אחד מהכהנים, ופי' ארון עצם הדבר, וכמוהו נטע ארן (ישעי' מד יד), והנה היה צורת מרובע עומד על ארבע רגלים פעמי דלים (שם כו ו) כמו רגלי עני (שם שם), גם יתכן להיות תוספת חזר חלק משמינית התשיעי ויהי מחוץ חמש, וחמש שמיניותיו, ולא הזכיר הכתוב עביו:

פסוק יא
וצפית אותו זהב טהור. וטעם טהור שלא יהיה מעורב עם שום דבר רק זהב לבדו, זר מצאנו זאת המלה בפועלים, והיא, ארחי ורבעי זרית (תה' קלט ג):
וטעם עליו כי הזר גבוה מעצם הארון:

פסוק יב
ויצקת. טעמו וגם יצק בו מים (יחז' כד ג) בעבור שיוצק הזהב החם והוא כמים על הצורה, ורבים אמרו כי שמונה טבעות הן ולפי דעתי שהן ארבע, כי ושתי טבעות הוסיף לבאר, כאילו אמר השתי הטבעות הנזכרות על צלעו האחת:

פסוק יג
ועשית בדי עצי שטים. כמו ותעש בדים (יחז' יז) הם סעיפים מזה ומזה, גם לא הזכיר הכתוב מדת הבדים:

פסוק טו
לא יסורו ממנו. רק כבלע הקדש כאשר אפרש:

פסוק טז
וטעם **ונתת אל הארון את העדות**. כמי שיתן אל אדם הון להיותו מופקד אתו:

וטעם העדות, לחות הברית, כמו שטר עדות על הברית:

פסוק יז
כפרת. הפירוש ידענוה מטעמו ומגזרתו וכפר עליו הכהן (ויקרא ה יח) כטעם כסוי חטאה (תה' לב א):

פסוק יח
וכבר פירשתי מלת כרובים בס' בראשית, והנה הכתוב לא פי' הצורה, רק מטעם ודברתי אתך (פ' כב) ידענוה היטיב:
מקשה. פירושו שוה, וכן ותחת מעשה מקשה (ישעי' ג כד), כי פירוש מעשה גלוח מעט מהשער כדי להשוותו וכן ולא עשה שפמו (ש"ב יט כה), על כן הוא הקרחה להיפך ויש מקשה המקום שצמחו שם הקשואים, והנה מקשה תעשה אותם, שם, על משקל לאברהם למקנה (ברא' כג יח) וה"א מקשה היה ראוי להראות, ונעלם כהעלם ויקרא לה נובח (במד' לב מב) או יהיה השם על שני משקלים:

פסוק יט
ועשה כרוב אחד. הוסיף לבאר:
וי"ו קצותיו שב אל מן, כאלו אמר מעצם או ישוב אל מלת מזה והוא הנכון בעיני:

פסוק כ
והטעם אל הכפורת. כאדם שישפיל ראשו והיו הכרובים שנים כאשר הראיתיך, כי סוד האחד לא יראה כי אם בשנים על כן נקרא השם יושב הכרובים (ש"א ד ד) גם הארון נקרא שם וכן מפורש בדברי הימים, גם הוא יקרא עוז, אתה וארון עוזך (דה"ב ו מא) ויתן לשבי עזו (תה' עח סא), דרשו ה' ועזו (תה' קה ד) פירושו ודרשו עזו, כטעם לשכנו תדרשו (דבר' יב ה) כי מזמור הודו להי' (תה' קה א) על הארון נאמר:

פסוק כג
נו"ן שלחן נוסף כנו"ן רחמניות (איכה ד י) גם עובי השלחן לא נזכר, והזכיר השם בתחלה הארן והכפרת שהוא נכבד מהכל, כי הוא לבדו מבית לפרוכת, והוא לבדו מקום קדש הקדשים בה"א כאשר פירשתי, ואחרי הארן השלחן והמנורה ומזבח הזהב והפרכת:

פסוק כה
וטעם מסגרת ידוע, כי כן מנהג כל השולחנות:

פסוק כז
לעמת המסגרת. באר מקום הנוכח:
לבתים. מקומות כמו הבית לאדם:

פסוק כט

קערותיו. ידועות:

כפותיו. כלי קטן כטעם כף אחת וגו' מלאה קטורת (במד' ז יד) והוא צורת כף אדם:

וקשותיו. הם הכוסות, וטעם אשר יוסך בהן שב אל הקשוות, והעד שאמר הכתוב את קשות הנסך (במד' ד ז) וי"א שקסת הספר (יחז' ט ג) מגזרת קשות הנסך כי מצאנו שי"ן תחת סמ"ך כמו בשורי מהם (הושע ט יב) ורבים כמוהם:

פסוק לא

מלת **תעשה המנורה**. מבנין נפעל לשון עתיד, והטעם תהיה עשויה, כי דרך דרש שהיא נעשית מעצמה וכן וכל נעשה במרחשת (ויקרא ז ט) לא היה נעשה מעצמו, והעד כן עשה את המנורה (במד' ח ד) וחסרי דעת הלשון חשבו שראויה זאת המלה להכתב ביו"ד, בעבור שמצאו בדרש כי היו"ד סימן עשר המנורות שעשה שלמה ומדקדוק הלשון לא יתכן שתכתב מלת תעשה ביו"ד, רק המדרש סמך על המבטא, וטעם ירכה שהיא עומדת עליה, וקנה הוא האמצעי ושם צורות וכפתורים ופרחיהם, והגאון יפרש כפתור כמו תפוח:

פסוק לד

וטעם **משוקדים**. כמראה שקדים והמלה שבה אל ארבעה גביעים והנה הקנים שבעה ושנים ועשרים גביעים, וי"א כי משקדים מטעם כי שוקד אני (ירמי' א יב), ומפרשים אמרו כי כפתור ופרח פי' הגביע:

פסוק לו

וטעם **ממנה יהיו**. שתהיה יצוקה:

פסוק לז

נרותיה. והקדמונים אמרו כי נר אחד באמצע, והששה נערכים זה אחר זה בחצי עגול, ואחר שהכתוב אמר והאיר אל עבר פניה, והטעם אל עבר אחד הנה הצורה ברורה:

פסוק לח

ומלקחיה. מגזרת לקיחה:

ומחתותיה. על דעתי שבע מחתות קטנות, כי המלקחים לתקן הפתיל, והמחתה תחת הנר, ואם הטעם להדליק הנר כדברי מפרשים רבים, לא נדע כמה מחתות הם:

פסוק לט

והזכיר ככר זהב במעשה המנורה לא בארן ולא בשלחן בעבור היותה כלה זהב, ומדתה מהככר כי מדת הארון ידועה, וזהב לצפוי מה שיכיל, והכפרת שהיא כלה זהב הזכיר

מדתה, ואין לה עובי כ"א מעט, וצפוי השלחן כצפוי הארון ושני הזרים כמדת הארון והשולחן, ובפ' אלה פקודי תשחק על דברי הגאון:

פסוק מ

וגם הוא אמר כי שלשה עולמות הם, זה העולם הוא הגדול, והמשכן האמצעי והאדם הקטן א) שמים בעולם, יריעות במשכן, וכן כתוב נוטה שמים כיריעה (תה' קד ב), והראש באדם ב) ורקיע ופרוכת והמבדיל בין כלי הנפש לכלי המאכל ג) גם אור בעולם, ואור השכינה ואור הנפש ד) גם הארץ, ועפר באדם ואדני המשכן ה) ובעולם המלאכים, ובמשכן כרובים, ובאדם מחשבות ו) וצמחים ולחם הפנים ומאכל האדם, ז) ומאורות ונרות ועינים ח) ועוף בעולם ועוף בקרבן, וכנפי הריאה באדם ט) ובהמה וחיה בעולם, ובמשכן קרבן בהמה, ובאדם ידיו ורגליו י) ובעולם שמחות ואנחות, ובמשכן כלי שיר ושחיטה ושרפה, ובאדם כבד וטחול יא) ובעולם אדם, ובמשכן כהן גדול ובאדם הלב יב) ובעולם מלאכת שמים, ובמשכן ארון ולוחות, ובאדם חכמה יג) גם בעולם רוחות ובמשכן קלעים ויתרים ויתדות ובאדם מיני הכח יד) ובעולם מעשה יום שבת, ובמשכן חנוכת המזבח, ובאדם מילה, גם הוא אמר אם יטעון טוען עלינו איך ירצה השם להשכין כבודו עם בני אדם המגואלים, ויעזוב מלאכיו הטהורים, והנה התשובה, כי הכבוד שהשכין עם מלאכיו, הוא כפלי כפלים מהכבוד שהשכין עם ישראל, בעבור כי מעלת המלאכים גבוה וגדולה על כל בני אדם והנה הגאון הקיץ עתה משנתו שהיה אומר בחמשה ספריו שמעלת האדם גדולה מהמלאכים ואמר כי שכן הכבוד עם ישראל לאות ולמופת על דבר הענן, ועוד להיות מקום מיוחד מועד לדביר השם, ועוד שיראה מופתים, ועוד לעשות שם גדול לישראל, ועוד שיזהרו מהטומאות בדעתם שהשם עמם, ועוד שישמרו מהעבירות, ועוד שלא ישבעו בשקר בדינם, ועוד להתפלל בו לבקש ישועה בצרה, ועוד להיות התפלה נגדו, ועוד לבא הנכרי לשמו, ועוד שיבטח לבם ועוד להיותו לעד כי בסור הכבוד יגלו מן הארץ, וכל אלה הדברים שהזכיר הגאון ז"ל נכונים הם כנגד דעות אנשי דורנו, והנה גם אנכי עתה אורה אותך בדרך האמת, שים לבך לדעת סוד הכרובים כי אין לכפורת קומה, ולמה המנורה בימין והשלחן בצפון וכרכוב המזבח עד חציו, ומזבח הקטורת לא יעלו עליו עולה, ואחר שתבין אלה תבין סוד נחש הנחושת, כי בהיות הכבוד שוכן בישראל, תשרה רוה"ק על אציליהם ויתנבאו, וכל זמן שהם שומרים עבודת המקדש, חרב לא תעבור בארצם, מָרְאֶה פעול מבנין כבד נוסף:

פרק כו

פסוק א
ואת המשכן, נקרא כן שהוא משכן הכבוד:
משזר, שאיננו חוט לבדו, ולא מצאנו זאת המלה חוץ למשכן:
מעשה חושב, בפרש' כי תשא:

פסוק ג
חוברות, כמו וחברת וכן אלה חברו, וכבר הראתיך כי פירוש איש עצם הדבר, על כן והאיש גבריאל, ועל הככבים איש לא נעדר, וכן איש בליעל, וכן איש דמים, ואם המלה בלשון נקבה כן משפט אשה, וכן בחיות. וטעם אחותה שהיא כמוה אין הפרש ביניהם:

פסוק ד
לולאות, פירושו ידוע מטעם המעשה וכן הקרסים והקיצונה מגזרת קצה לחמש יריעות, והיא באמצע המשכן:

פסוק ה
מקבילות, זה לנוכח זה, וזאת הלשון ידועה בארמית, ומחי קבלו, המכה כנגדו ויש אומרים כי קבל עם מגזרתם.

פסוק ז
דקדוק מלת עשתי עשרה בס' הדקדוק:

פסוק ט
חמש יריעות. סמוך כמו שלש סאים (ברא' יח ו) דרך קצרה, ובעבור היות המשכן נכבד מהאהל, כי האהל כמו מכסה הוא בעבור הגשם על כן קרסיו זהב, וקרסי האהל נחשת, גם הקרשים הם מצופים זהב וטבעותיהם זהב, ואחר שאמר וכפלת את היריעה הששית, מזה למדנו כי גובה פתח המשכן עשר אמות, והנה יריעות המשכן ברחב ארבעים אמה, הוצא מהן עשר אמות לפאת מערב והנה נשאר ארך המשכן שלשים:

פסוק יב
וטעם **וסרח העודף**. שישימו הסרח ביריעות האהל כמו חצי היריעה, ותסרח על אחורי המשכן ויכפול השתים האמות וי"א כי פי' וכפלת לעשות אחרת כמוה וידביקם ולמה זה, כי אלו היה כן היה אומר שתי יריעות:
תסרח. כמו סרוחי טבולים (יחז' כג טו) כטעם משך:

פסוק יח
וכבר פירשתי נגב, ותימן מגזרת ימין, גם פאת צפון תקרא שמאל וים מערב בעבור הים הגדול הספרדי שהוא מערב א"י:

פסוק יט
וטעם **אדני כסף**. בפ' אלה פקודי:

פסוק כד
ותמים. על משקל דלים. ודגשות המ"ם להתבלע הפעל והתמים תמימים:

פסוק כו
גם הבריחים מצופים זהב ועמודי הפרכת כן על כן אדני המסך נחשת:

פסוק כח
והבריח. נודע:
והנה מבריח. מהבנין הכבד הנוסף גם לברוח (למטה לו לג) מבנין הקל על כן המפרשים בריחת יונה מזאת הגזרה לא דברו נכונה:

פסוק ל
עתה שים לבך ואני אפרש לך בדרך קצרה צורת המשכן, הנה עשרים קרש נערכים זה דבק עם זה, כי כן כתוב, כי לכל קרש שתי ידות, וזה יכנס בזה להעמידם או ידות למטה מהקרש דבק בו על האדנים:
משלבת. אין לו אח, כי אם "בין השלבים" (מ"א ז כט) ורוחב כל קרש אמה וחצי האמה, ולפאת דרום עשרים קרשים, וכן לפאת צפון, הנה השני צלעים שוים, והמשכן מרובע, והנה ארך המשכן שלשים אמה, ובפאת מערב ששה קרשים, ומפאת מערב נדע הרוחב, והנה תשע אמות, והמקצוע כחצי אמה, והם שני מקצועות שהם הזויות ואמר עשר אמות ארך הקרש והנה הקומה ידוע, והנה היריעות שמו ארכם כנגד רוחב המשכן, כי מצלע דרום עשר אמות כנגד ארך הקרש, וכן לפאת צפון, ונשארו שמונה באמות אמה מזה ואמה מזה, ויתכן שנעשה כן להיות רחוק מהארץ בעבור הגשמים, ויריעות העזים אחת עשרה הם, והנה הם עשר כנגד עשר, כי חצי הששית כפולה היא לפתח המשכן, וארך יריעות האהל שלשים באמה, גם שמו ארכם כנגד רחב המשכן, על כן אמר והאמה מזה והאמה מזה בעדף בארך יריעת האהל (למעלה פ' יג) וטעם בעדף בנוסף על מדת יריעות המשכן, לכסות המשכן שעקרו הקרשים והעד על פירושי על צדי המשכן (שם), וכל קרש עומד על שני אדנים, וטעם לשתי ידותיו (פ' יט) כי כל קרש היו לו שתי ידות מפנים ומאחור משולבים, ובצד האחר בכל קרש מקום להכנס היד ואמר על שני קרשי

המקצועות שהיו שני תואמים מלמטה ויהיו דבקים בראש אל טבעת אחד ומדת שני התאומים בכל הקרשים במטה, ועובי הקרש אמה, וקרש הירך מסתיר מהעובי, ושמו טבעות לקרשים להיותם בתים לבריחים, והנה בפאת דרום חמשה, וכן בפאת צפון, ובריח גדול באמצע שתי הצלעות, והבריחים החמשה מפאת מערב ובפאת דרום שנים בריחים מן הקצה אל הקצה והנה מדת הבריח ט"ו אמה והם במעלה וכן במטה והגדול באמצע וכן בצפון, ג"כ במערב כמדתן אולי היו דבקים:

פסוק לא
גם מלת פרכת ידועה ואין רע לה חוץ מהקדש.

פרק כז

פסוק א
וטעם רבוע בעבור היות הארך כרחב:

פסוק ג
סירתיו. כדמות סירות:
לדשנו. להסיר הדשן, והנה זאת המלה על שלשה דרכים, האחד הנזכרת, והשנית תדשן עצם (משלי טו ל) מגזרת והיה דשן ושמן (ישעי' ל כג), והשלישית ידשנה סלה (תה' כ, ד) ופירושה יקבל העולה ותשרפנה האש עד שתשאר דשן:
ויעיו. כמו ויעה ברד (ישעי' כח יז) והוא ידוע ג"כ:
מזרקתיו. לקבל הדם:
מזלגתיו. בעבור הבשר כמו והמזלג שלש השנים בידו (ש"א ב יג):
ומַחְתֹתָיו. לקחת האש, והנה הכתוב לא פירש כמה הם, ויתכן היותם שנים, כי אין פחות מהם בלשון רבים:

פסוק ד
מכבר. מגזרת, כאשר ינוע בכברה (עמוס ט ט):

פסוק ה
כרכב המזבח. ידוע ואין לו חבר:

פסוק ח
נבוב לחת. רֵק מבפנים וכן טעם איש נבוב (איוב יא יב) אדם רֵק מחכמה שאינו בקרבו:
כאשר הראה. מבנין שלא נקרא שם פועלו:

פסוק ט
חצר המשכן. שם לבדו:
וטעם קלעים. כמו יקלענה (ש"א כה כט) והצורה ידועה:

פסוק י
ואמרו הקדמונים כי צורת הווין, כמו ווין במכתב הנמצא בידינו היום, והנה יחסר וי"ו החבור כי קשה היה על הלשון לחבר שלשה ווין:
וטעם וחשוקיהם כמו דבקיהם, כי טעם ותדבק נפשו כטעם חשקה נפשו.

פסוק יח
והנה ארך החצר מאה, קצב אחד בשני הצדדין, וחמשים ברחב לפאת מערב, וכן בפאת מזרח ויהי המשכן בתוכו:
ופי' ורחב חמשים בחמשים. חמשים ברחב בכל צד לדעת מפרשים ואיננו כפירוש אלן דעולא וכאשר תחבר ארך המשכן שהוא שלשים, יהיה חמש ושלשים בארך מזה ומזה וברחב עשרים מזה ועשרים מזה ודעת הקדמונים שהמשכן אחר המזרח בחמשים והוא הנכון לבדו, כי הוא כמו וקומה ברוחב (למטה לח יח), וגובה פתח החצר חמש אמות, כי קומת כל העמודים כן, ושמו חמש עשרה קלעים לכתף החצר, וכן לכתף השנית, ואלה שתים כתפות לפאת מזרח, והעד החצר בתוך:

פסוק יט
לכל כלי המשכן, אפרשנו בפ' וידבר:

פסוק כ
טעם תצוה. מצוה על הצבור לתת תמיד שמן זית, וכן צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי (במד' כח ב) י"א כי זך תאר השמן ולפי דעתו שהוא תואר הזית שיהיה מובחר, והעד שיש אחריו כתית, גם הוא תואר, מגזרת וכתות (ויקרא כב כד): וטעם להעלות. בעבור שמנהג אור הנר להעלות להב, כי הוא מגזרת האש:

פסוק כא
אשר על העדות. שהוא מסך על ארון העדות, כי כן כתיב ויסך על ארון העדות (למטה מ כא), ואין טעם יערוך אותו שיערכנו כל הלילה רק שיערכנו כדי שיהא דלוק מערב עד בקר:
וטעם אהרן ובניו. שיערכנו הכהן הגדול, או אחד מבניו שיעמוד תחתיו, ובס' שמואל פירשתי ונר אלהים טרם יכבה (ש"א ג ג), וטעם זה הפסוק שהוא ואתה תצוה, אחר והקמות את המשכן, וכבר תכנת החצר ידליק אהרן את הנרות:

פרק כח

פסוק א

ובעבור שאמר יערך אותו אהרן, אמר **ואתה הקרב אליך**. כי זה אהרן הוא הנבחר, ואח"כ הזכיר בניו, ואח"כ הזכיר דרך קדושתם עד שיכהנו, ואח"כ הזכיר כהנתם שהיא עולת תמיד ואח"כ הזכיר מזבח הקטרת אחר שהזכיר עלת מזבח הנחושת, כדי להזהיר שלא יעלה עולה או נסך על מזבח הזהב, והנה כל הפרשה דבוקה:

וטעם ואתה הקרב אליך, כי הוא ילמד אותם שהוא כהן הכהנים:

לכהנו לי. הויי"ו נוסף כוי"ו למעינו מים (תה' קיד ח) ולא ישרו בעיני דברי האומר שהוא יוצא לשני פעולים ואף כי לכהנו שבפסוק השני ואחר שאמר בניו פירש שמותם:

פסוק ג

מלאתיו. כמו רחל מבכה על בניה (ירמי' לא יד) והנה טעמו אשר מלאתי כל אחד ואחד מהם או יהיה וי"ו מלאתיו שב אל לב גם הוא נכון:

וטעם לקדשו. להיות מופרש וניכר בבגדים שלא כמוהם אחר:

פסוק ד

והזכיר בתחלה החשן כאשר הזכיר הארון, כי בו משפט האורים והוא על לב, והלב נכבד משתי הכתפות, וזאת מלת חשן לא מצאנוהו כי אם במקום הקדש, והגאון פי' אותה כמו גובה, רק אפוד מצאנו, ודוד חגור אפוד בד (ש"ב ו יד), ועוד ויאפד לו בו (ויקרא ח ז) שהוא טעמו כמו ויחגור, על כן נקרא אפוד בעבור חשב האפוד באלה פקודי פיר"ש ויקרעו את פחי הזהב וקצץ פתילים (למטה לט ג) במעשה האפוד וכמוהו מעשה החשן, והנה פירש, כי החשן זרת ארכו וזרת רחבו (שם שם ט) ולא פירש מדת האפוד, כי איננו צריך, כי מדתו כנגד כתפות כל אדם אמצעי ולא מהענקים שיוסיפו על כל בן אדם יותר מהכפל כאשר אפרש במקומו, והעד שאמר הכתוב שתי כתפות חברת (למטה פ' ז), ושתי האבנים על כתפות האפוד על שתי כתפות אהרן לזכרון:

ורב שלמה מפרש התורה מ"ב אמר, כי האורים והתומים מכתב בשם המפורש, והאמת כי הם בחשבון עגול, ועתה פקח עיניך, כי הכסא על שני סדנים נתון, והחשב הוא הקו הישר, וששה בצפון, וחלוקתם במחשבת בעבור הקו וכן בדרום, רק בחשן ששרש המשפט עליו הם נראים, כי יש הפרש ביניהם, על כן טעם ולא יזח החשן (פ' כח) שפי' מהטעם כמו יסור, ואין לו אח במקרא:

ולדעת אלה האבנים אין לנו דרך, רק הגאון פי' אודם מאדום והאבנים שהם אדומות הם רבות, ופי' פטדה כרצונו בלא ראיה, וברקת מגזרת ברק, ורבות הנה ככה, ונופך

שחור, מגזרת ותשם בפוך (מ"ב ט ט) וזה רחוק, גם ספיר אבן לבנה, מעדות לבנת הספיר (למעלה כד י), ולא פירש נכון, ויהלום, אמר הגאון כרצונו בלא ראיה, ויותר קרוב היה להיותו מגזרת והלמה סיסרא (שופ' ה כו), והיא אבן הולמת כל האבנים, וי"א כי "אחלמה" אבן שתולדתה להראות חלומות, והגאון אמר כי ישפה בתמורת השי"ן בסי"ן בלשון קדר וכלנו נמשש קיר כעורים, והאמת שלא נוכל לדעתם, והנה בחלק יוסף השהם שממנו אבני האפוד, והנה הוא חשיב כנגד כל ישראל, כאשר הודעתיך, והנה אבני האפוד ואבני החשן לזכרון לכסא ולרקיע הכתוב בספר יחזקאל שהוא על ראשי החיות:

פסוק יא

מסבות. שתהיינה משבצות זהב סביבות האבן ולא פי' הכתוב אם היא מרובעת או עגולה, ולפי דעתי שהיא עגולה מעדות מסבות

פסוק יב

וטעם זכרון יתברר לך בסוד:

פסוק יג

ועשית משבצות זהב. הן שתים כדמות עינים:

פסוק יד

מגבלת. להיותן שוות והוא מגזרת גבול:

מעשה עבת. מגזרת כל אלה עבותה (יחז' ו יג) והתי"ו שרש והשרשרות ידועה והחשן רבוע:

פסוק טז

ולפי דעתי זרת ארכו וזרת רחבו רמז למדת העגול או כמדת מלואת האבנים והנה יהיה על לב אהרן, ואין זאת דעת רבים, והנה האפוד כדמות בגד, ויש באמצעיתו עשוי עליו חשב ובו יחגור אהרן, וסוד האפוד והחשן סתום, ואני אגלנו ברמיזות, מצאנו כתוב שמונים איש נושא אפוד בד (ש"א כב יח) ורבים פירשוהו שהיו ראוים לשאת האפוד וזה הפי' איננו נכון, כי אפוד משה איננו בד לבדו, רק היה מחמשת דברים, והנה עשו הכהנים אפודים כדמות אפוד משה, והתורה לא אסרה זה, והעד שאמר אפוד ירד בידו (ש"א כג ו) ולא אמר האפוד כאשר אמר שאול הגישה האפוד (שם שם ט), כי שם כתוב שהארון היה שם וזה טעם "ושאל לו במשפט האורים לפני ד'" (במד' כז כא), ואם היה אפוד אביתר אפוד משה, הנה עמו החשן, כי כן כתוב ולא יזח החשן (למטה פ' כח), והנה אפוד אביתר בארץ פלשתים, ואיך אמר שאול גם באורים (ש"א כח ו) והשואל

באפוד, הכהן היה שואל בשתי אבנים רק באפוד משה במשפט האורים, על כן נקרא חשן משפט, כי הוא ישפוט ויוציא לאור כל ספק, ואם הדבר תלוי בחשן לבדו, למה אמר "הגישה האפוד", גם הוא נכון כי שניהם דבקים ולא יתפרדו, ולא ישאל שואל בחשן אלו היה מתפרד מהאפוד והטעם תבינהו מסוד האפוד שאגלה לך, ועוד כי האפוד היה גדול מהחשן ועתה שים לבך, כי צורת האפוד בגד, ובשתי קצותיו שתי כתפות מחוברות ועליו חשב אפודה באמצעיתו ובו יחגר אהרן, על כן נקרא אפודה, ושתי אבני שהם על שתי כתפות האפוד, והם על כתפי אהרן, ושתי שרשרות נתונות על שתי משבצות, והמשבצות נתונות על כתפות האפוד למעלה, וזה טעם "אל מול פניו" (פ' כה) ושתי טבעות על שתי הכתפות, הכתף מלמטה ממול פניו, וחשוב כי האפוד צורת מרובע, ויש לו ארבע מקצועות נראות בצד אחד ומשבצות עם עבותות במקצעות שלמעלה ושתי טבעות כאשר הוא למטה והכל מול פני החשן, והם ממעל לחשב האפוד, והחשן כפול, ועליו שתי שרשרות נתונות על שתי טבעות, והטבעות על שני קצות החשן, ושתי טבעות עוד על שני קצות החשן אל עבר האפוד מבפנים כאשר הראיתיך, כי החשן תחת האפוד בשפה אחת ולפי דעתי כי שרשרות גבלות (פ' כב) הם שתי שרשרות הזהב שהם על משבצות כתפות האפוד, על כן כתוב ויתנו שתי העבותות הזהב (למטה לט יז):

פסוק יז

וטעם **ומלאת**. להיות הפתוח בשם כמדת האבן, ולא יהיה שם מקום רֵק ואם ישאל אדם יש ראובן גדול מגד, יתקן בפתוח להוסיף:

פסוק כב

ודע כי שרשת גבלת כמו שרשרות, ועל דעתי שהם הנזכרות, והרי"ש האחרון כפול ואחר שימלאו החשן באבנים הנזכרות, אמר, ונתת אל חשן המשפט את האורים ואת התומים (למטה פ' ל):

פסוק כח

וירכסו את החשן. כל המפרשים אמרו שטעמו ויתפרו ור' משה הכהן הספרדי פי' אותה מגזרת מרכסי איש (תה' לא כא) והוא הנכון, כי כן משפטו, ופתוח האבן ידוע, והגאון אמר כי שהם אבן יקרה לבנה, והיא בלשון קדר כלשון ארמית, רק הרי"ש קודם הלמ"ד בארמית, והנה על האבן האחת, ראובן שמעון לוי יהודה דן ונפתלי, ועל האבן השנית גד אשר, יששכר זבלון יוסף ובנימין, וזה טעם כתולדותם:

פסוק ל

ונתת אל חשן המשפט את האורים ואת התומים. כמו ונתת אל הארון את העדות (למעלה כה טז) וכן במעשה, וימלאו בו (למטה לט י) והנה אבני החשן נתונות בו, ואמר אח"כ על משה, וישם עליו את החשן, ויתן אל החשן את האורים (ויקרא ח ח), והנה אינם האבנים הנזכרות בארבעה הטורים, ועוד מדרך דקדוק הלשון, אין התומים כמו האורים, רק הם אחרים, כי אילו היו הם בעצמם, היה כתוב את האורים התומים, והנה מפורש לאורים ולתומים (עזרא ז סה):

פסוק לא

מעיל האפוד. כמשמעו:

כליל. כלו:

פסוק לב

והיה פי ראשו. כמו על פי מדותיו (תה' קלג ב):

כפי תחרא. כדברי המתרגם ארמית:

פסוק לג

רמני. צורת רמונים, ולא הזכיר הכתוב כמה הם:

ופעמני זהב. מהטעם ידועים, והנו"ן נוסף:

פסוק לה

ונשמע קולו. קול המעיל וי"א כי כאשר ישרת באלה הבגדים, ישמע השם קולו למלאות תפלתו בבואו אל הקדש:

פסוק לו

ועשית ציץ. מגזרת בציצת ראשי (יחז' ח ג):

פסוק לז

ופתיל תכלת, וכל המעיל תכלת, כמו בציצית תכלת:

פסוק לח

ונשא אהרן. יכפר, ועוד אפרשנו, וזה כתוב עליו קדש, והוא יכפר על עון הקדשים, והטעם על המחשבה שתחלתה על המצח:

וטעם **והיה על מצחו תמיד**. בבאו אל הקדש:

פסוק לט

ושבצת הכתונת שש. י"א ששם זהב ולא אמרו אמת, רק היא כתונת משבצת מעצמה:

ואבנט תעשה. מתכלת וארגמן ותולעת שני ושש:

פסוק מ
תעשה כתנת. ארבע וכן אבנטים והם כדמות האבנט הנזכר לפי הדעת ואין שם ראיה:
ומגבעות. גם הם ידועות, גם הגבעות נקראו כן בעבור רומם וגבהותם:

פסוק מא
ומשחת אותם. בשמן משחת קדש:
ומלאת את ידם. אמר הגאון פירושו חיובם וכן ומלאו את יָדָו (יחז' מג כו) על המזבח, והקרוב אלי שפירושו על המעשה, הלא תראה כי בימי המלואים למד הכהן המעשה להרגיל ידו בעבודה אז תהיה שלמה במעשיה ולא חסרה ויד יחזקאל פירשתיו במקומו, וכן טעם מלאו ידכם היום (למטה לב כט) שתעשו דבר שלם לשלוח יד להרוג:

פסוק מב
מכנסי בד. חמשה:

פרק כט

פסוק א
לקח פר אחד. הנה זה בא כמו השלם:
תמימים. שב אל השלשה לפר ולאילים שלא יהיה בהם מום:

פסוק ב
ולחם, מצות בלולות בשמן. שני עשרונים החלה, וי"א כי לחם מצות עגול, והחלה מרובעת:
ורקיקי. פי' כמשמעו כי החלה עבה:
סלת. התי"ו לשון נקבה, כי כן כתוב ואפית אותה (ויקרא כד) וי"א שסלת מגזרת מסילה מדרך רחוקה:

פסוק ד
ורחצת אתם. טעמו וכבר רחצת אותם במים וכבר הראיתיך רבים כזה, ואחר והלבשת את אהרן:

פסוק ח
אל פתח אהל מועד. כאשר הקרבת את אביהם אחר שרחצתם במים והכתוב אחז דרך קצרה:

פסוק ט
וחבשת. מגזרת ולא חבשו (ישעי' א ו):

ומלאת יד אהרן. בשבעה ימים:

פסוק יא
ושחטת את הפר. משה שחטו והוא לקח, **מדמו** ולא כל דמו, ונתן על קרנות המזבח, ואת כל הדם הנשאר ישפך אל יסודו והקטיר האמורים:

פסוק יב
ולקח. אחד מבני אהרן:
מדם הפר, ועורו ופרשו, ושרפו מחוץ למחנה:

פסוק יד
וטעם **חטאת**. כפור חטאת אהרן ובניו:

פסוק טו
וסמכו. אין הפרש בין וסמכו אהרן ובניו, ובין, וסמך אהרן ובניו (למעלה פ' י ולמטה פ' יט):

פסוק יז
ורחצת קרבו וכרעיו. יצוה, וכן משפט כל כהן גדול:

פסוק יח
וכל האיל יעשהו מוקטר על המזבח כלו עולה, וי"א כי העולה לכפר על העולה על הרוח במעשה:

פסוק כ
תנוך. ידוע גם כן בהן:

פסוק כא
והנה הזה מדם האיל אשר על המזבח שהוא קדוש, עם שמן משחת הקודש על אהרן ועל בגדיו והנה הם קדושים, והטעם כטעם ותגע לרגליו למעלה ד' כה) כי גם האיל כפור, וכן אמר הכתוב כי הדם הוא בנפש יכפר (ויקרא יז יא) ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר (שם):

פסוק כב
יתרת הכבד. שהיא יתירה עמו:
איל מלאים הוא. י"מ כי נקרא כן בעבור בהן היד והנכון שזה תחלת ימי המלואים, והטעם מלוי היד וי"א כי נקרא כן בעבור על כפי אהרן ועל כפי בניו:

פסוק כד
ושמת הכל על כפי אהרן ועל כפי בניו. והנה על כפי אהרן כפות ידיו שתיהן וכן בניו:
והנפת אתם. כמו ויבן שלמה את הבית (מ"א, ו יד) והטעם שתצוה שיניפו האימורים, משה יניפנו:

פסוק כו
למנה. חלק, כמו מנה אחת (ש"א, א ה):

פסוק כז
וקדשת את חזה התנופה. והטעם כל תרומה שיביאו בני ישראל והיא נקראת זבח שלמים, וטעם שלמים שאיננה על חטאת, רק להתמיד שלום המרים, או פירושה שהיא שלמה, כי החטאת חסרון בנשמה:

פסוק כט
ולמלא בם את ידם. במות הכהן הגדול:

פסוק ל
שבעת ימים ילבשם הכהן. ולא יפשוט אותם לילה ויום:

פסוק לא
ובשלת את בשרו. שיצוה למי שיבשל אותו:

פסוק לב
ואכל אהרן ובניו את בשר האיל. עם השוק, וזה הכלל כלו חוץ מן החזה והאימורים:

פסוק לג
ואכלו אתם. כל אשר כופר באימורים:
וטעם לא יאכל. שלא יאכלנו לוי או ישראל:

פסוק לה
ה"א אתכה. נוסף, כה"א לשאת אותו בהמה (למטה ל, ד) וטעם זה הפסוק לבאר שבעת ימים:

פסוק לו
ופר חטאת תעשה. בכל יום מהשבעה על המזבח כפר החטאת הנזכר:
וחטאת על המזבח. פירושו תקריב חטאת בעדו ותכפר עליו, והנה שב המזבח ככהן וימשחנו בשמן המשחה והטעם לכפר על אדמת המזבח, כי מי יודע מה עבודה היתה לפנים על אדמת המזבח, והמפרשים אמרו כי וחטאת כמו וטהרת וכן בכפרך:

פסוק לז
וטעם **שבעת ימים תכפר**. כאשר תכפר שבעת ימים על המזבח וכבר משחת אותו, אז יהיה המזבח קדש קדשים, והטעם קדוש כאחד הקדשים, כי הפרש יש בתוספת הה"א, על כן תעו העכו"ם בפי' ולמשוח קדש קדשים (דניאל ט כד) ופי' באמת על המזבח כאשר הראיתיך בס' דניאל:
כל הנגע במזבח יקדש. טעמו שלא יגע בו זר, כי אם הכהן שהוא קדוש ורבים פירשוהו כל דבר שיגע בו הוא קדוש לשם:

פסוק לח
וזה אשר תעשה, וזה הקרבן:
שנים ליום. בכל יום ויום, וכן פר חטאת ליום, ופי' ליום בבקר ובערב:

פסוק לט
בין הערבים, מפורש:

פסוק מ
רבע או רביעית אחד הוא:
ונסך. י"א כי טעם נסך להיותו מזוג במים ודבר הקבלה אמת:

פסוק מא
תעשה לה. לעולת הערב:

פסוק מב
אהל מועד. הנה פירושו אשר אועד לכם:
לדבר אליך שם. רמז למשה לבדו:

פסוק מג
ונעדתי שמה. הנה רמז למקום התפלה:
ונקדש בכבודי. האהל יהיה נקדש בכבודי שיהיה בתוכו, על כן אקדש האהל והמזבח, ואהרן ובניו הכהנים, והטעם כי כבודי יקדשם:

פסוק מה
ושכנתי בתוך בני ישראל. זה רמז להיות השבטים על ארבע רוחות, ומחנה הלוים באמצע, ומחנה השכינה שהוא המקדש בתוך מחנה הלוים:

פסוק מו
וטעם **לשכני בתוכם**. כאשר פירשתי לך בפסוק תעבדון את האלהים (שם) כי הוצאתים לעשות לי מקדש ואשכון בתוכם:

וטעם **והייתי להם לאלהים** (פ' מה) באמונת הלב, והם חייבים לעבוד אותי:

פרק ל

פסוק א
מקטר קטרת. שם הפועל עם השם כי משקלי שמות הפעלים משתנים ואף כי הסמוכים:

פסוק ב
ואמתים קומתו. להיותו גבוה כחצי אמה על השלחן אשר בצפון, כי המזבח הזה הוא בין השולחן ובין המנורה:

פסוק ג
את גגו ואת קירתיו. וכתב גגו ולא רחבו:

פסוק ד
על שני צדיו. תוספת לבאר, ג"כ ה"א לשאת אותו בהמה:

פסוק ז
בבקר בבקר. בכל יום בבקר:
וטעם **בהיטיבו את הנרות**. לתקן הפתילים עד שיהיה אור הנר טוב:

פסוק ט
קטרת זרה. מהקטרת הנזכרת בפרשה השנית:

פסוק י
וכפר אהרן. העומד תחתיו מבניו:
אחת. פעם אחת בשנה בעשור לחדש השביעי:
וטעם **חטאת הכפורים**. חטאת הפר והשעיר, כי כן כתוב על כן מלת הכפורים:
וטעם **קדש קדשים הוא**. **לד'** כי מזבח העולה הוא קדש קדשים ומזבח הקטרת קדושתו לשם בעבור שהוא נכבד, ואין אחר הארון נכבד ממנו:

פסוק יב
הזכיר בפרשה הזאת כסף הכפורים על כל ישראל, והזכיר אחריו הכיור וכנו, וטעם להזכיר כסף הכפורים, כי היא תרומת חיוב, וכל תרומת המשכן היא נדבה חוץ מזאת:
וטעם להזכיר כיור נחשת אחר כן, כי לא נעשה מנחשת נדבת ישראל, רק מנחשת הנשים החכמות הן העושות מלאכת הקדש, ואח"כ הזכיר הבשמים והסמים שהביאו הנשיאים לבדם, ואחר כן הזכיר בצלאל ואהליאב שהם ראשי החושבים לעשות כל המלאכה, וטעם את שבתותי תשמורו, שלא יאמר אדם בעבור שהיא מלאכת הקדש לעשותה גם

בשבת, ואחר כן סיפר מה שאירע טרם רדת משה, ותפלתו ורדתו, ושריפת העגל, והריגת עובדיו, ושובו אל השם להתפלל בעדם, ובקשתו להכניס השכינה ביניהם, ורדתו מההר לפסול האבנים, ושובו אל ההר, ועבר השם עליו, וטעם להזהיר על ע"ז ולהזכיר המועדים פעם שנית בעבור שאמר, כי לא אעלה בקרבך (למטה לג ג), והמשל בבעל נעורים קצף על אשת בריתו בעבור שעברה חוק, והפרה התנאי שהיה ביניהם, ועתה בשובו אמר לה השמר לך אל תפרי עוד התנאי כאשר עשית, ואני אחדש עמך ברית שנית, ע"כ כל פרשת שמר לך (למטה לד יא) עד לא תבשל גדי (שם שם כו) כמו הפרשה באלה המשפטים והזכיר אחר כן פרשת כי קרן עור פניו (למטה לד כט) שהוא פירוש אשר לא נבראו בכל הארץ (שם שם י):

כי תשא. כנוי על המספר ומנהג אנשי הספירות לכתוב השמות טור אחר טור וישא בראש כלל המספר, ובעבור היות שר המשקים שר על אחרים שמוהו נשוא בראש, ותחתיו כל המשקים, וכן שר האופים, והכתוב אמר כפר נפשו וזה פי' לכפר על נפשותיכם (פ' טז):

וטעם **נגף**. במלחמה, כי המת במלחמה לא בא יומו, וי"א כי כל דבר שיספר יחסר וטעם נגף דבר והעדות מספר יואב ודעתי אחרת:

פסוק יג

זה יתנו. זה השעור, וכן וזה אשר תעשה אותה (ברא' ו', טו):

פסוק טז

ונתת אתו על עבדת אהל מועד. כי הנה מפורש הוא בפ' אלה פקודי, כי כל האדנים גם הווין היו מכסף הכפורים, ויאמר הגאון א"כ מה פי' זהב וכסף עם כל איש אשר ידבנו לבו, והשיב כי עשו ממנו חצצרות ומזמרות ואגרטלין כאשר מצאנו אלה הכלים בס' עזרא, ואם אינם מפורשים חוץ מהחצצרות, ולפי דעתי בעבור היות החמשה עשר דברים תרומת נדבה לא הפריש הכתוב את הכסף כאשר הראיתיך בפ' אשר יֻלַד לו (ברא' לה כו):

וטעם **לזכרון**. על האדנים, וקדמונינו ז"ל העתיקו, כי מצוה על כל איש ישראל לתת מחצית השקל בכל שנה קודם ניסן לכפר כל איש על נפשו, ואם לא יתנו יהיה בהם נגף, ואחר שיתנו אינם חוששים אם ספרם מלכם שיתנו שנית והנה מצאנו עד נאמן על דברי הקבלה "מדוע לא דרשת על הלוים להביא מיהודה ומירושלים את משאת משה עבד ד' (דה"ב כד ו) על ישראל במדבר, וצורך הכסף לתמידין ולמוספין ויאמר הגאון בעבור שבא אחרי כסף הכפורים הכיור, כי יוקח ממנו לצורך הברֵכה והתעלה, ובעבור

שהזכיר בצלאל והחכמים להורות כי החכמים והמלמדים את הכהנים הלכות שחיטה וקמיצה, גם הם יקחו הוצאתם מכסף הכפורים, ובעבור שאמר מחלליה מות יומת ע"פ בית דין, גם ב"ד יקחו הוצאתם מכסף הכפורים:

פסוק יח

כיור נחשת. צורתו ידועה:

כנו. מגזרת, על כנך (בראי מ יג) והיא מקום לכיור וגדול ממנו ופי' כַּן כמו מכונה, כי כן בבנין הבית ולא הזכיר ארכו ורחבו רק יעשה כדי המראות כאשר אפרש, והושם בין האהל ובין המזבח שישמר שלא יכנס באהל עד שירחץ:

פסוק יט

ורחצו אהרן ובניו. ולא אחרים, ובאלה פקודי, משה עמהם, כי הוא כהן הכהנים הגדולים, והוא כיהן קודם אהרן וקדמונינו ז"ל אמרו כי שני צנורים היו בכיור וזה טעם ממנו:

פסוק כ

בבאם אל אהל מועד ירחצו מים. ויחסר בי"ת כבי"ת הנמצא בית ד' (מ"ב יב יא) או בעת הקריבם האשה על גבי המזבח:

פסוק כא

וטעם **ורחצו ידיהם**. על בניהם העומדים תחתם:

פסוק כג

ואתה קח לך. י"א כי הבשמים והסמים משה הוציאם והכתוב אמר כי הנשיאים הביאום, וטעם ואתה קח לך שלא יפקידם ביד אחר או שיבקשם ויקחם מכל הנמצא אתו:

בשמים ראש. שיהיה כל בושם ראש לבשמים או טעמו כמו, עם כל ראשי בשמים (ש"ה ד יד):

אמר הגאון מוס"ק ועדותו צרור המור (שם א יג) רק מה יעשה בפסוק אריתי מורי (שם ה א) והנה הוא מלוקט ואין המוס"ק כן, גם וידי נטפו מור (שם שם ה), ור' יהודה בן בלעם הספרדי אמר, כי מר יתפרש לשני פירושים, ולפי דעתי שהוא כמשמעו בלשון קדר, וכן בלשון רומי, ונבחר כי הוא יעמיד הכלי ובגד לא ירקב:

וטעם דרור, כמו וקראתם דרור בארץ (ויקרא כה י) לארץ שלא יעבד:

וקנמן בשם. אמר הגאון כי הוא עץ רטוב:

וקנה בשם. ידוע שהוא קנה:

פסוק כד

וקדה. ידועה בפי' הגאון בלא ראיה:

הין. מדה מצרית:

פסוק כה

רוקח. שם הפועל:

מרקחת. שם:

וטעם מעשה רוקח. לבשלם במים עד שיחסרו וישאר השמן):

פסוק כו

ומשחת בו. כמו ממנו, וכן הנותר בבשר ובלחם (ויקרא ח לב):

את אהל מועד. הוא המשכן, ואת כל אשר בו כי כן כתוב:

פסוק לא

שמן משחת קדש. שיעשו תמיד כמוה לקדש המכהנים:

פסוק לב

לא ייסך. הטעם כמו וסוך לא סכתי (דניאל י ג) כי משיחת הכהן יציקה על ראשו והזייה, ותֵראה זאת המלה כאילו היא מבנין שלא נקרא שם פועלו, והיה היו"ד ראוי להיותו מאוסף בשורק, ועל דרך רבים ויישם בארון (ברא' נ) כמוהו או יהיו שני שרשים:

ובמתכנתו. במשקלו:

קדש הוא. לשם קדש יהיה לכם:

פסוק לג

איש אשר ירקח כמהו. יש עליו כרת, גם כן הנותן ממנו על זר מישראל והטעם שמלכי ישראל ימשחו בשמן המשחה כאשר הוא מפורש בשלמה, ולא מלכי עכו"ם, כי הנה הכתוב אמר למשוח את יהוא ואת חזאל, והגאון אמר שפי' זר מזרע אהרן חוץ ממשפחת דוד ואין בכתוב זכר:

פסוק לד

קח לך. כחבירו יתכן להיותו על שני פירושים, האחד להיותו סמים שם כלל ואח"כ פרט נטף ושחלת וחלבנה:

סמים. פעם אחרת כאלו אמר אלה הסמים ולבונה זכה עמהם:

בד בבד יהיה. כל אחד לבדו זה כמו זה והנה הם ארבעה והפירוש השני כדברי קבלה והם ששה ועל הפי' השני עדים נאמנים והוא האמת:

פסוק לה
וטעם **ממולח**. לתת בהם מלח טהור שלא יהיה ממקום מגואל:

פסוק לו
ונתת ממנה לפני העדות. רמז למזבח הקטרת:

פסוק לח
להריח בה. ויאמר הגאון כי להריח בה במקום ידוע, הוא אסור, והכהן היה מזהיר, וזה מדבר הקבלה נכון, רק הכתוב לא אסר להריח בה רק אסר לעשות אחרת כמותה להריח בה:

פרק לא

פסוק ב
ויאמר הגאון כי נבחרו אלה שניהם בעבור ששבטם נמשל לאריה וזה דרך דרש הדרש כי מה טעם לשאלה הזאת למה נבחרו אלה, בעבור שלא היה בדורם כמוהם:
בצלאל. הוא קרוי בשם והיא מעלה גדולה, וכן ונקראה בשם (אסתר ב יד)
ודבר בצלאל שלא היה בן עשר שנים פירשתיו בפ' והנה אהרן וחור (למעלה כד יד):

פסוק ג
וטעם **בחכמה ובתבונה ובדעת**. שהיה חכם גדול וידע כל סוד סתום כי אין ראוי לעשות מלאכת קדש הקדשים רק מי שהוא מלא חכמה, כי בדעתו סוד המשכן, ידע סוד עביו, גם זה יורה שלא היה נער, כי מתי למד כל חכמה ואין טענה משלמה כי אין מפורש בכתוב בן כמה שנים מלך והוא לא בקש חכמה רק חכמת המשפט להיות לו לב חכם לשפוט, ובפי' משלי פירשתי ההפרש בין חכמה ודעת ותבונה:
וטעם **ובכל מלאכה**. בעבור שימצא חכם גדול בכל חכמה, ולא ידע לתקן מלאכה אחת, ובצלאל היה חכם גם בכל מלאכה, על כן תוספת וי"ו ובכל:

פסוק ד
וטעם **לחשב מחשבת**. להוציא דברים חדשים מדעתו בכח מחשבתו, בזהב ובכסף ובנחשת:

פסוק ה
ובחרשת אבן. אומנות, כי חרש יקרא על האבנים והעץ: וטעם ובחרשת עץ. על כל דבר העשוי מעצי שטים:
וטעם **לעשות בכל מלאכה**. על כל אורג ורוקם, כי כן כתוב:

פסוק י

ואת בגדי השרד. הם הבגדים שיכסו בהם כלי הקדש בנסוע הארון, ויתכן להיות פי' שרד כמו הנסיעה וקרוב מעט מגזרת פליט ושריד (ירמי' מד יד:

פסוק יג

וטעם **אך**. בעבור שצוה לעשות מלאכת השם אמר הכתוב אך בשבת לא תעשו, והנה זה הפסוק טעמו שישמרו כל השבתות ולא יעשו בם מלאכת הקדש, ויאמר הגאון כי טעם כי אות היא שלא יֵוָדַע הישראלי כ"א בשמירת השבת, אם היה בעיר לסגור חנות הסחורה, ואם בדרך שלא ילך, וטעמו היא שתדעו שאתם מקודשים לי, וזה רמז שחייב אדם בכל שבת ללמוד דברי התורה וכן מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת (מ"ב ד כג) כי בשבת היו הולכים אנשים ונשים לנביאים ולחכמים לשמוע דברי תורה והעד הנאמן שנת השמיטה שהיא כמו השבת, ואמר הכתוב שתקרא התורה נגד כל ישראל בשנת השמיטה בחג הסוכות שהוא בראש השנה, ואמר למען ישמעו ולמען ילמדו (דבר' לא יב):

פסוק יד

וטעם **ושמרתם את השבת**. שיהיה יום קדש שלא תעשה בו מלאכה שאדם צריך לה, כי הפסוק הראשון למלאכת השם, ויאמר הגאון כי טעם ושמרתם להוסיף מחול על הקדש כי לא ישמר הדבר כ"א בגדול ממנו:

כל אחד ממחלליה מות יומת וזה בפרהסיא כי כל העושה בה מלאכה בסתר ונכרתה, ויאמר הגאון כי פירושו אם לא ימיתוהו בי"ד יכרת בידי שמים:

פסוק טו

שבת שבתון. מפורש וטעם זה הפסוק לפרש מה הוא חלול השבת, והנה באר שהוא כל העושה מלאכה ביום השבת, בין שתהיה לשם או לאדם, ואבות המלאכות ידענום מדברי הקבלה, ומלת שבת קשה בדקדוק, ולפי דעתי שהתי"ו לשון נקבה, ותי"ו השרש חסר, שהיה ראוי לה יותר על משקל דלקת ובהתחבר תי"ו עם תי"ו יחסרו האחת ופתחו הבי"ת להורות על לשון נקבה כמלת אחת, גם משַׁרַת את המלך (מ"א א טו) על כן שבת לשון נקבה, אעפ"י שמצאנו עולת שבת בשבתו (במד' כח י) כל שומר שבת מחללו (ישעי' נו ב):

פסוק טז
וטעם **לעשות את השבת**. והשביתה איננה מעשה, שיעשה קודם השבת כל מה שהוא צריך כדי שישבות, כמו המאכל, ולא יכנס ביום ששי לדרך, אם ידע שהדרך בספק היא להגיע קודם השבת וזה טעם ושמרו שלא ישכחו רק ישמרו כדי שינוחו יום שבת:

פסוק יז
וטעם **ביני ובין בני ישראל אות היא**. פי' הפסוק שהוא למעלה, מה האות? הוא כי ששת ימים, והנה העושה מלאכה בשבת מכחש מעשה בראשית, ויש מפרש אות היא לעולם. שהיא אות כי העולם נברא וכבר חפשתי בכל המקרא ולא מצאתי עולם כי אם כמשמעו, כמו לעולם ועד (למעלה טו יח) ועולם קדמונינו לשון בפני עצמה:
וינפש. כמו שייגע וישיב נפשו, ואמת כי השם לא ייעף ולא יגע, רק דברה תורה כלשון בני אדם להבין פתאים:

פסוק יח
וטעם **ככלותו לדבר אתו**. דבר המשכן והשבת:
לחות אבן, מפורש:
כתובים באצבע אלהים. זה פלא גדול עומד וטעם באצבע בעבור שמנהג הכותב לכתוב באצבעו אמרה ג"כ התורה על דרך משל:

פרק לב

פסוק א
כי בשש משה. על דעת המדקדקים כי משקלו פעלל ולא כפי דעתי, ובס' היסוד מפורש, וזה יורה כי לא הגיד משה מתי ישוב:
ויקהל העם. כל קהלה ואחריה "על" דמות מריבה:
קום עשה לנו אלהים. י"א כי זה אהרן איננו אחי משה, וזה אין אמת, כי לא מצאנו אחר ששמו כן ג"כ יוכל הטוען לטעון על דבר מלאכי זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב) אולי משה אחר היה, ועוד כי אין המנהג להתחבר הצבור, כי אם אל הראש, והכתוב אמר, והנה אהרן וחור (למעלה כד יד) ועוד אלו היה זה אהרן צורף למה התפלל משה בעדו, רק היה מחל ממנו:

פסוק ב
וי"א כי טעם פרקו את נזמי הזהב אשר באזני נשיכם. שדחה אותם, כי חשב שהנשים לא יתנו להם נזמיהן גם זה הבל כי לעולם הנשים ברשות האנשים הנה, ומהקדמונים על דרך

סברא שאמרו כי ראה אהרן שנהרג חור על כן פחד ועשה את העגל והעד שלא מצאנו חור נזכר אחרי כן, ג"כ רחוק להיות חור צדיק מאהרן, ואחר שעשה אהרן ע"ז, איך כיהן לשם, ודבר קח לך עגל בן בקר לחטאת (ויקרא ט ב) דרש הוא גם עדות חור בטלה, ואם לא יראו לנו נחשון בתורה, אחר שהקריב קרבנו, א"כ נאמר כי נהרג, ואחרים אמרו כי רימו את אהרן, והם צורת עגל יצוקה, והשליך אהרן את הזהב, והנה יצא צורת עגל והוא לא ידע ועדותם ואשליכהו באש (פ' כד) גם זה הבל כי אהרן איננו צורף ויאמר הגאון כי דעת אהרן היתה לגלות סוד עובדי ע"ז, כטעם יהוא שעשה בעקבה ועדותו כי פרוע הוא, ופירושו על דעתו גלוי, כמו ראשיכם אל תפרעו (ויקרא י, ו) לא על דעתי שניהם ואמר כי התאנף השם באהרן בעבור שהמתין עד בוא משה, ולא הרגם מיד, והמתנה זו היתה סבה לשבור הלוחות:

פי' פרקו. כמו קרעו והפרישו, מגזרת מפרק הרים (מ"א יט יא) והוא מהבנין הכבד ע"מ ברכו:

פסוק ג

אשר באזניהם, באזני הנשים והבנים והבנות הנזכרים:

פסוק ד

ויצר. צוה לעשות צורה:

בחרט. כמו דמות, וכן בחרט אנוש (ישעי' ח א) ובמקומו פרשתיו:

מסכה. כמו נסך חרש (שם מ יט) כטעם התוך:

וטעם אשר העלוך. מקום משה שהעלה אותנו:

פסוק ה

וירא אהרן. ששלמה מלאכת העגל מהרה, וכבר הודעתיך כי זה השם הנכבד והנורא הוא שם העצם ואין במקרא שם כי אם תאר רק זה לבדו כשדי ואלהים ואדון:

ופירוש חג לד' מחר. שהיה בדעת אהרן שזבח יהיה לשם בהם מחר כטעם כי זבח לד' בבצרה (ישעי' לד ו) גם זה איננו אמת, כי מה צורך יש לנו לקרוא לזבוח מחר והנה ממחרת עשו החג כאשר צום אהרן, וכבר פירשתי כי החג זביחת העולות ופירושו ויעלו עולות, ואמר הגאון כי טעם צורת העגל בעבור שיש בהודו אנשים שיחשבו שהצורה תקבל כח עליון, וכן חשבו על משה ואני אגלה לך סוד העגל ברמיזות, כבר ביארתי לך ואתה תהיה לו לאלהים (למעלה ד טז) ולא ביקשו רק מי שילך לפניהם לתור להם מנוחה, וחשבו כי משה מת, על כן לא ירד, ואהרן בנה המזבח לשם, והעלו עולות לשם, רק נעשה שלא כהוגן והטעם בלא קדושה, והיה בישראל שחשב שהוא ע"ז, וזה טעם

אלה אלהיך ישראל, כי כן דרך הכתוב כן הלא תראה כי עכן בן זרח חטא לבדו, והכתיב אמר חטא ישראל והמבין סוד מלאכת השמים ידע למה צורת עגל:

פסוק ו
לאכל ושתו. יום חנוכת העגל

פסוק ז
שחת עמך. דרכו:

פסוק ט
וטעם **עם קשה עורף**. שלא ישמע מה שיצווה, משל לאדם הולך ואם אדם יקראנו לא ישיב ערפו:

פסוק י
וטעם **הניחה לי**. אם תניח ותעזוב שלא תתפלל בעדם:

פסוק יא
ויחל משה. לפי דעתי כמו ופניה לא היו לה עוד (ש"א א יח) ע"כ יטעה האומר אחלך, כי אם אחלה פניך:

פסוק יב
וטעם **ברעה הוציאם**. שיצאו במערכת השמדם על כן הרגם וזה חלול השם:
והנחם. כמו במבול:

פסוק יג
וטעם **זכור**. שיעשה בזכות אבותם בעבור השבועה אשר אמרת שהיא נתונה לכם בדבור, אתן אותה לזרעך במעשה:

פסוק טו
ויפן. יש אומרים שישוב לאחור וזה רחוק בעיני, והעד ויפן פרעה (למעלה ז כג) רק טעמו כאדם שהוא מתעסק בדבר ויעזבנו, ויש מהקדמונים שאמר כי בנס היו עומדים המם והסמך בלוחות, ואין זאת דרך סברא, ולפי דעתי שאין צורך לנס, כי אבני הלוחות אינם כאבני המלואים רק הם עבים, כי הכתוב אמר כי הם כתובים משני עבריהם ולא מעבר אחד, ולא יתכן דבר אחד בעבור שהיו האותיות נראות בעבר האחר הפוכות: וטעם מזה ומזה. בסוף הפרשה:

פסוק טז
ויאמר הגאון כי הלוחות בראם השם ולא מיש וקדמונינו אמרו שנבראו בערב שבת ולא ידעתי מי הביאנו בצרה הזאת כי הכתוב אמר מעשה אלהים, ואין מלת מעשה כפי'

הגאון, וטעם במעשה להודיע שלא היו פסולים מאבן כמו הלוחות השניות והמכתב הוא הפלא: ומלת חרות. כמו מפותח ואין לו אח במקרא, ויש מחליף התי"ו בשי"ן ואמר כי כן ברותים (שה"ש א יז), ולפי דעתי לא יתחלפו רק אותיות הנוח וסמ"ך בשי"ן, ויש מהפכים אותו מן חתור נא בקיר (יחז' ח ח) ודרך הדרש ידוע:

פסוק יז

וישמע יהושע. כאשר בארתי שהיה בתחתית ההר ולא ידע מעשה העגל:

ברעה. כמו למה תריעי רע (מיכה ד ט) מגזרת תרועה, וההה"א תחת וי"ו כמו בתוך אהלה (ברא' ט כא):

פסוק יח

ויאמר אין קול. אלה דברי משה, והעד ויהי כאשר קרב אל המחנה (פ' יט), ואמר הגאון כי הם דברי יהושע:

קול ענות. כמו נגינות, וכן כרם חמר ענו לה (ישעי' כז ב):

פסוק יט

וירא את העגל, ומחולות. סביבו ויש אומר כי נסתלק המכתב מהלוחות על כן שברם וי"א שהשם צוה לשברם והקרוב אלי מה שהוא כתוב, כי קנא לד' ובחרון אפו שברם, וכבר אמרתי לך בתחלת הפרשה משל בעל נעורים, ולוחות הברית הם השטר, וקרע שטר העדות:

פסוק כ

וישרף באש. יש דבר שיושם עם הזהב וישרף ולא יהיה זהב לעולם:

ויטחן. הטעם שכתת אותו היטיב כמו הנטחן:

ויזר על פני המים. הוא הנחל היורד מן ההר, כי כן כתוב: ויאמר הגאון כי טעם וישק. שהתיר לישראל לשתות מהנחל, ולפי דעתי שהטעם השליך עפרו אל הנחל להשקותו את בני ישראל, כי יתכן שיחדשו המים אות בעובדי העגל, כאשר המים המרים מזיקים לנטמאה ולא יזיקו לטהורה:

פסוק כב

כי ברע הוא. יש אומר כי הבי"ת נוסף כבי"ת והוא באחד (איוב כג לג), או תחסר מלה אחר "הוא", כמו דבק, או נולד או גדל:

ויספר אהרן למשה בדרך קצרה:

פסוק כה

כי פרע הוא. מגזרת באין חזון יפרע עם (משלי כט יח) כמו שבוש:

לשמצה. להיות שמץ בין האויבים מגזרת מה שמץ דבר נשמע בו (איוב כו יד):

פסוק כו

ויעמד משה בשער המחנה. זה יורה כי היו מערכות לקראת מערכות:

מי לד' אלי. מי שהוא לד' יבא אלי או יאסף אלי:

פסוק כז

וטעם **אלהי ישראל**. בעבור שאמרו אלה אלהיך:

והרגו איש את אחיו. שיש בו סימן שהוא מעובדי ע"ז או שנדע לכם, ודע כי הכתוב אומר כל בני לוי, ע"כ אין פי' האומר לאביו ולאמו על מעשה העגל:

פסוק כט

וטעם **ויאמר משה מלאו**. וכבר אמר משה, ורבים הראיתיך כמוהו:

כי איש בבנו. הטעם אפילו יהיה העובד בן או אח:

וטעם **ולתת עליכם היום ברכה**. הוא בעת ההיא הבדיל ד' את שבט הלוי (דבר' י ח), והברכה מעלה יתירה, וטעה הגאון שאמר כי גם הלוים נתנו כופר נפשם במעשה המשכן, ועוד אפרשנו בפ' במדבר סיני:

פסוק ל

ודע כי השכינה היתה בהר ולא הסתלקה, והעד שאמר ואפן וארד מן ההר וההר בוער באש (דבר' ט טו) על כן אמר אעלה אל ד':

פסוק לא

וישב משה. כי משם ירד:

ומלת אנא. לשון פיוס:

וטעם **חטא העם הזה**. מודה חטאת ישראל:

פסוק לב

וטעם **מספרך**. על דעת רבים כדרך משל שהמלך יושב והספרים נקראים ונכתבים ולפי דעתי שהספר הוא הכתוב באצבע אלהים, ושם מחנה אלהים והמשכיל יבין:

וטעם **מחני**. כמו הרגני נא הרוג (במד' יא טו), והתשובה כי לא אמחה רק אשר חטא לי, והגאון אמר כי פירושו שאמית אשר חטא לבדו ולא כל העם:

פסוק לד

והנה מלאכי ילך. ולא אמר המלאך הנודע שהוא השם בקרבו:

וטעם **וביום פקדי**. שיש יום להזכיר בו העונות והוא סוד והנה אמר השם למשה לך נחה את העם ומלאכי ילך לפניך, והטעם כי נשאתי את חטאתם בעבור תפלתך ועתה נחם אל הארץ, רק אם הארכתי להם אפקד עונם בסוף:

פסוק לה

וזה ויגף ד'. שהיה בהם דֶּבֶר רק לפי דעתי שזאת המגפה היתה בעם אחר שנסעו מהר סיני, ובפ' אלה פקודי כדמות ראיה על יושר הדברים:

פרק לג

פסוק א

לך עלה מזה. שב לבאר טעם לך נחה את העם (לעיל לב לד) וכן אמר ושלחתי לפניך מלאך ולא הזכיר גוי אחר דרך קצרה:

פסוק ג

אל ארץ זבת חלב ודבש. שב אל הארץ, וטעם זבת מגזרת, זב מבשרו (ויקרא טו ב) דבר שיצא בלי יגיעה, והטעם כמו יטפו ההרים עסיס (יואל ד יח), ומפרשים רבים אמרו כי טעם דבש, התמרים:

והנה אמר לא אעלה בקרבך. וכל טעם הפרשה, אתה התפללת אלי בעד ישראל להביאם אל הארץ, הנה מלאכי ילך שמה להביאם, ואם תרצה לך נחה אותם, כי אני לא אעלה בקרבך עתה, פן אכלך, כי מחמלתי עליך לא אעלה בקרבך, בעבור שאם עשית פעם שנית מה שעשית אשמידך ודקדוק אכלך, שבא פתח קטן תחת גדול כמו ויאמר ד' (פ' ה) והיה הלמ"ד ראוי להדגש ובא קל להקל על הלשון:

פסוק ד

וישמע העם. פי' אחר ששמע העם שאמר השם למשה אתם עם קשה עורף ורבים כמהו, וכן ויצו שחקים ממעל (תה' עח כג) כאשר פי' בס' תהלות:

ויתאבלו. הטעם שפשטו בגדי התפארת ולבשו בגדי אבל כל ימיהם על מעשה העגל, וזה טעם מהר חורב:

פסוק ה

ויאמר הגאון כי טעם **הורד עדיך**. שיעשו זה תמיד ולפי דעתי אין צורך, והגאון אמר כי פי' **ואדעה מה אעשה לך**. אודיעך, ולא אבה הדקדוק להיותו כן, רק הוא כמשמעו, כאדם שיאמר לעבדו שחטא לו, אחר שאראה שנחמת על חטאך אז אדע מה אעשה לך, והנה אפרש לך ידעתיך בשם:

פסוק ז
ומשה יקח את האהל. יתכן שלקחו ברדתו מן ההר והוציאו מן המחנה בעבור מעשה העגל ואח"כ סיפר הכתוב:

פסוק ט
והיה כצאת משה אל האהל. אחר שירד עם הלוחות השניות וי"א כי כן עשה אחר שהסיעם מים סוף ונכתבה הפרשה במקום הזה, בעבור והנחותי לך כאשר אפרש:

פסוק יא
ופי' פנים אל פנים. בפ' הראני נא את כבודך (פ' יח):

פסוק יב
ומלת ראה אתה אומר אלי. כדברי בן אדם:
את אשר תשלח עמי. מי המלאך, כי איננו מיכאל שאמר עליו כי שמי בקרבו:
ואתה אמרת. כאשר היה בהר אמר לו כן, ואם איננו מפורש:
והנה אמר ואתה אמרת ידעתיך, ואני אפייסך שאדעך, ואתה אמרת כי מצאת חן בעיני ופיוס למען אמצא חן בעיניך, ועתה שים לבך לדעתי, ודע כי צבאות מעלה ומטה באמונת מחשבת השם, וכנגד המחשבות הצורות החקוקות גם כנגד הצורות הכללים, והיודע מתאחד עם הידוע, על כן אמרו בדעת עליון שהוא יודע וידוע ודעת הנבראים איננה כן, כי אין היודע הוא הידוע בעבור העצם, והנה טעם ידעתיך בשם. שמעלת משה דבקה עם הכל, ע"כ חדש ד' על ידו בעולם אותות ומופתים:

פסוק יג
וטעם **הודיעני נא את דרכיך**. כי יוצר בראשית אין כח בנברא לדעתו כי אם בדרכיו, ומי שידע דרכיו ידענו כי אז יהיה כמו צורה וע"כ אמר הודיעני, ואח"כ ואדעך:
וטעם **וראה כי עמך הגוי הזה**. זהו תפלתו בעדם:

פסוק יד
וטעם **פני ילכו**. כבודי ילך עמך:
והנחותי לך. ולא להם:
פני ילכו. י"א יסור קצפי, כמו ופניה לא היו לה עוד (ש"א א יח) ואחרים אמרו שר הפנים, ועדותם ומלאך פניו, (ישעי' סג ט) ולפי דעתי שפי' אני בעצמי, כמו ופניך הולכים בקרב (ש"ב יז יא) ויאמר הגאון כי טעם הפרשה שאמר לו, לא אעלה בקרבך במקום הזה, רק אחר שתסעו מהנה ותחנו אז אעלה בקרבך, ע"כ אמר משה אל תעלנו מזה, כי בקש

לסלוח עון ישראל במקום שעשוהו שם והנכון מה שפירשתי לך, כי אין מקום נבחר במדבר כהר סיני שהיו נגדו:

פסוק טו

והשיב משה **אם אין פניך הולכים**. עם ישראל:
אל תעלנו. בלשון רבים, והפסוק הבא אחריו לעד אני ועמך:

פסוק טז

ואמר כי טעם **ונפלינו**. בעבור כי כל עם ועם יש לו שר, כשר מלכות פרס ע"כ ביקש משה שלא יהיה לישראל שר, והנה שכח, כי אם מיכאל שרכם (דניאל י כא), אני שר צבא ד' (יהושע ה יד), רק טעם ונפלינו בשכינה שהיא על הכרובים וישראל נוסעים וחונים עפ"י השם, ולא עשה כן לכל גוי:

פסוק יז

והשם השיב **גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה**. על כן אמר משה ילך נא ד' בקרבנו (למטה לד ט) וטעם כל הפרשה, כי השם אמר למשה קודם מעשה העגל, ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (למעלה, כה ח) וכאשר עשו העגל אמר לא אעלה בקרבך (פ' ג) והנה לא יעשה המקדש וכאשר התחנן משה אל השם אמר לו שהשכינה תהיה על האהל שהוא אהל משה, ופייס שנית על ישראל, אז אמר לו שהוא ישכון בקרב ישראל, ודע כי לעולם מחנה שכינה בתוך המחנות היתה בנסוע הארון ובנחה רק שלשה ימים כאשר אפרש והנה יעשה המשכן:
וטעם **כי מצאת חן**. כל אשר דברת אעשה רק בשבילך לבדך: וטעם בשם. דעת החלק מדרך הכל ויאמר הגאון כי ידעתיך (לעיל פ' יב) עשיתי לך מעלה גדולה בלא ראיה:

פסוק יח

ויאמר הראני נא את כבודך. פירוש כמו עצמך, וכן והיה בעבור כבודי (פ' כב), והעד שאמר עד עברי, ואמר ויעבור ד' על פניו (למטה לד ו), ויאמר הגאון כי כבודך הוא אור בראו השם לעתו, ופי' עד עברי, עד עבור כבודי:

פסוק יט

וטעם **אעביר כל טובי**. הם הפנים:
וקראתי בשם. נפסק גם ויקרא בשם ד' (למטה לד ה), והטעם כי השם קרא השם בשם:
וטעם **וחנותי**. אעפ"י שאומר לך כי אני חנון ורחום, לא אחון רק אשר ארצה שאחון כאשר גזרתי בחכמתי:

פסוק כא
וטעם **על הצור**. הוא הגבוה:

פסוק כב
בנקרת הצור. מקום מנוקר בצור, והוא הר סיני, וכן כתוב הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב (למעלה יז ו) וטעם בנקרת הצור בצלו:
וטעם **ושכתי כפי**. כעב שתכסה אור השמש, ולא תראינה אותה העינים, והנמשל בו כי המתאחד לא ירגיש, ובאותה העת יסור כח הנשמה מעל הגוף, וקרוב מזה הטעם וגם איש אל ירא בכל ההר גם הצאן והבקר אל ירעו (למטה לד ג) וזה היום היה למשה כיום מעמד הר סיני לישראל, גם קרן בו אור, ועל דעת הקדמונים שהיה ביום הכפורים ודעתי תדענה במשנה תורה, כי אמרו ששלש פעמים עמד בהר ארבעים יום וכשאתה חושב כי עלה בשבעה בסיון וירד שתי פעמים האחת בדבר העגל והשנית להתפלל והשלישת לפסול האבנים, ודע כי כל גוף הוא מורכב יש לו פנים ואחור, והנה השמש שאין בנבראים גוף נכבד וגדול ממנו אין לו פנים ואחור, אף כי הכוכבים אף כי יוצר בראשית, כי כל כבוד דבק בשם, והוא לבדו אין לו ראשית ואחרית, והדבק בו אין לו אחרית מפאת השם, ויש לו ראשית מפאת כבוד אחר גם אין לו אחרית כנגד הכבוד האחר ויש לו ראשית בעבור הדבקו בשם:

פסוק כג
וטעם **וראית את אחורי**. האחרון מהאור כמו אחריתו, כי ראשיתו לא יוכל לראותו, ולפי דעתי שהכתוב דבר כמנהגו כי ידענו דעת ברורה כי אין השם גוף, ואחרי שאיננו גוף לא יתכן שיִרָאה בעין, כי העין איננה רואה כי אם המקרים שהם בגוף, על כן אמרתי שמלת הראני איננה במראית העין, גם ודבר ד' אל משה איננו בפה, רק הוא הדבור האמתי, כי דבור הפה דמיון הוא וטעם כאשר ידבר איש אל רעהו (פ' יא) שלא היה ע"י שליח שהוא מלאך, וזה דבור עם יוצר בראשית ידבר לא עם מלאך והטעם להתאחד בצורות שאין עצם להם, כי הם הסלם לעלות אל הנשגב, וזה לא יתכן לחי בעבור הגוף על כן לא יראני האדם וחי (פ' כ):

פרק לד

פסוק א
פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים. במין ובמדה ויאמר הגאון כי השניים נכבדים מהראשונים בשבעה דרכים, האחד שתקן להם ארון ששם שם הלוחות, והשני כי

בשניים כתוב ולמען ייטב לך (דבר' ה טז) שהוא טוב העולם הבא, והשלישי כי יש עליהם שלש בריתות, והם הנה אנכי כורת ברית (פ' י) כרתי אתך ברית (פ' כז) ויכתוב על הלוחות את דברי הברית (פ' כח) והרביעי כי בם חלק מהשמים והארץ כגוף בן אדם כמו העידותי בכם היום (דבר' ל יט), והחמישי שהראשונים הורידם ביום חול, והששי כי בעבורם קרן עור פניו, והשביעי שקבלום ישראל, כי התאבלו על הראשונות, ואין צורך להשיב על דברי זה הגאון, כי ראיתים הם כדברי חלום, לא מעלים ולא מורידים, רק יצא עתק מפיו והאומר כן חייב שילקה, כי ידוע כי מכתב האחרונים כמכתב הראשונים מכתב אלהים הוא, והנה הם במכתב שוים מהראשונים, ועל דעתי בראם השם, והשניים פסלם משה מאבן נבראת, והנה מעשה משה נכבד ממעשה אלהים, ולפי דעתי שבראשונים נכתבו עשרת הדברים כאשר הם כתובים בפ' וישמע, ובשניים כאשר הם כתובים בפ' ואתחנן ושם אפרש:

פסוק ג

ואיש לא יעלה עמך. בעבור שעלה אהרן אל צד ההר ביום מעמד הר סיני כי כן כתוב ועלית אתה (למעלה יט כד):

וגם איש אל ירא. כטעם השמרו לכם (שם שם יב):

פסוק ד

ויעל אל הר סיני. עד הראש כי כן צווה:

פסוק ה

ויתיצב עמו. שמשה היה נצב, כי כן צווה ונצבת לי שם (פ' ב):

ויקח בידו שני לוחת אבנים. ולא אמר הלחות כי כן דברי צחות בלשון הקדש, ע"כ תמצא בפ' אחד בני ישראל חמש פעמים בפ' בהעלותך:

פסוק ו

וי"א כי ד' ד', הראשון הוא דבק עם ויקרא וכן פי' הגאון, על כן שם הפסק, ואמר, כי כן ד' צדקנו (ירמיה כג ו) כי הקורא הוא השם, וכאשר ספר שלש עשרה מדות סתר דבריו, בעבור שאמר שהמדה הראשונה שהוא אדון והשנית השם פעם אחרת להורות שהוא ראשון והוא אחרון והשלישית גם הרביעית שהוא רחום, והחמישית שהוא חנון, והששית ארך אפים, והשביעית ורב חסד, והשמינית אמת, כי ורב מושך עצמו ואחר עמו, כאלו אמר ורב אמת, והתשיעית נוצר חסד לאלפים, והעשירית נושא עון, ועשתי עשרה נושא פשע, ושתים עשרה נושא חטאה, ושלש עשרה ונקה ולא אמר כלום, כי השם הנכבד איננו אדון כאשר אמר כי טעמו כעיני עבדים (תה' קכג ב) ועוד שהביא

במספר שם העצם, והוא השם הנכבד והנורא ואיננו מדה, ועוד כי מלת ינקה הוא שם הפועל והוא דבק עם לא ינקה, ואמרו אחרים כי ארך אפים שנים לרעים ולטובים גם אלה דברי רוח, כי לא תרבה המדה כנגד הפעולים, וא"כ רחום עד אין מספר אצלינו, כי הכתוב אומר ורחמיו על כל מעשיו (תה' קמה ט) ואחרים אמרו שמלת נוצר חסד לאלפים, מדות שנים, לשורש ולבניו אחריו, ואני אומר לך בדרך קצרה, אם היא קבלה שהם שלש עשרה מדות, שהאחת השם, וכבר פי' לך שהוא סמוך אל צבאות, כי פעם הוא שם עצם, ופעם הוא שם מדה, וכן ויזכור ימי עולם משה עמו (ישעי' סג יא) והשנית והשלישית רחום והרביעית חנון, והחמישית ארך אפים, והששית ורב חסד, והשביעית ואמת, והשמינית נוצר חסד לאלפים, והתשיעית גם העשירית, גם האחת עשרה נושא עון, ופשע, וחטאה, והשתים עשרה נקה לא ינקה, והשלש עשרה פוקד עון אבות ולפי דעתי שהיא דרך סברא, כי הנה משה לא הזכיר בתפלתו רק השש ע"כ יטעו כל האומרים שחל עניו פניך מקדם, ולפי דעתי שהשם שני פעמים כקורא להודיע משה איך יקרא בעת הצורך כטעם אברהם אברהם (ברא' כב יא) יעקב יעקב (שם מו ב) גם שם פסקין, וטעם אל בעבור רחום, כי יש מרחם ואין יכולת לו, ואל מגזרת כגבר אין איל (תה' פח ה), ורחום, לולי אות הגרון היה דגוש, כי כל הנמצא הוא מהבנין הכבד, חוץ ממלת ארחמך (תה' יח ב) שפי' אבקש ממך רחמים וזאת מדת רחמים היא יוצאה, וכן חנון, ובעין חמלה, והחנינה באזן, כטעם ושמעתי כי חנון אני (למעלה כב כו) והנה הטעם שהוא רחום בנסתרות מבני אדם, וחנון לשמוע צעקת החמס:

ארך אפים. בעבור הראות הקצף בנחירים, אמר הכתוב חרה אפי בך (איוב מב ז) ועל דרך משל מי שיהיו נחיריו ארוכים לא יקצוף מהרה, וזה טעם ארך אפים, וזה הפך קצר אפים יעשה אולת (משלי יד יז):

ורב חסד. יש רב כמו גדול, על כל רב ביתו (אסתר א ח) קרית מלך רב (תה' מח ג) וכן זה, והעד שאמר משה כגודל חסדך (במד' יד יט) וכן דוד אמר וגדל חסד (תה' קמה ח), והטעם שהוא גדול מפאת החסד שיעשה בלי חיוב:

גם **ואמת**. לקיים החסד:

פסוק ז

נוצר חסד. ומי שיעשה חסד יצור חסדו ולא ישנה לדורות, רק לאוהביו כי כן כתוב, ונשיאות העון שישאנו מהחוטא, והטעם יסירנו כי אין העון עצם עד שינשא רק הוא מקרה:

ועון. כל שנעשה בזדון:

ופשע. גדול ממנו, כי הוא כיוצא מתחת הרשות:
וחטאה. שם כלל, ורובה שגגה, כמו ולא יחטיא (שופ' כ טז), ואלה המדות כנגד השנים:
ונקה לא ינקה. לאשר אינם שבים, על כן פסקו הקדמונים במלת ונקה, כי מזה למדו שמנקה לשבים ולפי דעתי שהוא דבק, והטעם אעפ"י שישא העון לא ינקה בסוף, ואם מת החוטא ולא הענישו לשלם גמולו בראשו, יהיה בנו כמוהו, יפקד עון האב על הבן, וכבר פירשתיו בפ' וישמע, גם זאת מדת רחמים שיאריך לאב עד בא הבן ואם הבן טוב לא יפקד עון האב עליו א"כ מה טעם ונקה לא ינקה, יש להשיב כי על הרוב דבר הכתוב, כמו יראת ד' תוסיף ימים, ושנות רשעים תקצרנה (משלי י כז) והפך הדבר יש צדיק אובד בצדקו (קהלת ז טו) ע"כ כתוב מלת יש, כי הוא המעט, וכן יש מפזר ונוסף עוד (משלי יא כד) ויש אשר יהיה הענן (במד' ט כ) כי המנהג שיעמד שנים:

פסוק ח

ויקד ארצה. וכבר השתחוה:

פסוק ט

ילך נא ד' בקרבנו. כטעם אני לפניך אלך (ישעי' מה ב):
כי עם קשה עורף הוא. אעפ"י שעם קשה עורף הוא:
וסלחת לעוונינו. הכניס משה עצמו עם ישראל כי הוא שלוחם אם פירושו על מעשה העגל והנכון בעיני שהוא לעתיד, ולא הזכיר פשעינו בעבור כבודו:
ונחלתנו. תשימנו נחלה לך, כמו והם עמך ונחלתך (דבר' ט כו) וי"א שהוא פועל יוצא לשני פעולים, כאלו אמר ונחלתנו את הארץ, וכמוהו אשר ינחלו לכם את הארץ (במד' לד):

פסוק י

ויאמר השם:
הנה אנכי כרת ברית. עמך ועם כל ישראל, רק עמך לבדך אעשה נפלאות אשר לא נבראו בכל הארץ אשר יצאתם משם, רמז לאותות שהיו במצרים ולא בכל הגוים וזהו כי קרן עור פניו:

פסוק יא

שמר לך את אשר אנכי מצוך היום. עם משה ידבר שישמור אלה התנאים ויכתבם בספר וישמיעם כל ישראל וכן שמרו עדותיו (תה' צט ז) שהיה אומר להם השם, ולא יוסיפו עליו, ולא יגרעו ממנו, רק ישמרהו לאמרו כן לישראל, ע"כ אמרתי כי על משה ואהרן ידבר ואין שמואל עמהם כמו וילדו באבימלך, ותחלת התנאים הנני גרש מפניך. ויאמר

הגאון כי תחסר מלת וגרשתמו, כי איך יצוה על ישראל, והדבר תלוי בשם, ואין לנו צורך רק טעמו אני אגרש אותם מעט מעט, ובין כך ובין כך אל תכרות אתה להם ברית, ומלת גרש מהבנין הקל, והוא יוצא כמו הכבד:

פסוק יג
אשריו. עצים הם:

פסוק יד
אל קנא. כבר פירשתיו, ואח"כ באר טעם פן תכרות ברית:

פסוק טז
וטעם **והזנו את בניך**. בעבור רוב התאוה למשגל:

פסוק יז
אלהי מסכה. והטעם שאסר כל עץ גם כמעשה העגל:

פסוק יח
וטעם **את חג המצות**. בעבור היותו שרש להזכיר כי השם הוציאנו ממצרים, ואין ראוי לעבוד אלוה אחר:

פסוק יט
כל פטר רחם לי. זכר ליציאת מצרים, כי בעבור מכת בכורות יצאנו ממצרים:
מלת מקנה לזכר רק במקום הזה הוא נקבה, וכן עם ובית ומקום ורבים כמוהם:
ופי' תזכר. ילקחו הזכרים להוציא כל הנקבות:

פסוק כ
ופטר חמור. מפורש:
וטעם **ולא יראו פני ריקם**. זכר ליציאת מצרים, כי הוציאם בכסף וזהב ואין בשבטיו כושל ואח"כ הזכיר כל הפרשה הכתובה בפ' משפטים וכבר הודעתיך למה נזכרה זאת הפרשה:

פסוק כא
וטעם **בחריש ובקציר**. אפילו החריש והקציר שבו חיי האדם תלוים, כי יתכן להיות הארץ גשומה ואם לא תזרע ביום שבת תיבש והקציר אם לא יאסף ישחת:

פסוק כד
ויאמר הגאון כי כן ושאלה אשה משכנתה (למעלה ג כב) שהתיר השם אפילו אשה משכנתה, וכן פסחים בזזו בז (ישעי' לג כג), ושכרם שיכרית גוים וירחיב גבולם, ונכרי לא יעבור בארצם, בבא הזכרים ליראות את פני ד':

וטעם יחמוד. כמו יגזל ויקח:

פסוק כז
כתב לך את הדברים האלה. כאשר פירשתי בפ' שמר לך:

פסוק כח
ויכתב על הלחת. השם כתב, כי כן כתוב, וכתבתי על הלוחות (למעלה פ' א) ג"כ מפורש במשנה תורה:
וטעם **דברי הברית**. שהם כלל לכל המצות, וי"א כי בלחות הראשונים נכתבו מה שאמר השם, ובשניים שאמר משה על פי השם, ואחרים אמרו כי בלוח אחד דברי השם נחלקים ובלוח השני דברי משה, וי"א כי הכתוב בלוח האחד כן בשני רק בעבר האחד זכור ובשני שמור, ואחרים אמרו כי בעבר אחד דבור אנכי, ובעבר השני כנגדו לא תרצח, והטעם כי בצלם אלהים וע"ז כנגד לא תנאף, והעדות בבנות מדין, גם לא תגנוב כנגד לא תשא והעד ובא אל בית הגנב ואל בית הנשבע (זכריה ה ד) ודבור לא תענה כנגד זכור, כי העושה מלאכה בשבת מעיד עדות שקר שלא שבת בו השם, ולא תחמוד כנגד כבד ואנכי לא ידעתי כי לא פורש אורך הלוחות ולא רחבם כי יש עליהם מחלוקת, ואלו היה גם זה מפורש, לא נדע המכתב אם דק אם עב, ואף כי שהוא מכתב אלהים, והנה דבור לא יהיה לך, גם זכור ארוכים מאוד ושלשה זה אחר זה קטנים רק הישר בעיני שהיו שני הלוחות כתובים מזה ומזה מתחלת אנכי עד לרעך רק הדברים שדבר השם הכתובים בפ' יתרו הם כתובים, בפ' ואתחנן אפרש מלת שמור וחבריה, ויתכן שנכתב בעבר האחד כל הדברים, וכמוהם בעבר השני, ושניהם הכתובים בפ' וישמע, וזה פי' מזה ומזה כי הם שוים:

פסוק כט
כי קרן עור פניו. כטעם זוהר, וכן קרנים מידו לו (חבקוק ג ד):

פסוק ל
וייראו. ששבו לאחור, והעד וישובו אליו:

פסוק לב
ויצום את כל אשר דבר ד'. הם התנאים מן הנני גרש מפניך, כי יתכן שלא אמר להם הפרשה הכתובה באלה המשפטים, בעבור התעסקו בדבר העגל:

פסוק לג
מסוה. פירושו ידוע מהטעם, וקרוב ממנו ובדם ענבים סותה (ברא' מט יא) ואל תתמה על הראות וי"ו מסוה כי כן ויבתר אותם בתוך (ברא' טו י) ודעת רבים ששם המסוה

בעבור שהוא שופט ישראל, ומרוב הפחד מזוהר פניו שמא ישכח אדם טענתו ובבאו אל קדש הקדשים יסיר אותו כי אין צורך למסוה, ויצא ופניו מגולות עד שישלים דבור השם, וכל אשר צוהו לאמר לישראל, ולפי דעתי שאין הדבר כן, רק דבר השם עמו, וקרן עור פניו בדברו אתו, ואם בתחלה פחדו רואיו, הנה כאשר קראם נגשו אליו כל ישראל וסר הפחד, וקרינת עור הפנים היה מתחדש בפני משה מזוהר כבוד הכבוד בדברו אתו, ע"כ היה מסיר המסוה מעל פניו בבואו אל אהל מועד לקבל האור, והיה יוצא ומדבר עם ישראל את אשר יצווה, והיו רואים קרינת עור פניו להיות לעד נאמן שהשם דבר עמו, והיה עומד עור פניו עד שישלים לדבר ושם המסוה על פניו שלא יפול מעיני חסרי דעת בעבור סור האור שוב פניו כקדמותם, ואם תסתכל היטב בפרשה תראינה כן, ואל יטעון טוען בעבור שמצאנו לא כהתה עינו (דבר' לד ז) כי אין העדרת כיהות עין ונוס לח קרינות פנים ודע כי לא מצאנו לנביאים מופת גדול מזה, כי כל פלא שיחדש השם להצדיק נביאיו היו באחרים שהוא חוץ ממנו, גם האות היה פעם אחת וזה האות פעמים לא ידענום:

פרק לה

פסוק א

ויקהל משה. עתה דבר לישראל מעשה המשכן אחר שירד עם הלוחות השניות וטעם ויקהל, כי כל הקהל חייבים לתת כופר נפשם לעבודת המשכן ויאמר הגאון כי "אלה הדברים" על מצות שבת שהיא שקולה כנגד כל המצות בעבור אבות מלאכות, והנכון בעיני שאלה הדברים הם דברי מעשה המשכן וכליו, על כן אמר לעשות אותם ואֵחַר ששת ימים אחר כן, והטעם שהשם צוה שתעשו המשכן רק ששת ימים בשבוע תעשוה, וכל העושה בו מלאכה אעפ"י שהיא מלאכת השם יומת כי כבר אסר להם בדברי הברית לעשות מלאכה בשבת, ופה פי' עונש זה הלאו, כי הלאוין אינם בעונש שוים, כי אין עונש מקלל חרש כרוצח:

פסוק ג

לא תבערו. בעבור שהכהנים ידליקו האש ויערכו הנר בשבת כי כבר אסר מעשה מאכל, וטעם לא תבערו, בעבור שאמר בפסח כל מלאכה לא יעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש (למעלה יב טז) אסר לעשות מאכל הנפש בשבת, כי לא יעשה מאכל כי אם בהדלקת האש, והשם יכפיל שכר הגאון שהשיב תשובות גמורות על הצדוקים האוסרים נר בשבת, ופעם אחת התחבר עמי אחד מהם, ואמרתי לו שנעזוב דברי הקבלה ונרדוף

אחר הכתוב לבדו אז שמח ואשאלהו לאמר מי אסר להדליק הנר בלילי השבת, ואחר שקוע השמש, אז ענה ואמר לא תבערו אש, גם אני עניתי כי הכתוב לא הזכיר כי אם היום וכן וביום השמיני ימול בשר ערלתו (ויקרא יב ג) לא נמול בלילה, אז ענה ויהי ערב ויהי בקר יום אחד (ברא' א ה) שניהם נקראו יום, והערב קודם הבקר, גם אני השיבותי כי זה לא יתכן, כי הכתוב אומר, ויקרא אלהים לאור יום (שם שם) ואיך יסתור דבריו לקרוא האור והחשֹך יום?, וכבר פירשתיו, וכתוב לילה ויום (מ"א ח כט) ולילה שלשת ימים לילה ויום (אסתר ד טז), שלשה ימים ושלשה לילות (יונה ב א), אז השיב מערב עד ערב תשבתו שבתכם (ויקרא כג לב), גם אני עניתי כי זה הכתוב הוא על יום הכפורים לבדו, והראיה שאמר שבתכם לשון יחיד, ולא אמר שבתותיכם, כמו את שבתותי תשמרו (ויקרא יט ל) ועוד כי השבת לא תקרא שבתכם, כי אם שבת ד', כמו אך את שבתותי (למעלה לא יג), רק יום הכפורים נקרא כן, שבת שבתון הוא לכם (ויקרא כג לב), ולא מצאנו שאמר בו שבת לד' ולא אאריך, ופסוק מערב עד ערב לא נאמר כי אם ביום הכפורים, וכן כתוב בתשעה לחדש בערב (שם), והנה היום קורא הלילה, וכן שנים ליום עולה תמיד (במד' כח ג) את הכבש אחד תעשה בבקר, ואת הכבש השני תעשה בין הערבים (שם שם ד) שהוא ערב כבא השמש כאשר הוא כתוב בפסח אז השתבש הצדוקי, ואחר ימים בא אלי לאמר, הנה כי כל אוכל חמץ מיום הראשון עד יום השביעי (למעלה יב טו) גם אשר תזבח בערב ביום הראשון לבקר (דבר' טז ד) אז עניתי ואמרתי לו גם בפסח כתיב בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו (למעלה יב יח) וכבר הזהיר על הלילה, על מצות ומרורים ושב להזהיר מתחלת יום הראשון עד יום השביעי בערב והעד שלא אמר בשבת ביום הששי בערב תשבתו, רק אמר משה לישראל ביום הששי, שבתון שבת קדש לד' מחר (למעלה טז כג), ולא אמר זה הערב הבא, גם ביום הראשון לבקר איננה ראיה, כי פירושו הוא הבשר שתזבח בערב לא ילין ממנו לבקר ביום הראשון, והטעם שלא ישאר ממנו עד בקר יום ראשון אז הלך בחמת רוחו על נפשו, והנה הוא שב אחר חדש אלי, והוא שמח וטוב לב בעבור שמצא היום הזה יום בשורה הוא (מ"ב ז ט) ושם כתוב והכינו עד אור הבקר (שם שם), אז עניתי, אין יום כי אם זה? והלא כתוב בתורה ביום הכותי כל בכור (במד' ג יג) ובחצי הלילה היתה מכת בכורים, רק פי' יום על שני דרכים, האחד ביום ובלילה והשני זמן ועת, כמו והיה ביום ההוא (ישעי' יז ד), וכן אתה עובר היום את הירדן (דבר' ט א) והזכרתי אלה הדברים בעבור שיוכל האדם המבין לפרש הכתובים לטעמים רבים, ע"כ אנחנו צריכים בדברי כל המצות לקבלה ומסורת ותורה שבעל פה, כאשר החלותי בספר הזה:

פסוק ד
ויאמר משה. טעמו אחר כן אמר משה כל אשר צוה השם לאמר במעשה המשכן:

פסוק ה
כל נדיב לבו. כל מי שהוא נדיב מלבו וכן בגדול זרועך (למעלה טו טז) וטעם בַּגָדול בפתחות הבי"ת שהוא זרועך:
יביאה את תרומת ד'. הוסיף לבאר, כמו ותפתח ותראהו את הילד (למעלה ב ו):

פסוק יז
את עמודיו ואת אדניה. לשון זכר ונקבה, כי החצר לשון נקבה ברוב:

פסוק יט
את בגדי השרד. הם בגדי מכסה הקדש בנסעו:
וטעם **לשרת**. לשרת בם, או יהי שם, כאלו אמר לשמוש הקדש, והטעם קרוב מצורך:

פסוק כא
אשר נשאו. מגזרת נשיא:
ולבו. כמו קונה לב (משלי טו לב), והטעם כל אשר שמתהו דעתו מעולה על חבירו והעד אשר נשא לבן אותנה בחכמה (פ' כו):
וכל אשר נדבה רוחו אותו. והנה באו היודעים והנדיבים, וטעם אותו כמו נפשו, וכן וירעו הרועים אותם (יחז' לד ח) ויראו שוטרי בני ישראל אותם (למעלה ה יט):

פסוק כב
ויבאו האנשים על הנשים. אחר שבאו הנשים וי"א על דעת הנשים והטעם ברצונם וי"מ על כמו עם, וכמוהו רבים:
חח. י"א שהוא מושם באף, והנזם באזן, וכפי דעתי כי הדבר הפוך, והעד נזמי האף (ישעי' ג כא), והטבעת באצבע, וכומז באזרוע ואין לו חבר:
הניף כמו הרים:

פסוק כד
תרומת כסף. חיוב ונדבה:

פסוק כה
בידיה טוו. בי"ת בידיה נוסף, וכן ברוחו שמים שפרה (איוב כו יג) לפי דעתי:

פסוק ל
ראו קרא ד' בשם. כאשר אמר לו השם ראה (למעלה לא ב) והטעם שיראוהו בעין גדולת החכמה:

פסוק לד
ולהורות נתן. כי יש חכם גם חרש לא יוכל להורות היטיב:

פרק לו

פסוק א
ועשה בצלאל. דבר עתיד והטעם שהשם צוהו כן:

פסוק ג
הביאו אליו. אל משה:

פסוק ה
מרבים העם. כי הוגד להם:
מדי העבודה. כמו חי פרעה (ברא' מב טו) רק די שם, ואין חי שם כן:

פסוק ז
והמלאכה. שעשו די לכל המלאכה שצוו, וי"א כי טעם והמלאכה הממון כמו במלאכת רעהו (למעלה כב י):
ומ"ם דים. שב אל איש ואשה או אל העושים:
והותר. שם הפועל מהבנין הכבד:

פסוק טז
ולא הזכיר כפל היריעה, כי הכתוב אחז דרך קצרה, ויאמר הגאון רב אהרן, כי חמש יריעות וחצי היו מזה ומזה, רק הכתוב לא הזכיר החצי עם החמש, והזכיר ואמר שש, ופי' וכפלת את היריעה (למעלה כו ט) חצי היריעה, והעד חצי היריעה העודפת (שם שם יב) והאמת מה שהזכרתי:

פרק לח

פסוק ח
במראות הצובאות. הבית במקום מ"ם, כבי"ת והנותר בבשר (ויקרא ח לב) וטעם הצובאות, החכמות שטוו החמשה הנזכרים, או נשים באות תמיד להתפלל אל מקום האהל ועזבו כל תאות העולם, על כן נתנו מראותן, כי אין עסק הנשים, כי אם ליפות פניהן:

פסוק טו
ואחר שהקלעים בין שתי הכתפות שלשים אמה נשאר ברוחב עשרים וזה אורך שער החצר, וכן המסך והנה רחבו שהוא קומתו חמש אמות, וזה טעם וקומה ברחב. (פ' יח):

פסוק כא
אלה פקודי. טעמו אלה פקודי כלי המשכן:

עבדת הלוים. המשא:

ביד אתמר. שהוא ממונה על רוב כלי הקדש, והגאון אמר כי זה רמז לשירי דוד א"כ מה טעם איתמר:

משכן העדות. הם הלוחות:

פסוק כד
ויאמר הגאון למה לא הזכיר משקל הזהב והשיב כי הכתוב נתן לנו שרש שהמנורה עם כליה ככר, והנה יהיה לכל קרש חצי ככר והמנורה ככר, והארון והכפורת ככר, והשלחן ומזבח הזהב ככר, ושני ככרות לארבעה עמודי הפרכת ושאר השקלים לשאר הכלים, ואלה דברי הבל, כי מה טעם לקרש שהוא מצופה מעבר אחד למנורה הטהורה, ואיך יספיק חצי ככר, ומעט יותר לצפוי חמשה עשר בריחים, ושתי משבצות, וכן שרשרות, ושתי טבעות, וציץ נזר הקדש, ופעמוני זהב, וקרסי המשכן, גם ווי עמודי המסך, וזהב במעשה האפוד והחשן ובשבוצם:

פסוק כה
וכסף פקודי העדה. הנה נפקדו כל ישראל בשנה הראשונה, ובעבור שאמר הכתוב בעת ההיא הבדיל ד' את שבט הלוי (דבר' י ח) לא נתנו הלוים כופר נפשם, כי נתונים הם להשם, והעד לכל העובר על הפקודים (פ' כו) שטעמו כל יוצא צבא והתימה שהיה מספרם בשנה השנית כמו בשנה הראשונה גם הוא נכון, כי הנה אחר תשע ושלשים שנה, אין בין שני המספרים רק אלף ושמונה מאות ועשרים, ודע כי הככר שלשת אלפים והעד וכסף פקודי העדה, והזכיר הכסף שהוא חיוב, ובעבור היותו לזכרון הלא תראה כי המשכן על האדנים שנעשו ממנו יעמד:

פסוק כו
בקע. חצי שקל, וטעמו שקל נבקע בחצי:

פרק לט

פסוק ג
וירקעו. ביאר איך שמו הזהב עם הבגדים, כי רקעו הזהב, והטעם כמו ארקעם (ש"ב כב מג) וקצצו ממנו פתילים:

פסוק ל
ויכתבו עליו. כמו ויפתחו:

פסוק לב
ותכל. כמו ותתע (שם כא יד) מהבנין הקל:

פרק מ

פסוק ב
ביום החדש הראשון באחד לחדש. זה תחלה לעולם, והוא סוד:

פסוק יח
ויקם משה את המשכן. והם היריעות בכלי עץ ומיתרים, ואחר ערך הקרשים ונתן האדנים והעמודים:

פסוק כג
ויערך עליו ערך לחם. הם שתי מערכות והכתוב אמר ביום השבת יערכנו (ויקרא כד ח) הכהן ומשה לא עשה כן כי אין בין שנה לשנה יום אחד או שני ימים, רק אם היא שנת חמה בעבור שנסעו בחמשה עשר יום לחדש השני מאלים:

פסוק לג
ודע כי י"א כי מערב המשכן דבק עם מערב החצר והנה החצר שבעים אורך ואין כן דעתי, והעד שאמר הכתוב סביב למשכן (פ' לג):

פסוק לד
ויכס הענן את אהל מועד. נקרא כן אהל בעבור שהוא הנראה כי המשכן מכוסה בו:
מלא את המשכן. פועל עבר:

פסוק לה
ולא יכול משה לבוא אל אהל מועד. באותה שעה עד שקרא אליו השם מאהל מועד כי כן כתוב, ואף כי אחרים:

פסוק לו

ובהעלות. שם הפועל מבנין נפעל, כמו כהגלות נגלות (ש"ב ו כ):

פסוק לז

וי"ו ולא יסעו. כפ"א רפא בלשון ישמעאל:

פסוק לח

יומם. לעולם יום בלא לילה, והמ"ם האחרון נוסף:

ואש תהיה לילה בו. בענן או במשכן והראשון נכון:

וטעם **בכל מסעיהם**. בכל מסעים שנסעו עד בואם אל הארץ: